

Фольклорні записи Бориса Грінченка з села Нижня Сироватка

Збірник матеріалів

Упорядник С.В. П'ятченко

Суми 2019

УДК 398(477.52-22Нижня Сироватка)+821.161.2'06-32Грі
Ф 74

Рецензенти:

- Н. І. БОГДАНЕЦЬ-БІЛОСКАЛЕНКО, доктор педагогічних наук, головний науковий співробітник Інституту педагогіки НАПН України
О. М. СЕМЕНОГ, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Упорядкування, передмова, примітки, словник:

- С.В. П'ЯТАЧЕНКО, кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови, зарубіжної літератури та методики їх викладання Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, керівник лабораторії українського фольклору, заслужений працівник освіти України, дійсний член Наукового товариства імені Шевченка

*Видання здійснене коштом районного бюджету
за «Програмою економічного і соціального розвитку Сумського району
на 2019 рік та наступні 2020–2021 програмні роки».*

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
(протокол № 4 від 25 листопада 2019 року)

Ф74 Фольклорні записи Бориса Грінченка з села Нижня Сироватка: Збірник матеріалів / Упорядкув., передм., приміт. С.В. П'ятченко. – Суми: ФОП Щербина І.В., 2019. – 288 с.

Збірник містить записи народних казок, легенд, переказів, прислів'їв, загадок, народних пісень, а також опис весільного обряду, що були зафіксовані письменником, педагогом, фольклористом і мовознавцем Б.Д. Грінченком у 1884–1885 рр. у селі Нижня Сироватка Сумського повіту Харківської губернії (нині Сумського району Сумської області). У додатках вміщені вірші, оповідання Б.Д. Грінченка «Без хліба», «Каторжна», «Непокірний» і матеріали, які знайомлять читачів із фольклористичною діяльністю видатного дослідника.

Для науковців, викладачів, студентів, учителів, учнів і широкого загалу читачів.

ISBN 978-617-7647-17-0

© С.В. П'ятченко, упорядкування,
передмова, примітки, 2019
© ФОП Щербина І.В., 2019

Фольклорні скарби слобідського села

Сучасники називали Бориса Грінченка «справдешнім універсалістом», «поетом праці», «титаном української справи». Його товариш по «Братству тарасівців», письменник Іван Липа про його особливу роль в українському культурному житті писав: «Ім'я його щодня було на вустах у тисячі людей, то тут, то там, скрізь по Україні, бо в яку тільки сферу українознавства не заглянеш, зустрінеш Грінченка». Письменник Володимир Королів-Старий, який співпрацював із Б. Грінченком у товаристві «Просвіта», високо відгукнувся про його непересічність: «Які великі, глибокі, ґрунтовні й систематичні знання мала ця людина, що їй нема ще й досі копії в нашому суспільстві». Літературознавець Сергій Єфремов вказував, що Грінченка «звикли ми і в негоду, і в спеку палючу, і в люту хуртовину бачити завжди за роботою на нашій вбогій, занедбаній ниві, коло стерна нашого національного життя. Не багато таких працівників ми мали...» Поет і педагог Микола Чернявський, метафорично порівнюючи Бориса Грінченка з мужнім ливанським кедром, згадував про нього: «Він свідомо обмежив себе. Одкинув власні інтереси й святинею для себе поставив народ – український народ, а призначенням своїм – послуги цьому народові. Усі думи і мрії – рідному народові. Все життя – для рідного народу». Чернявському належить і афористичне формулювання життєвого кредо Б. Грінченка: «Більше працював, ніж жив. Він високо ставив гігієну праці, беріг час. Але не беріг своїх сил. Другого такого робітника мені не доводилось бачити...»

Діяльність Б. Грінченка вражає своїм розмахом і широтою інтересів. Він залишив помітний слід в українському письменстві, літературознавстві, педагогіці, лексикографії, публіцистиці, перекладацькій діяльності, фольклористиці та етнографії. З-під його пера вийшло кілька десятків оповідань та повістей, зокрема «Серед темної ночі» (1901 р.) і «Під тихими вербами» (1902 р.),

поетичні збірки «Пісні Василя Чайченка» (1884 р.), «Під сільською стріхою» (1886 р.), «Під хмарним небом» (1893 р.), «Пісні та думи» (1895 р.), «Хвилини» (1903 р.), п'єси «Лісні зорі» (1897 р.), «Нахмарило» (1897 р.), «Степовий гість» (1898 р.), «Серед бурі» (1899 р.), «На громадській роботі» (1901 р.). Значним явищем в українській етнографії стали його наукові розвідки: «Етнографічні матеріали, зібрані в Чернігівській і сусідніх із нею губерніях» у трьох томах (1895–1899 рр.), «З вуст народу» (1901 р.), «Література українського фольклору (1777–1900)» (1901 р.). Справжнім національним скарбом став укладений Б. Грінченком чотиритомний «Словарь української мови» (1907–1909 рр.). Усе це Б. Грінченко поєднував із працею на педагогічній ниві, громадською й просвітительською роботою, участю в діяльності товариства «Просвіта», створення якої він ініціював у 1905 році.

Жити і творити Борисові Грінченкові судилося в найтрагічніші часи заборон українського слова – дії Валуєвського циркуляру та Емського указу, якими заборонялося не тільки писати книжки українською мовою і ввозити їх з-за кордону, а й робити переклади з інших мов. Російська цензура викреслювала із творів усе, що нагадувало «українофільські» настрої. Видавати книжки доводилося не українською абеткою, а так званою «ярижкою», «без отступления от общерусской орфографии». У ці глухі часи Б. Грінченко проголосив: «Україна. У цьому слові для мене все». Щоби пробити бетонні мури царської цензури, він виявляв гідну подиву наполегливість і винахідливість, міг кілька разів переробляти кожну заборонену цензурою книжку, часто писав під псевдонімами: Василь Чайченко, Б. Вільхівський, Ів. Перекотиполе, Іван Сельський, Яворенко, Гримач, І. Лісняк, Немирич, Вартовий.

Кроки до україноцентричної позиції й праці для народу в Б. Грінченка були чіткими, рішучими й визначеними з дитинства. Його батько Дмитро Якович у своїх спогадах, які просякнуті гордістю за сина, його талант, розум і чесність, зазначав, що любов до книг у сина проявилася змалечку: «Читати Борис вивчився легко і швидко... Він не міг байдуже дивитися на книги, де б не було, завжди накидався й занурювався в читання».

Сам Б. Грінченко в автобіографії констатував: «Писати я почав дуже рано – щось шестилітнім хлопцем, але по-московському, бо українську мову з нашої сем'ї було вигнано як мужицьку. Років 13-ти я прочитав Шевченка і почув од знайомої пані прихильний суд про його й про українську мову. Мене вона зацікавила, вже і я став писати по-українському». Сильним впливом було позначене знайомство гімназиста Бориса Грінченка зі студентом Філіп'євим, який запалив шістнадцятирічного підлітка народницькими ідеями. У 1879 році Бориса було заарештовано за те, що дав товаришеві-гімназисту заборонену книгу, й ув'язнено на півтора місяця. Цей арешт кардинально вплинув на його долю: підірвав здоров'я, унеможливив завершення середньої й здобуття вищої освіти, визначив його громадянську позицію. У 1881 році Б. Грінченко склав іспити на звання народного вчителя, і з листопада 1881 року й до 1894 року з невеликими перервами вчителював на Слобожанщині й Катеринославщині. Першими селами, де йому довелося вчителювати, були російські: Введенське, Тройчатє й Олексіївка Зміївського повіту на Харківщині. Тоді ж і розпочалася фольклорно-збирацька діяльність молодого вчителя. Він здійснює фольклорні записи в Новій Водолазі Валковського повіту, Великій Данилівці Харківського повіту та Чунишині на сусідній Полтавщині, де винаймав тимчасове житло. У цей же час на педагогічних курсах у Змієві Б. Грінченко познайомився зі своєю майбутньою дружиною Марією Гладиліною, яку залучив до збирацької діяльності і яка стала на все життя його вірним і відданим помічником у науковій праці задля рідної України.

У своїй автобіографії Б. Грінченко писав «... і тільки вже на четвертий рік мені пощастило стати вчителем і завідуючим двохкласної школи в українському селі Нижня Сироватка Сумського повіту...» У 1884 році він був направлений разом із молодою дружиною, з якою одружився 10 лютого 1884 року, у це село, що було доволі великим і заможним, бо перебувало під опікою відомого цукрозаводчика І.Г. Харитоненка, уродженця цього села.

У тогочасній двокласній школі навчання тривало п'ять років. У першому класі протягом трьох років вивчали програму

початкової школи, а в другому за два роки опановували Закон Божий, російську мову й літературу, математику, фізику, історію, природознавство, географію, креслення й малювання. Б. Грінченко активно взявся до роботи, викладав українською мовою за власноруч написаними посібниками «Українська граматика» і «Книга для читання». У своїй учительській практиці Борис Грінченко стояв на позиціях народності, наслідуючи принципи свого духовного наставника Костянтина Ушинського та протестуючи проти русифікації й нав'язування російсько-імперської історії замість вивчення власної.

Цей навчальний 1884–1885 рік був плідним і в особистому житті, й у творчому та науковому. 25 грудня 1884 року тут у Нижній Сироватці народилася донька Настя – майбутня письменниця, перекладачка, публіцистка, громадська й політична діячка. У цьому ж році з'явилася перша поетична збірка «Пісні Василя Чайченка» та кілька оповідань. І саме в Нижній Сироватці розгорнулася на повну силу систематична фольклорно-збирацька робота, до якої молодий учитель залучив найбільш здібних своїх учнів, які згодом стали активними збирачами усної словесності. Б. Грінченко учив їх, що «кожну п'єсу (окрім приказок та іншої дрібноти) треба писати на окремі картці (чверті аркуша) чи хоч і на кількох картках, але так, щоб кожна річ була нарізно», а також рекомендував зберігати особливості народного мовлення, «а то іноді помітно у Вас літературну ходу в мові, мов виправки пороблено. Як кажуть, так і записуйте». За два неповних роки в цьому слобідському селі було зібрано значну кількість різножанрового матеріалу: перекази, легенди, казки, обрядові та ліричні пісні, здійснено один із найповніших записів українського весільного обряду. Молодий учитель був бажаним гостем на кількох сільських весіллях, зокрема в родинях місцевих селян Коломійців та Новаків, де й зафіксував характерні епізоди та пісні, що їх супроводжують.

У передмові до збірки «Пісні Василя Чайченка», датованій 8 вересня 1884 року, автор зазначав: «Коли у читача над цими невеличкими, але до щирого серця співаними піснями заб'ється

його чуле серце – я буду незмірно щасливий». Вірші нижньосироватського періоду сповнені віри «у сили свої молодії... на роботі для рідної хати» та настроїв боротьби «серед темряви й бурі», розчарування тим, що «замість ідеалу я вздрів на селі // Зубожений люд занімілий». Вірш «Хлібороб» малює образ подвижника, життєве кредо якого збігається з позицією самого Бориса Грінченка, яку він довів усім своїм подальшим життям: «І всю силу, що мав я і маю, // На роботу невпинную клав».

У цей же період ним написано кілька оповідань, серед яких «Сама, зовсім сама», «Сестриця Галя», «Без хліба». В останньому згадується село Сироватка, а гамазеї, з яких герой твору набрав хліба для своєї голодуючої сім'ї, за свідченням старожилів, стояли навпроти школи, де Б. Грінченко вчителював. В його оповіданні «Непокірний» описує важку атмосферу цькування і переслідувань, у якій опинився молодий учитель на селі внаслідок своїх демократичних поглядів, а також через те, що говорив з учнями «по-мужицькому», грав із ними в м'яча та варив їжу «у гурті з тими школярами, що ночували в школі». Оповідання, очевидно, має автобіографічний характер, бо Борис Грінченко жив у приміщенні школи, де мешкали й школярі з дальніх сіл, і його теж почала переслідувати сільська влада й місцеве духовенство. Про цю атмосферу цькування Б. Грінченко згадує у своїй автобіографії, а також у листах до І. Зозулі та Д. Ткаченка. Про це йдеться в спогадах учня Б. Грінченка Марка Митрофановича Нечипоренка.

Понад два десятки доносів на молодого вчителя надійшло до земської управи, звідки до села надіслали інспекторську перевірку. У такій задушливій атмосфері Б. Грінченку очевидно вже було несила працювати далі, і наприкінці 1885 року він разом із дружиною й маленькою донечкою виїхали з Нижньої Сироватки, залишивши по собі добрі спогади своїх учнів, деякі з яких продовжили збирацьку діяльність. Зокрема, його учень М. Нечипоренко записав більше ніж триста народних пісень, які надіслав своєму наставникові. Інші його учні Я. Безинський, П. Теремець, П. Коновалов, І. Шоломій, П.Ф. і М.Й. Познякови також стали активними збирачами фольклору.

Зібраний у Нижній Сироватці фольклорний матеріал став фактичною основою, доповненою записами з інших регіонів, для чотиритомного видання «Етнографічні матеріали, зібрані в Чернігівській і сусідніх із нею губерніях», що друкувалися спершу в «Земском сборнике Черниговской губернии», а потім із метою поширення за межі губернії окремими книжками. Перший і другий випуски «Етнографічних матеріалів» вийшли в 1895 і 1897 рр. Вони вміщували «Розповіді, казки, прислів'я, загадки та ін.». Том третій – «Пісні» – з'явився в 1899 році, а четвертий під зміненою у зв'язку із зменшеним форматом «Земского сборника» назвою «Из вуст народу» був видрукований у 1901 році.

Щодо назви трьох перших збірників «Етнографічні матеріали, зібрані в Чернігівській і сусідніх із нею губерніях» Б. Грінченко писав І. Липі: «Заголовок книги – се з причини тієї такий, що інакше в нашому Земському виданні він міг здатися декому не до речі, бо не місцева річ!» У передмові до першого тому Борис Грінченко згадує своїх нижньосироватських учнів, які найбільше йому допомогли, зазначаючи, що деякі матеріали записані «за нашими вказівками деякими учнями тих шкіл, де нам доводилося бути учителем – особливо М.М. Нечипоренком та І.Д. Шоломієм».

Фундаментальне чотиритомне зібрання Б. Грінченка вражає обсягом зібраного матеріалу, науковою класифікацією й систематизацією. Поява книг викликала захоплені відгуки багатьох любителів українства. Характеризуючи збірники, Б. Грінченко вказує, що «майже увесь розміщений тут матеріал є надбанням загальнонародним у тому сенсі, що ці оповіді, казки тощо можуть бути розказані кожним селянином». Особливої ваги надає те, що до збірників упорядник відбирав переважно нові, ще не друковані фольклорні матеріали. До записаних текстів подані вказівки на варіанти зі збірників П. Куліша, М. Номиса, І. Манжури, М. Маркевича, П. Чубинського, І. Рудченка, М. Драгоманова та інших. Увага до варіативності пісень свідчить про науковий підхід до записування народної творчості й розуміння важливості варіантів для фольклорного побутування творів. Фіксація народних творів відбувалася зі збереженням усіх локальних мов-

них, зокрема діалектних лексичних і фонетичних особливостей. Вміщені зразки творів супроводжуються вказівкою на те, де й ким (а часом – і від кого) вони записані, що свідчить про впровадження елементів наукової паспортизації творів.

Перший випуск містив понад двохсот зразків народної прози легендарного й казкового характеру, згрупованих за принципом систематизації, запропонованим М. Драгомановим у виданні «Малоросійські народні перекази і оповідання» (К., 1876), де, зокрема, вказано, що «найбільш доцільною системою буде та, яка буде відповідати природному розподілу цих пам'яток відповідно до народного життя і природного розподілу областей цього життя і народного світогляду».

Другий випуск, який вийшов за два роки після першого, продовжив його за характером вміщеного, має ту саму структуру й розділи та репрезентує понад 200 народних оповідань, казок і переказів, 216 приказок, 44 загадки, чимало повір'їв і замовлянь.

Третій, пісенний, том «Етнографічних матеріалів» містить записи 1704 народних пісень різних жанрів та ще кількесот варіантів – від календарно-обрядових і сімейно-обрядових до ліричних і сатиричних. Маючи у своєму розпорядженні понад 4600 пісень, зібраних власноруч чи надісланих з інших регіонів добровільними помічниками, Б. Грінченко, зважаючи на обмежений обсяг видання, відібрав лише досі не друкovanі пісні, а з варіантів – тільки найцікавіші. Сюди ж увійшло кілька записів весільного обряду та весільних пісень із Чернігівщини, Поділля Київщини, Волині та Харківщини (с. Нижня Сироватка). За основу систематизації пісенного матеріалу Б. Грінченко взяв програму, вироблену 1876 року Південно-західним Відділом Російського географічного товариства в 3-му томі 6 розділі: «Пісні культу і періодичні», «Пісні з особистого життя», «Пісні життя політичного», «Сатира і жарти».

Четвертий том «Етнографічних матеріалів» – «Із вуст народу» – містить 369 номерів прозових фольклорних творів із різних регіонів, укладених за тією ж системою, що й у двох перших випусках.

Вихід у світ цього збірника сприйняли із захопленням, схвальні рецензії опублікували В. Гнатюк, В. Горленко, А. Кримський, М. Комаров. Утім, подальша його доля була не вельми щасливою – він не перевидавався з того часу й до наших днів, хоча окремі твори чи записи весілля розміщувалися в різного роду збірниках. Дослідження фольклористичної спадщини Б. Грінченка є доволі широким і ґрунтовним, однак регіональний аспект зібраних матеріалів вивчений неповною мірою. Цю прогалину частково має заповнити пропонований збірник записаного Борисом Грінченком місцевого фольклору слобідського села, з яким пов'язана особлива сторінка його педагогічної, наукової і творчої діяльності.

З усього зафіксованого матеріалу, згідно з примітками упорядника, до нижньосироватського фольклору можна віднести 119 зразків народної прози, 175 різножанрових пісень і понад два десятки приказок, загадок і прикмет. Деякі із записів мають вказівку не лише на місце запису, а й на тих, від кого вони записані. Переважно вказується на стать чи вік: «записано від хлопця», «записано від парубка», «записано від дівчини», «записано від жінки», «записано від старої жінки». Подекуди зазначені прізвища: «записано від хлопця Ігнатія Шоломія», «записано від парубка Михайла Голуба», «записано від М. Нечипоренка». Серед згаданих оповідачів переважає молодь, яка, очевидно, на ті часи мала доволі значний фольклорний репертуар.

Зафіксовані прозові твори – це легенди, перекази, казки й оповідки. Вони розміщені в кількох розділах: «Уявлення й оповідання про явища природи і винаходи», «Вірування і оповідання про надприродні істоти», «Оповідання про мерців», «Вірування та оповідання про людей із надприродною силою», «Оповідання про явища життя сімейного й суспільного», «Казки фантастичні, гра слів і дотепності».

Пісні з цього села – це низка календарно-обрядових пісень (колядок, веснянок і весняних ігор, купальських), розміщених у розділі «Пісні культу й періодичні»; родинно-побутові ліричні пісні, які подані в розділі «Пісні життя особистого» та у відповідних підрозділах: «Кохання. Щасливе життя. Любощі», «Нещас-

ливе кохання», а також у розділі «Пісні життя сімейного» та в підрозділах: «Чоловік та жінка», «Батьки й діти. Рід». Окрасою збірника є розлогий запис народного весілля з Нижньої Сироватки, який містить 85 весільних пісень та опис епізодів цієї народної драми. До нижньосироватського пісенного циклу належить також кілька дитячих, десятків соціально-побутових пісень, поданих у розділах «Пісні життя економічного і станового» та «Пісні життя політичного», а також три жартівливих пісні.

Колядки й щедрівки в записах Б. Грінченка не розмежовані, оскільки він зазначає: «Справа в тому, що іноді пісня, яка виконується в одній місцевості як колядка в іншій вживається як щедрівка під новий». Серед веснянок трапляються ліричні пісні про кохання та пісні, пов'язані з господарською діяльністю, оскільки, за твердженням упорядника, їх «точно виокремлення іноді ускладнене, а по-друге – це порушило б цілісність приуроченого до часу народного репертуару й повноту картини весняного й літнього життя народу».

«Незважаючи на всі побоювання, народна поезія продовжує жити в устах народу до цього часу й навіть намагається пробитися на нові шляхи», – так Б. Грінченко характеризує стан зафіксованої ним народної творчості, а видані ним записи, за його словами, є «новим доказом цієї життєвості народного творчого духу». Однак, зазначає дослідник, його попередникам було значно легше «черпати зі скарбниці народної поезії перлини творчості», а тепер: «багато найчудовіших зразків народної творчості зовсім зникли з ужитку й назавжди для нас утрачені», а інші «зіпсовані під впливом несприятливих умов». Саме тому фольклорні записи з Нижньої Сироватки є неоціненним скарбом, більша частина якого вже давно зникла з ужитку й невідома нашим сучасникам.

Своєрідним доповненням до фольклорних текстів, яке допоможе глибше зрозуміти настрої й прагнення молодого вчителя і фольклориста Б. Грінченка є цикл поезій, написаних ним під час перебування в Нижній Сироватці, а також оповідання «Без хліба» й «Каторжна», які передають драматичні настрої тодішнього сільського життя, та оповідання «Непокірний», що має автобіо-

графічний характер і дає можливість краще уявити атмосферу, у якій опинився Б. Грінченко, учителюючи в Нижній Сироватці.

Фольклорні матеріали, записані Б. Грінченком у Нижній Сироватці, опубліковані разом із записами з інших регіонів, стали не лише цінною пам'яткою народної творчості, а і своєрідним пам'ятником самому досліднику, який жив і працював згідно з власною життєвою формулою: «Сором силу в душі своїй мати і на працю її не віддати». Зенон Кузеля у своїй жалобній промові, вшановуючи світлу пам'ять Бориса Грінченка, не лише дав йому високу оцінку, але й накреслив завдання наступним поколінням українців: «Грінченко – людина праці і глибокого патріотизму, і коли святкуємо його пам'ять, то найкращу віддамо йому честь, коли візьмемо собі його за взірець в нашій громадянській роботі».

*Сергій П'ятаченко,
кандидат філологічних наук,
доцент, дійсний член НТШ, член НСПУ*

МОХДЕА I

НАРОДНА ПРОЗА

Уявлення і оповідання про явища природи і винаходи

Песиголовці

Колись на світі було так, що багато було, кажуть, людодів, або песиголовців. У їх не так, як у нас, двоє очей, а в їх було одно здорове-здорове, більше, ніж у вола, і то серед лоба. Вони часто захвачували білих людей, одгодовували їх волоськими оріхами й різали тіла: як не йде кров, то його зовсім різали і їли; а як ще йде, то годували далі, поки оджиріє.

От і попався до їх один із руських людей, – вони його поставили собі лакеєм. І так він їм полюбився, що вони його й не різали, а все вивіряли, чи він не тікатиме додому. А він не знав, куди й дорога і не думав тікати. Він їм готовив їсти полози, з гадюки шматки. Вони йому веліли, щоб він їх не їв. «А то, – кажуть, – як їстимеш, то впреш!» От він таки довго й терпів, а далі й каже: «Все 'дно вмру: одна смерть! Не буду мучиться у їх!» І з того времня зачав їсти крихітки з тих полозів, а не вмірав. Він усе ті крихти їв і їв, і став уже знати, де яка трава і од чого вона, і узнав, куди дорога додому, і що його рідні живі. От він і надумав тікати. Зобрався, наготовив усього у дорогу і рушив. Іде він і йде, коли таке болото, що ні пролізти, ні пройти, перед ним простилається – більше, ніж на пів верстви. Він узяв нарвав сітнику, обмотався увесь і сяк-так переліз через теє болото. Песиголовці кинулись за ним, а він уже на тім боці. Кричать йому: «Вернись!» «Ні, вже, – каже, – не вернусь!» «Ну, ошморгни хоть будяк!» «Не хочу!» «Ну, оглянься назад!» Він оглянувся назад і забув половину того, що знав. Прийшов до дому, коли його рідні всі живі і такі раді йому. Він рвав трави, котрі не позабував од чого, і лічив людей до своєї смерті, а як вмер, то всі по йому дуже плакали.

Комарі

арма, бачте, що комарі яка нікчемна тварючка, а й їм досадно стало, що як укусить комарь чоловіка,

то той розітре його, та мов не було комаря й на світі. Досадно їм стало, от вони й пішли до Бога та й кажуть: «За що ти, Господи, обідив нас? Бо як укусить комарь чоловіка, то чоловік роздаве його, та мов не було комаря й на світі. Дай, Боже, так, щоб чоловік не розітер наших кісток, а щоб вони валялись по світу, і щоб чумаки одбивали об їх осі». – «А хто ви такі?» – питає Бог. – «Ми святого Петра півчі». – «Ну, прийдіть же на Різдво та заспівайте мені!» – «Е, Господи! Як прийде Спас, половини не стане нас!» – «Так хай же вам так і буде!»

Гадюка з золотими рогами

Хто буває часто в лісі в такому, де є близько вода, де є лози, то там йому приходитьсь бачить багато гадюк простих, що у їх на голові немає золотих ріг; а єсть такі гадюки, що мають їх: у котрої гадюки бувають вони більші, а у котрих менші. У котрої гадюки більші роги – у тієї царський чин, як зветься; а у тієї – менший царського.

Хто побаче гадюку з золотими рогами і зна, як добуть ті роги, кладе червоний пояс, суконний (тепер такі пояси вивелись, не носить ніхто, хіба де рідко побачиш), або суконну червону стьожку, куди вона лізе, – уперед (вона не зверта у другий бік або назад, а лізе все прямо). Вона долізе до пояса або до стьожки і зачне пицать помаленьку, потім дужче, потім іще дужче, і як хто близько стоїть, то вона так пищить, що його аж заглуше: їй не хочеться ж скидати, а нікуди дітсья. І поки пищить-пищить – і кладе їх на пояс або на стьожку.

Таких гадюк приходитьсь багато бачить у сінтябрі місяці 14 числа, як вони лізуть у свій барліг на зиму. Перед веде та гадюка, що має золоті роги. Люди назнарошки ходять у сей день уранці у ліс і так роблять, як сказано. Хто сі гадючі золоті роги має, у того буде багато грошей, буде, як сказано, щасливий. І ті роги березуть, як ока, і нікому не продають.

Вірування і оповідання про надприродні істоти

Скрипаль

Ішов скрипаль по мосту, саме коло дуба, та й дума: «Що якби я був найлуччим скрипалем у світі, усе б оддав, що тільки в мене є». Коли це вискакує чорт із дуба, що стояв коло мосту, та й питає:

- А чого тобі треба?
- Та хочу, – каже, – будь найлуччим скрипалем у світі.
- А що ти за це даси? – пита чорт.
- Усе, що хочеш дам! – каже скрипаль.
- А душу даси?
- Дам!
- Ну, так же щоб дав на той год у цю пору, – сказав чорт та й сховавсь уп'ять у дуба.

Як пішов тоді скрипаль по селах, грає та й грає, ніхто над його вже не загра. Назбирав він багато грошей, а тут год скінчився, та й іде до свого дому через той міст, що колись-то йшов, рік тому назад. Коли вискакує з дуба чорт та й каже:

- Здоров, скрипалю!
- Здоров, чорте!
- Ну, давай душу!

А скрипаль трісь об дуба скрипку та й дав чортові душу з скрипки. Почухав нечистий потилицю, скривився та й пострибав, підобгавши хвіст, під греблю.

Чорт до меду ласий

То було в одного чоловіка багато дуліків і в дядьків його було багато. То оце хтось все вночі забере та й забере з найбільшого вуліка увесь мед. От він терпів-терпів та й пішов до дядьків, і каже про це.

Вони йому й кажуть:

- О бач! Давно прийшов би, то ми б тобі сказали, що робить.

Піди ж ти, сплети постіл з лози півтора аршини завдовжки і пів аршини завширшки, постав коло найбільшого вуліка, а сам сховайся там та й сиди. Та як прийде та стане примірять, то ти вдар кійком та кричи: «Не попав!»

Той так і зробив. Коли це приходять вночі чорт – та такий здоровий та страшний. Побачив той постіл та став примірять, та й каже:

– Оце я великий, а є ще більші люде. Оце так!

А той чоловік як опоре його кійком та як крикне:

– Не попав!

Той чорт через тин та навтікача, та лається!

– Оце сучий син! Не попав, та як болить, а що ж, якби попав!

Та з того часу й не став ходити.

Чорта окропом облито

Був один чоловік на світі. Він усяке зло робив людям, крав, обворожував людей, і бувало так, що занастить чоловіка на весь вік. От, приходять йому кінець віку. Він дуже захворів і приказав своєму синові:

– Гляди ж, як я вмру, ти возьми на піч хомут і відтіля дивися крізь його, що мені буде.

Він помер, той хлопець узяв хомут і дивиться крізь його на печі. Дивиться й бачить, що, як тільки його умер батько, його чорти зараз із тілом ухватили і понесли кудись, а один чорт, схожий на його батька, ліг на лаві і лежить, мов мертвий. Той хлопець гукнув на матір:

– Грійте окропу, я миться буду!

Мати нагріла такого гарячого, що аж-аж-аж! Він узяв у руку ганчірку, взяв той чавун з окропом та як лине на чорта – той схопився та й побіг, нікого осталося ховати, і труна осталась, і усе, не треба тепер ні попа, нічого.

Лісовик

Убив у лісі такий бог лісовий, і
було три брати – два розумних,
а третій дурний. Пішов один

брат до того бога найматися. Він і каже:

– Коли впасеш мені оцього бичка, то дам тобі підрешітку грошей. Та тільки щоб приніс мені того, що цей бичок їсть і п'є.

От, той брат, як ішов пасти, вигнав бичка, а він як кинеться, так і поплив через річку. Той сидить і плаче, коли увечері приплива знов бичок. Той наймит набрав у глечичок води й трави і приніс до бога. А той дав бичкові, бичок не їсть. Він убив того брата і колодою наверхнув. Так і з другим братом було. Тоді пішов дурень. Так він, як поплив бичок, очепірівсь йому за хвіст і поплив з ім. Бик приплив, коли церква стоїть, і він, той бичок, зробивсь попом, став служить, булки їсти і вино пить. Той дурень набрав у глечик вина і булки, очепірівсь знов за хвіст, переплив річку і приніс до лісового бога. То той тоді дав йому підрешітку грошей, показав під колоду і каже:

– А оце бачиш, де твої брати?

Оповідання про мерців

Про вдову, що вночі пряла

Де, кажуть старі люди, що не треба нічого довго вночі робить при місяцеві, а то, бачте, одна вдова пряде та й пряде вночі, коли це прийшло щось під вікно та й каже:

– Теретин, теретин!

На тобі жмут веретін

Та напряди всі!

Удова взяла та скоріш по три нитки на кожне веретено й намотує; воно прийшло та й каже:

– Ну, напрядла?

– Напрядла!

– Ну, так давай! Та гляди, більш довго не сиди, то погано буде!

Потім узяло веретена й пішло.

Як Ничипір ділив вареник

Був собі такий богомільний чоловік Ничипір; щоб не проспати утрени, то він лягав біля церкви: як ударють у дзвін – от він і прокинеться.

Перед якимсь великим празником Ничипір, узявши у карман вареників, пішов під церкву ночувать. Сів ото та й їсть вареники; їв, їв та так з вареником у роті й заснув. Коли це чує: бов, бов – дзвонють; він схватився та мерщій у церкву, – коли там повно мерців. Як напали вони його:

– Діли та й діли вареник!

Дума Ничипір: «Як стану ділити, не стане усім, битимуть мене». От і каже:

– Так ходіть же на могили; кожний сяде на своїй, от я й буду ділити!

Пішли ото вони на могили – кожен на свою. Ничипір і каже:

– Ні, не так! Сідайте молоді до молодих, а старі до старих!

Посіли мерці: старі до старих, а молоді до молодих. Ничипір і каже:

– Е ні, ще не так! Сідайте так, щоб умісці були ті, що в один год умірали.

Поки посідали, а півень: кукуріку! Мерці – шарах у ями! Остався Ничипір з вареником.

Вірування та оповідання про людей з надприродною силою

Кінь

Зайшов я, люде добрі, в одну хату
ночувать; обіклались ото вже
люди й спать, а в моєї хазяйки го-
рять світло. Коли це увійшло у хату баб з десять, трохи згодом
– ще, іще: повна хата назбіралась. Вийняли вони із печі черепок
чогось та й стали мазать ним під руками. Помаже оце під руками
та й полетить у бовдурь; так усі й повилітали. Я й думаю собі: «А
чи не помазять бува й мені?» Підійшов я до черепка, засунув туди
пальці та й тру під руками; коли це як понесе мене в бовдурь, ви-
несло на двір, несе та й несе... Лечу я, лечу, коли дивлюсь – упе-
ред мене летять відьми ті, що були в хаті. От я наздогнав їх та й
лечу з ними. Коли це обернулась до мене старша відьма та й каже:

– Оце й ти тут?

– Тут, – кажу.

– На ж тобі оцього коня, сідай на його, то він тебе й доведе до-
дому; тільки не кажи ні «тпру», ні «но», а то пропало все – будеш
пішки йти!

Та й дала мені такого білого коня. Сів ото я на того коня, як
понесе він мене; лечу я так й думаю: «А чи не сказать мені, бува,
на коня «но», щоб іще скоріше їхать?» Як крикну: «Но!» Дивлюсь
– я вже на землі та в такому темному лісі, а у мене в руках обідра-
на липина. Пльонув я та й пішов; як став іти та йшов трое суток,
поки зайшов свою хазяйку!

Скарб

Тепер, кажуть, у Петренковому
лісі єсть погріб, тільки завалився,
– там скарб похований. А колись,
як ніч, то там ведмідь реве, солдат з дзвоником ходе, – бережуть
його. До того погріба явленну ікону з Шпилівки брали, з охреста-

ми підходили, так схопиться зараз буря і все поваля, порозносе. А то ще, кажуть, два хлопці пастухи там гралися, а один узяв і викинув другого шапку. Той почав плакати, а воно йому й викинуло повну шапку грошей. Другий і собі схотів грошей та й кинув шапку, а воно йому калу викинуло.

Про Пантелемона

Убив на селі парубок Пантелемон, і **П**любив він дівчину. Ось скоро вже **Й**й весілля малось бути, а він ту дівчину й покинув. Розлютувалась її мати (а вона до того та була ще відьма), зробила відьмою свою дочку й наказала їй помстити Пантелемонові. Іде ото раз Пантелемон з «улиці», коли це як плигне йому під ноги кішка, він схопив рукавицю та й ударив її на оддаль, та так і вивернулась (бо відьми так не вдариш, а треба кидать на оддаль, то попадеш); дивиться, коли там уже лежить дівка, – він скорій додому. На другий день відьма та, мати, і звістила суд, що Пантелемон убив її дочку. Стали питать її, що вона хоче з Пантелемона. Відьма й каже:

– Нічого не хочу я з його, тільки нехай переночує три ночі у пустій хаті.

Суд і сказав Пантелемонові, щоб переночував три ночі у пустці.

Заплакав бідний парубок, ідучи до дому, коли це підійшла до його стара баба та й каже:

– Чого ти, парубче, плачеш?

– Як мені не плакати! – одмовив Пантелемон та й розказав усе, як було.

– Не плач, парубче! – каже баба, – піди ти на смітник, найди сковороду з діркою, добудь той осиковий прикілок, що на ордані дірку у хресті забивають, піди у пусту хату, обчеркни тим прикілком круг себе, скільки зможеш, застроми його у сковороду, а на його постав страсну свічку, сиди та читай; хоч що буде – не оглядайсь!

Пантелемон подякував щиро бабі, добув усього, тоді пішов у пустку, обчеркнув круг себе прикілком, застромив той прикілок у сковороду, поставив на його страсну свічку, сів та й читає.

Коли це як загуде, як загуркотить: прилетіли відьми в хату. Як кинуться до Пантелемона, добігли до круга – та й назад! Уп'ять добіжать до круга – та й назад! Кругом бігають, а за круг не перебіжать; а Пантелемон усе читає, все читає, нікуди не дивиться. Бігали-бігали оттак відьми, коли це півень: кукуріку! – вони й порозлітались. Ось і світає, перехрестився Пантелемон та й вийшов на Божий світ.

Пришла друга ніч. Пантелемон уп'ять обчеркнув круг себе прикілком, застромив той прикілок у сковороду, поставив на його страсну свічку, сів та й читає. Коли це як загуде, як загуркотить –ще більша сила відьом налетіла у хату; уп'ять вони кинулись на Пантелемона і оджахнулись од круга; стали кругом бігати, лаять Пантелемона, так ні – той усе сидить та читає. А тут і півень: кукуріку! – страшно заскреготали зубами відьми й загуркотіли з хати.

Прийшла третя ніч. Відьми побігли за порадою до старшої кийвської відьми; та сказала, щоб вони назбирали страсних недогарків; як побігли відьми за недогарками, назбирали, тоді запалюють їх та й кидають на прикілок, щоб зайнявсь, бо тільки страсними свічками можна запалить той прикілок, а якби прикілок згорів, то можна б і через круг переступить. Поки кидали, поки таки й запалили; горить той прикілок – от-от уже скоро догорить... А святі янголи бачуть все це; полетіли вони до півня та й кажуть йому, щоб співав.

– Е, ні, не заспіваю, – каже півень, – хіба хай Бог ночі уменшить, так заспіваю.

Полетіли святі янголи до Бога та й кажуть:

– Господи милосердний, погибає безвинна людина, уменши ночі, хай півень заспіва, щоб ота нечиста сила порозбігалась!

Бог і уменшив ночі на макове зерно, півень – кукуріку, а відьми й порозбігались. Перехрестивсь святий Пантелемон та й вийшов на світ Божий.

Ніч од тої пори і стала уменшатись, а день прибавляться.

Про Свиридона

Де було дуже давно. Посходились на улицю дівчата й хлопці і зачали жирувать. Поки жирували, поки Свиридон ударив відьмину дочку на оддалі. Та й перевернулася, і дух вискочив. Відьма, мати тієї, що вбив Свиридон, пішла до правління і пожалілась старшині:

– Так і так, Свиридон мою дочку вбив.

Його зачали судити, а потім і спитались відьми:

– А ти що хочеш од його?

Та:

– Я б не схотіла нічого більш, якби його посадили на три ночі у псту хату.

Вони взяли і послушали відьму, і сказали, щоб він готовився на сю ніч у пстуку. Він знав, що йому не быть живому, і зачав прощатся з батьком, з матір'ю, з братом, з сестрами. Тоді пішов ще прощатся і до хрещеної матері. Вона тож біла відьма. Він зачав з нею прощатся і розказав, за яку біду він буде терпіть муку. По прощавшись, вона йому додала:

– Гляди ж, сину, слухай мене, так будеш живий! Піди на смітник, найди там кусок сковороди і піди візьми одрубай кілок клечання із осичини, того, що стояло на зелених святках перед порогом; візьми той прикілочок, забий на тій печі на аршин од себе, очеркнись тією сковородою і на неї сам сядь. Відьми скільки будуть мучиться, возиться, а до тебе не доступлять; і я, сину, там буду, мені ніяк остаться од їх.

Він скоро побіг на смітник, узяв шматок сковороди, одрубав кілок осики, забив на тій печі, де йому сидить, на аршин очеркнув кругом себе сковородою, тоді й сам сів на неї. Посидів трохи, коли се вони і біжать білими сучками; пишцать, скавучать і до нього не доступлять. І так вони провозились з ним дві ночі і нічого йому не зробили. На третю ніч вони полетіли у Київ до старшої відьми і зачали питатся:

– Що робить Свиридонові? Він убив нашу дочку, молоду відьму, і сидить у пустій хаті; ми з ним провозились уже дві ночі – ніяк не доступно до осичаного прикілка.

– Шарніть скрізь по церквах і назбирайте недогарків з свічок, зліпіть довгу свічку, щобхватило од вікна до того прикілка, і палить прикілок. Як прикілок перегорить надвоє, тоді він ваш.

Вони як шарнули, назбирали цілий короб тих недогарків, прилетіли назад до тієї хати, зліпили довгу свічку і зачали палить осичину. Допалились до половини. Бог бачить уже це та й послав янголя на землю до півня, щоб він закукурікав.

– Ні, – каже півень, – не можу!

Полетів уп'ять янголь на небо і каже Богові:

– Півень не співа.

– Лети уп'ять, щоб співав, а то забезвинно душа пропада.

Він полинув уп'ять на землю і каже:

– Співай, півню, Бог велить!

– Не хочу! Хіба Бог нехай уменшить ночі, а дня прибаве, тоді заспіваю.

Полетів уп'ять янголь на небо і каже Богові:

– Казав півень, як дня прибавиш, а ночі уменшиш – заспіваю.

– Лети вп'ять і кажи: нехай співа і нехай по його буде.

Прилетів янголь до півня і каже:

– Співай, нехай буде по-твоєму!

Він закукурікав. Відьми уже зовсім спалили того стовпчика і хотіли Свиридона рвать, аж ось закукурікав півень – вони й порозбігались.

Витерпів муку Свиридон, вийшов він на білий світ і зараз умер.

Янголь

Провинився святий янголь перед Богом. Бог його і послав на землю на три роки одбувать свої гріхи.

Жив тоді бідненький чоловік із жінкою; і дітки були у їх, та повмирали – осталися сами. Іде ото чоловік у поле сіять чи орать; дивиться – іде по дорозі обідране хлоп'я. Чоловік над'їхав до його та й каже:

– Здоров, хлопче! А куди ти йдеш?

– Іду світ за очі! – одмовило хлоп'я.

– Сідай же, я тебе підвезу!

Хлопець і сів. Ото чоловік і став з ним розмовлять, як були у його дітки та як їх одібрав Бог, та і каже ото хлоп'яті:

– А чи не став би ти, хлопче, у нас за дитину?

– Нема у мене ні батька, ні неньки, хай ви будете мені батьком,
– одмовило хлоп'я, – тільки все, тату, робіть так, як я казатиму.

– Робитиму! – сказав, подумавши, чоловік.

Ото виїхали на поле. Хлоп'я взяло та й проорало навхрест, от і стало ріллі, скільки око згляне. Узяло тоді хлоп'я жменю жита та й посіяло навхрест, от усе поле й засіялось житом.

Позбирали ото вони жито, і багаччий уже став чоловік. Отак і другий рік, і третій, зовсім багатий став чоловік. І літом, і зімою хлоп'я спало на дворі; воно не спало, а кожну ніч літало на небо одмолювати гріхи (бо то був янголь).

Ідуть ото раз батько з сином, бачуть, несуть мерця убогого. Батько й каже:

– Не дай Бог бути бідним, у ямі йому погано лежать.

– Е, ні! – каже син, – бідному дай Бог будь усякому!

Ідуть далі і бачуть – несуть мерця багатого, труна так золотом і сяє.

– Багатому дай, Боже, будь усякому, йому гарно у ямі лежати,
– каже батько.

– Багатому дай, Боже, нікому не будь! – каже син.

Поховали тих мерців, син і каже:

– А ходіть, тату, до могил, я вам щось покажу!

Приходять до могил, син-янголь і каже:

– А вставай, чоловіче!

Розвернулась могила, виліз відтіля пан; син і каже:

– А лізьте, тату, в яму!

Поліз батько, коли там усяка гадина: гадюки, ящірки, павуки; щипають, кусають – мука! Чоловік полежав та й став кричати, син і каже:

– Вилазьте, тату, а ти, чоловіче, лізь!

Виліз тато, а чоловік уліз, могила й закрилась.

Приходять до бідного могили.

– Вставай, чоловіче! – каже син.

Виліз із могили чоловік.

– Тепер лізьте, тату!

Батько поліз у могилу, коли там садок, зелено, яблука, пташки співають – і вилазить не хочеться. От і каже син:

– Вилазьте уже, тату, а ти, чоловіче, лізь назад!

Виліз батько, а чоловік поліз назад, могила й закрилась.

– Як там гарно! – каже батько, – і вставать не хочеться.

Каже син:

– Як будеш ти, тату, чесно жить, будеш помагати бідному чоловікові, і ти в такій ямі лежатимеш!

Тут вийшло три роки, хлоп'я-янголь одбув гріхи, розвернув він свої крила і полинув на небо.

СВЯТИЙ

Іде якийсь святий дорогою, коли дивиться, плига чоловік через колоду та все каже:

– Оце тобі, Господи, а це мені; оце тобі, Господи, а це мені!

Святий підійшов до його та й питає:

– Що ти, чоловіче, робиш?

– Богу молюся, – одказав той.

– Не так, чоловіче добрий, Богу треба молитись, – каже святий; та й почав чоловіка вчити Очинашу. Проказав там разів скільки та й пішов на греблю, щоб річку перейти, а чоловік моливсь, моливсь та й забув якесь слово; дивиться, коли вже той святий насеред греблі.

От він не став обходити та прямо по воді до того святого:

– Так і так, забув...

Той святий баче, що чоловік по воді йде, наче по землі, та й каже:

– Бог з тобою, молись, як моливсь – Бог баче твої труда.

Оповідання про явища життя сімейного і суспільного

Лад у сім'ї

Нкийсь чоловік ішов пізно увечері, і впрохався він ночувати до другого чоловіка. Повечерявши, вони й полягали всі спати. А той чоловік тільки не спав, що прийшов сюди квартирувати. Хотів він було заснути у тій хаті, що вечеряли, та побачив на столі багато гадини – побоявсь. Пішов у другу хату, коли там лежать чоловік і жінка, а проміж їх лежить гадюка. Він і тут не схотів. Приходить у третю хату, коли там сплять чоловік і жінка, і з чоловіка на жінку плигає жаба – то на чоловіка, то на жінку скака. Він і там не схотів. Приходе він у четверту, аж там б'ється дубинка од стелі та до долу, од стелі та до долу. Він і там не схотів. Виходе на двір, хотів спать у сіні, коли там щось кричить:

– Ох тяжко ж животу моему!

Він пішов у клуню, коли і там кричить:

– Ой постій, візьми й мене з собою!

Так той чоловік цілу ніч і не спав.

Приходе він уранці до того хазяїна, а він уже устав.

– Оттак, – каже той чоловік, – не спав усю ніч у ваших хатах.

– Чого? – каже.

– Та того, хотів я ночувати у тій хаті, що ви вечеряєте, коли там усякий гад лазе по столу, а того він лазе, що твої невістки ліниві і з стола не зметуть крихот, ото їх гад і збира. Ти кажи своїм невісткам, щоб вони щодня змітали стіл. Зайшов я в другу хату, коли сплять твій старший син і невістка, а між ними гадина лежить, того ж вона лежить, що вони не люблять один одного і ненавидять одно одного. А ти їм кажи, щоб вони любили і поважали одно одного. Зайшов я в третю хату, коли там жабка скака то на чоловіка, то на жінку: вона радіє, що вони любляться і поважають одно одного. Зайшов я в четверту хату – аж там дубинка б'ється од стелі та до долу. Ця дубинка показує, що твій

той син хоче великого багатства і через те мота і дуре людей, ти йому скажи, щоб він так не робив. Зайшов я до сіна, хотів там спати, коли щось кричить: «Ох тяжко ж животу моему!» Прикажуй своїм синам і сам слухай, щоб ви не брали нічого чужого і не складали сіна багато людей в один стіг, буває так, що перейде клопоть сіна, або чого і другого, те крадене й кричить: «Ох тяжко ж животу моему!» Зайшов я в вашу клуню, коли там кричить: «Постій, возьми й мене з собою!» Ото кричать ті колоски, що ви їх покинули в полі. І приказую я вам, щоб ви забирали з поля колоски усякі, а то воно й кричить, щоб і його взяли з собою.

От, той чоловік, показавши те, пішов додому.

Людська правда

Вив собі на селі убогий чоловік, і був він розумний дуже, та тільки що він розумне не казав, ніхто його не слухав; всі казали, що бреше. І дав Бог тому чоловікові так, що він став багатіти, зробився дуже багатий, і наставили його головою. Зібрав раз голова громаду, довго там вони гомоніли про се та про те, а далі голова й каже: «А мені, добрі люде, таке случилось: положив у коморі леміш, так миші його й проїли!...»

– Буває, буває, – каже громада. А голова тоді й каже: «Оттака то на світі правда: як був я бідний, то хоть казав і правду, ви казали, що брешу, а як тепер я багатий, то хоть і брешу, ви кажете, що кажу правду».

Розбійник старцем

Один раз захворів якийсь пан і сказав своєму кучерові, щоб він його одвіз лічиться на теплі води. Кучер узяв, запряг коня, набрав хліба на дорогу, посадив пана на повозку – й поїхали собі помаленьку. Їдуть вони й їдуть, приїхали на теплі води, зсадив кучер пана і поїхав назад. І якось не потрапив на ту дорогу, що їхав уперед, а заїхав у ліс, та такий густий, що й не проглянешся. Їде він і їде дорогою, коли сидить старець

кривий і просе милостині. «Нічого ж, – каже, – мені тобі дати: є гроші, та не міняні і панські». «Ну, підвези, – каже старець, – трішки!» «Сідай!» – каже кучер.

Він сів, і тільки кучер одвернувся шукать хліба попоїсти, а він його як ухватить за горло і хотів різати. Той тоді з страху його пирхонув, а торбина і зосталась, та така драна – латка на латці. Той старець тоді як уженеться за ним та так і хвата за повозку – хоче його таки зарізати. А кучер погнав дужче коней, він і зостався. І зачав просить торбинку в кучера. «Ні, – каже, – не дам!» І поїхав собі, насилу виблудивсь-таки з лісу.

От приїзжа він додому і скинув ту торбинку на хлів. «Нащо, – каже, – я взяв її? Було б оддати!» Лежить та торбинка на хліві і гние. Хто піде у хлів, той найде червінця й хвалиться: «У хліві я найшов червінця, мабуть, там є скарб». А кучер собі й каже: «Е, се не те, що мете, а що зверху йде! А піду я зніму торбинку, може, червінці і там є». Коли, як зняв, як поглядів, коли вона повна: усе червінці та червінці та все самі! От, він ті червінці забрав і поховав у скриню. «Се, – каже, – не то мені, не то дітям, а онукам і правнукам хвате на прожиток».

Три брати

¶ Или собі три брати, такі багаті вони
¶ були! І не вмiли вони по-панському
¶ балакати, а як то бажалось умiть!

От і пішли вони до панського будинку – слухать, як пани балакають. Самий менший брат підбіг під вікно та й почув одно слово: *мы*; середній підбіг, почув багато: *ни за сё, ни за то*; старший підбіг, почув: *так тому и быть*. От і пішли вони. Ідуть, аж мертвий чоловік лежить. Коли тут становий їде. «Це ви вбили чоловіка?» – пита він. А брати й радяться між себе: «Як же його, по-панському балакати?» – «Та по-панському ж». – «Ну й по-панському». От менший брат каже: «*Мы!*» – «За що ж ви його вбили?» – Середній брат каже: «*Ни за сё, ни за то!*» – «На Сібір же вас!» А старший брат: «*Так тому и быть!*»

І попровадили тих братів на Сібір.

Прикажчик та гадюка

Жив собі пан Дем'яненко, за людьми звін хоч і не доглядав, а бив здорово. От вони й наважились йому чимнебудь оддячити. Став у Дем'яненка родиться негарний хліб, оце поїде він на поле, то у людей гарний хліб, а в його ні; і на другий рік так, і на третій. А то як поїдуть люде орати та сіяти на панській землі, то наберуть мішків п'ять кантохи, посіють хліб, тоді печуть кантоху та й живуть там; а як жито зійде, вони тоді його переволочуть та й поїдуть додому. А жито од цього буде вже не таке.

На третій год пан найняв прикажчика, щоб він доглядав за людьми. Прикажчик і дізнався про все. Як почали тоді бити людей пугами: тричі оббивали шкуру і тричі наростала.

Ото послав раз Дем'яненко прикажчика у город, щоб купив панові якоїсь матерії на одіж. От, поїхав прикажчик та й став переїздить ліс. Їде, їде... Коли це хтось кричить:

– Рятуйте! Рятуйте!

Прикажчик подививсь та й їде. Коли це плиг на його з дерева гадюка та й обвилась коло шиї. І не кусає гадюка, і не одірвеш її. Прикажчик приїхав до пана та й каже:

– Тепер уже як хочте, а я не поїду у город.

А сам сів на коня та й поїхав у чисте поле.

Їде та й їде, коли дивиться – стоїть такий великий будинок. Прикажчик увійшов у той будинок, коли це гадюка плиг додолу та й каже:

– Це мій будинок. Служи у мене: як вірно служитимеш, простю те, що бив людей, а не служитимеш вірно – голову з плечей!

От, прикажчик прослужив у гадюки год, та так уже вірно! Гадюка казала йому, щоб найнявся і на другий год. Прикажчик став одмагатися, а гадюка каже:

– Як послужиш – наградю, а не послужиш – голову з плечей зніму.

Прикажчик прослужив і другий год. На третій год прикажчик і сам став, бо у гадюки гарно було жити, було у віщо одягтись, було багато усяких напиків і наїдків.

Як вислужив прикажчик третій год, гадюка стала дівчиною та й каже:

– За те, що ти мені вірно служив, я даю тобі коня, шабельку, торбу та сорочку. (Бо гадюка ця була дівчина, а тільки зробилась гадюкою).

От, сів прикажчик на коня, взяв торбу, шабельку та сорочку й поїхав. Їде та їде, та так схотілось йому їсти. Він і дума: «Що ж я за козак, служив, служив три годи та не заробив і на горілку?»

Та й вернувся назад до дівчини.

– Так і так, – каже, – служив три годи, та ні за що й горілки випить.

А дівчина каже:

– Я дала тобі все, та не сказала, що з ним робить. Ота торба така, що як скажеш: «Торбо, давай грошей!» – то так і насипе купу; шабелька-самобійка така, що скільки війська не буде, все сама поб'є; ота сорочка така, що через три дні перепирається і сама на тебе надівається. Будь же ти мені братом, а я тобі сестрою.

Прикажчик і поїхав у чисте поле. Приїхав до одного пана та й оженився з його дочкою.

От і живуть. Коли це другий пан пише йому лист: «У твого зятя грошей багато, а війська нема. Хай хоч землю оддає, хоч ви-сила військо».

Пан засумував. Зять і каже йому:

– Чого ви сумуєте? Я все зроблю!

От він узяв шабельку-самобійку та одного чоловіка і поїхав воювать. Виїхав у поле та й став варить галушки. Коли це приїхав до його передній козак та й питає:

– Що це в тебе стільки війська?

– Стільки!

– Це мало й поснідять!

– Брешеш, і за обід не поїси!

Козак і поїхав.

Устав на другий день прикажчик, коли дивиться: йде війська десять тисяч. Він як крикне:

– Шабелько-самобійко, берись!

Шабелька як почала рубать: руба та й руба, усе військо виру-
бала. От тоді прикажчик і вернувсь додому. А пан зібрав уп'ять
військо та й пише лист: «У твого зятя грошей багато, а війська
мало. Хай або землю віддає, або йде воювать».

Пан засумував уп'ять.

– Чого ви сумуєте? Усе гаразд буде, – сказав зять.

Узяв двох чоловіків і поїхав у чисте поле.

Стали вони та й варють галушки. Коли це їде козак та й питає:

– Оце у тебе стільки війська?

– Стільки!

– Сього нічого й поснідать.

– І за обід не поїси, – каже прикажчик.

Козак і поїхав.

Як устав на другий день прикажчик, глянув, коли стоїть війсь-
ка двадцять тисяч. Він як крикне:

– Шабелько-самобійко, берись!

Шабелька як полетіла: руба та й руба, поки порубала всіх.
Прикажчик і вернувся додому. От, пан думав, думав, якби пово-
ювать прикажчика? От і каже слугам:

– Підіть ви до прикажчикової жінки та розпитайте її, чим
воює її чоловік.

(А та жінка та зналася з паном).

От, слуги прийшли та й сказали. Жінка потім і питає у при-
кажчика:

– Скажи-бо мені, чим ти воюєш?

– Не можна, – каже прикажчик.

– Так ти, мабуть, мене й не любиш, що нічого не кажеш?

Він і сказав. От тоді уночі жінка вкрала шабельку-самобій-
ку, а намість її положила другу, та й оддала її панові. От і пише
уп'ять пан: «У твого зятя грошей багато, а війська нема; хай або
землю віддає, або йде воювати». Пан зажурився уп'ять.

– Чого ви сумуєте? – пита прикажчик.

– Як же мені не сумувати, коли іде на нас війною пан, а в нас
і війська нема!

– Не журіться, все так буде! – сказав зять, узяв шабельку та

трьох чоловіків і поїхав у чисте поле.

Виїхали вони у поле й стали варить галушки. Коли приїздить козак та й питає:

– Оце у тебе стільки війська?

– Стільки!

– Сього не стане й поснідять.

– І за обід не поїси.

– Ні, поїм!

– Ні, – каже, – не поїси!

Козак і поїхав. Устав на другий день прикажчик, дивиться – стоїть війська, скільки око гляне. Він як крикне:

– Шабелько-самобійко, берись!

Не береться.

– Шабелько-самобійко, берись!

Не береться. А тут надбігло військо, рубонули шаблюю прикажчика, одрубали голову, тільки й осталась на тоненькій жилі. Кінь злякався та й поніс прикажчика аж до сестри. Сестра побачила та й каже:

– Братику, братику! Що ж се ти наробив!

Та зараз покликкала усіх гад і послала їх по цілющу та живущу воду. Як гади принесли цілющої та живущої води, сестра побризкала брата цілющою водою – і голова приросла до шиї, побризкала живущою водою – і брат ожив.

– Та й довго ж я спав!

– Ти б заснув навіки, якби кінь не приніс до мене, – сказала сестра і потім розпитала, що з ним було. Брат розказав усе. І сестра дала йому такого зілля, що як вип'єш, то зробишся чим хочеш: хоч птицею, хоч звіром, хоч рибою. Брат узяв те зілля й пішов до пана, до свого ворога.

Дивиться, коли пан ходе коло річки, а у його збоку шабелька-самобійка, бо він її беріг і носив її скрізь з собою. Прикажчик зробився селезнем та й плава по воді. Пан дивиться, що такий гарний селезень, та ще й молодий, не вміє літати, скинув одіж та за ним. Селезник одплив трохи далі, пан уп'ять за ним, селезник далі. От селезник, як заманив уже пана на серед річки, пирх на

берег, узяв шабельку за ремінчик у рот та й поніс до сестри. Тоді сів на коня та й приїхав до того пана, де жив, одвоював назад землю, та й живуть. Єсть у їх три комори худоби: в одній мак, в другій так, а в третій чортма нічого.

Коза

Один чоловік водив козу на торг та й не продав. От як вів її додому, так прийшлося іти лісом. Ідуть вони лісом, коли дивляться, аж лежить неживий вовк; чоловік підійшов до його та й дума, що робить. На той час їхав поблизу пан із гостей. Він побачив козу й чоловіка та й питається.

– Шо ти тут робиш?

– Та це коза моя піймала вовка, так я оце думаю, шо з ним робить.

Та трохи й почервонів, бо збрехав.

– Вот это хорошая коза, што и волков берёт; продай её мне!

– А що ви, пане, дасте за неї? – спитав чоловік.

– Да сто рублей дам.

– То й давайте!

От, пан узяв козу, повів у ліс та й прив'язав на довгій вірьовці до дуба.

Коли це приходе один вовк та й став біля кози, а вона – «мекеке!» та й стоїть. Пан і каже:

– Вот проклятая коза: одного ещё и не берёт!

Коли це прийшов і другий вовк, а коза все стоїть та: «мекеке!»

А пан:

– Вот коза: и двух не берёт!

Коли як вискоче з лісу третій вовк, як хватили усі три козу, так і розірвали! А пан стоїть та:

– Ну, проклятая коза: двух не брала, а троих не подолела!

Казки фантастичні, гра слів і дотепності

Ведмідь, дід та лисиця

Фнались охотники за ведмедем, а ведмідь прибіг до діда та й каже:
– Діду, діду, сховай мене!

Дід ісховав його під возом; прибігли охотники, питають, чи не було тут ведмедя; дід каже, що не бачив. Тільки одійшли охотники, а ведмідь і каже:

– Діду, діду, я тебе з’їм! Діду, діду, я тебе з’їм!

А лисиця вилізла з нори та й каже:

– Ді-їду!

– Чо-го?

– Що в тебе під возом?

– Ко-олодочка.

– Якби колодочка, то б на возі лежала.

– Положи мене, діду, на віз, – каже дідові ведмідь.

Дід і положив його на возі. А лисиця вилізла з нірки та й каже:

– Ді-їду!

– Чо-го?

– Що в тебе на возі?

– Ко-олодочка.

– Якби колодочка, то б ув’язана була.

– Ув’яжи мене, – каже ведмідь дідові.

Дід ув’язав. Лисиця вилізла з нірки та й каже:

– Ді-їду!

– Чо-ого?

– Що в тебе на возі?

– Ко-олодочка.

– Якби колодочка, то б сокира стреміла.

– Ну, встромляй, діду, та по-маленьку, – каже ведмідь.

Дід як рубонув його по голові, так і розвалив череп.

Ятлик-кум і лисиця-кума

Пивів ятлик діток і забажав він їх похрестить.

От летить та: «Пік-пік! Хто буде мені кумою, хто похрестить мені діток?» «Я буду кумою, я похрещу діток!» – озвалась лисиця. От і повів її ятлик до свого гнізда. Лисиця й каже: «Лети ж ти, ятлику, в ліс, а я сама буду хрестить!» Ятлик і полетів. Лисиця скоріш до гнізда та за ят-линятко... потім за друге, третє, так їсть!.. Ятлик прилетів та й питається: «А що, вже похрестила?» «Та вже похрестила, тільки одно осталося!» Ятлик хотів подивиться, як вона там їх хрестить, та й глянув до гнізда, коли лисичка уже останнє держить у роті; ятлик як заплаче!..

От став він тоді думать, якби оддячить за це лисиці, і на-думав...

Зараз полетів до хорта та й каже йому: «Піймай лисицю, я покажу тобі її нору!» «Нагодуй хіба мене, так тоді піймаю!» – одмовив хорт. «Нагодую! – сказав ятлик, – іди тільки за мною!» От і пішли. Коли це несуть баби на базар пироги, паляниці, сметану. Ятлик сів поперед бабів та й скака.

Баби поставляли все та й ловлять ятлика; вони так близько до його надійдуть, то він тоді й підлетить трохи; баби вп'ять за ним; а хорт їсть, їсть усе.

Ятлик глянув назад, коли вже хорт стоїть – не хоче їсти. Він прилетів до його, хорт каже: «Тепер же мене напій!» «Напою, тільки йди за мною!» – сказав ятлик.

От і полетів ятлик на панську загороду; коли там коровниці саме доїли корови та й ідуть з молоком. Ятлик сів наперед їх та й скака; коровниці поставили дійниці та й стали ловить ятлика; от-от піймають, а він і підлетить трошки, коровниці вп'ять за ним, а хорт глита, глита молоко. Як хорт напився молока, ятлик прилетів до його та й пішли вони шукать лисицю. Ятлик скоро лисицю знайшов, хорт і погнався за нею; от-от дожене... Лучилось бігти їм через дорогу, а там стояв за возом чоловік, він побачив лисицю та й кинув на неї дрючок, не попав лисицю, та хорта і вбив...

Ятлик як почав тоді плакати!.. Та й каже чоловікові: «Нащо ти вбив хорта? Я тепер тобі все поб'ю». Та зараз скочив на кобилу та й клює в лоб. Чоловік злякався та за сокиру, та й хотів ударити ятлика, ятлик пурхнув, а чоловік кобилу... і вбив. «А що!» – крикнув ятлик і полетів до хати того чоловіка, чоловік і собі додому. Ятлик сів на вікно та й клює, а чоловік хотів його вдарити, та й вибив вікно... Ятлик тоді сів на голову дитині та й клює; чоловік хотів одігнати його та й кинув палку та по дитині, і вбив. Чоловік став плакати.

Ятликові стало жаль того чоловіка, він і полетів та більш і не займав його.

Дід та баба

Нк жив собі дід та баба, та була в їх курочка ряба, та й знесла та курочка яечко, яечко не простеньке – золотеньке; дід бив, бив – не розбив, баба била, била – не розбила; мишка бігла, хвостиком махнула – яечко упало й розбилося; дід плаче, баба плаче, курочка кудкудаче, а ворітця скрипочуть.

Прилетіла сорока та й питає у ворітця: «Ворітця, ворітця, чого ви скрипочете?» Ворітця й кажуть: «Якби ти знала, то б на собі пір'ячко обірвала!» – «Як?» – «А так: як жив собі дід та баба, та була в їх курочка ряба, та й знесла та курочка яечко, яечко не простеньке – золотеньке; дід бив, бив – не розбив, баба била, била – не розбила; мишка бігла, хвостиком махнула – яечко упало й розбилося; дід плаче, баба плаче, курочка кудкудаче, а ворітця скрипочуть».

Сорока й обірвала на собі пір'ячко, та й сіла на дубочка, а дубочок і питає: «Нащо ти, сороко, на собі пір'ячко обірвала?» – «Е, якби ти знав, то б на собі гіллячко опустил і листячко обірвав». – «Як?» – «А так: як жив собі дід та баба, та була в їх курочка ряба, та й знесла та курочка яечко, яечко не простеньке – золотеньке; дід бив, бив – не розбив, баба била, била – не розбила; мишка бігла, хвостиком махнула – яечко упало й розбилося; дід плаче, баба плаче, курочка кудкудаче, а ворітця скрипочуть».

Дубок і опустил гіллячко, і листячко на йому обсипалось.

Пасся баранець під дубком і питає: «Дубочок, дубочок, нащо ти на собі гіллячко опустив!» – «Е, як би ти знав, то б і ріжки позбивав». – «Як?» – «А так: як жив собі дід та баба, та була в їх курочка ряба, та й знесла та курочка яечко, яечко не простеньке – золотеньке; дід бив, бив – не розбив, баба біла, біла – не розбила; мишка бігла, хвостиком махнула – яечко упало й розбилось; дід плаче, баба плаче, курочка кудкудаче, а ворітця скрипочуть».

От баранець і позбивав на собі ріжки, та й пішов до криниці пити води, а криниця й питає: «Баранець, баранець, нащо ти на собі ріжки позбивав?» – «Е, якби ти знала, то б і замуравилась!» – Як? – «А так: як жив собі дід та баба, та була в їх курочка ряба, та й знесла та курочка яечко, яечко не простеньке – золотеньке; дід бив, бив – не розбив, баба біла, біла – не розбила; мишка бігла, хвостиком махнула – яечко упало й розбилось; дід плаче, баба плаче, курочка кудкудаче, а ворітця скрипочуть».

От криниця й замуравилась. Прийшла попова наймичка води брати до криниці та й питає: «Криничко, криничко, чога ти замуравилась?» – «Е, якби ти знала, то б і відра побила!» – «Як?» – «А так: як жив собі дід та баба, та була в їх курочка ряба, та й знесла та курочка яечко, яечко не простеньке – золотеньке; дід бив, бив – не розбив, баба біла, біла – не розбила; мишка бігла, хвостиком махнула – яечко упало й розбилось; дід плаче, баба плаче, курочка кудкудаче, а ворітця скрипочуть».

Наймичка й побила відра. Приходе до дому, попадая й питає: «Нащо ти відра побила?» – «Е, якби ви знали, то б і коси на собі обірвали!» – «Як?» – «А так: як жив собі дід та баба, та була в їх курочка ряба, та й знесла та курочка яечко, яечко не простеньке – золотеньке; дід бив, бив – не розбив, баба біла, біла – не розбила; мишка бігла, хвостиком махнула – яечко упало й розбилось; дід плаче, баба плаче, курочка кудкудаче, а ворітця скрипочуть».

От попадая і обірвала на собі коси, а піп питає: «Нащо ти на собі коси обірвала?» – «Е, якби ти знав, то б усіх святих з церкви повиносив і людей повиганяв». – «Як?» – «А так: як жив собі дід та баба, та була в їх курочка ряба, та й знесла та курочка яечко, яечко не простеньке – золотеньке; дід бив, бив – не розбив, баба

била, била – не розбила; мишка бігла, хвостиком махнула – яєчко упало й розбилось; дід плаче, баба плаче, курочка кудкудаче, а ворітця скрипочуть».

От піп і повиганяв людей з церкви, і всіх святих повиносив.

Зла мати та син, що побив зміїв

Був собі чоловік та жінка, а у їх була кобила; от жінка народила сина, а кобила привела коника; чоловік і подарував синові те лошатко, а сам незабаром умер.

Росте той хлопчик, росте і кінь, і виріс хлопчик уже такий, що став у школу ходити; у школу йде, то заїде до коня, і з школи йде, то заїде. А до тієї жінки та літав змії; от він раз прилетів та й каже:

– І літав би я до тебе, так боюся твого сина й духу, якби його звести, тоді б літав.

– А як же його звести?

– Я дам тобі сала, то ти навари йому борщу з тим салом, то так і вмере.

Дав змії сала.

От іде той хлопець із школи та й зайшов до коня, аж кінь за копита в землю вбився; хлопець став його лаять.

– Не лай мене, – каже кінь, – як мені не вбивається, коли я потугу чую.

– Яку ж ти потугу чуєш? – пита хлопець.

– А таку: як насипе мати тобі борщу, то ти не їж та за вікно вилий, бо як попоїси, то більш тобі не жить.

Насипала мати борщу; от хлопець не їв та й вилив за вікно; де взявся собака, попоїв того борщу та зараз і пропав; іззів хлопець шматок хліба та й пішов, заплакавши, з хати. Прилетів змії та й пита:

– А що?

– Вилив борщ за вікно, а собака попоїв та зараз і здох.

– Ну, я тобі дам порошок, то ти всип йому у чай.

Ішов хлопець із школи та й зайшов до коня, аж кінь по коліна

вбивсь у землю; хлопець став його лаять.

– Як мені не вбивається, що я потугу чую, – каже кінь.

– Яку ж ти потугу чуєш?

– Як будуть тобі подавати чай, то ти не пий та за вікно вилий.

Увійшов хлопець у хату; йому мати й поставила чаю; от він не пив та й вилив за вікно; де не взявся собака, полизькав-полизькав та зараз і здох; а хлопець іззів шматок хліба та й пішов, заплакавши, з хати.

Прилетів змій та й пита:

– А що?

– Вилив чай за вікно, так собака полизькав та там і здох, – каже жінка.

– Ну, я тобі уп'ять дам сала, то ти йому напечеш пирогів.

Іде хлопець із школи та й зайшов до коня; аж кінь по черево в землю вбився; хлопець став його лаять.

– Як мені не вбивається, коли я потугу чую! – каже кінь.

– Яку ж ти потугу чуєш? – пита хлопець.

– Як подасть мати тобі два пироги: один великий, а другий маленький, то ти маленький іззіж, а великий за вікно викинь.

Увійшов хлопець у хату, мати й подала йому два пироги: один великий, а другий маленький; от він маленький іззів, а великий за вікно викинув; де не взявся собака, іззів той пиріг та зараз і пропав; а хлопець заплакав та й пішов з хати. От змій прилетів та й пита:

– А що?

– Маленький іззів, а великий за вікно викинув.

Тоді змій і догадався, що то все кінь каже, та й каже:

– Треба коня попереду звести, а тоді й його не трудно буде.

От мати приставилась хворою та й каже:

– Якби ти, сину, зарівав коня та помазав його серцем проти мого серця, то я б одужала.

– Ну, мамо, хоч проїду я на йому по двору, а тоді заріжу.

Мати вийшла з хати на поріг, а син проїхав раз та й пита:

– А що, гарно?

– Гарно, – одказала мати.

Проїхав удруге та й пита:

– А що, гарно?

– Гарно.

Проїхав утретє та й пита:

– А що, мамо, гарно?

– Гарно, сину.

– Будь же ти, мамо, тричі проклята! – сказав та й поїхав з двору. Виїхав у поле, пустив коня, а сам загорнувся у шкуру та й ліг на дорозі. Їхав царь дорогою, коли дивиться – лежить щось у шкури; він під'їхав та й пита:

– Хто тут такий?

– Не знаю!

– Хто тут такий?

– Не знаю!

– Хто тут такий?

– Не знаю!

Царь положив його на віз та й поїхав, а дома підкинув його під припічок, там він собі й жив.

Було у того царя три дочки; от найменша й полюбила його. Царь такий тоді став сердитий, каже, що «нічого й не дам, як за його йтимеш».

Коли це переказує якийсь змій цареві, щоб він або три вози золота дав, або старшу дочку на пожирення. Де скільки золота взять? Стали її виряжать. Одправили молебінь, нарядили та й одвезли у поле в шатро. А Іван виліз із шкури, вийшов у поле та як свисне! – прибіг до його кінь; він сів на його та й поїхав до шатра; увійшов у шатро та й каже царівні:

– Ськай мені у голові, а як буде грімотить та стугонить, та гискри сипатимуться, то ти штрикнеш мене у бік шилом, щоб я прокинувся.

Ськає йому царівна, коли це як застугонить, як посиплються гискри, царівна й стала плакати; сльоза впала на лице Іванові, а він і прокинувся. Змій прилетів та й каже:

– Ху, як руська кость вона.

– Завоня ще й з тебе!

От і пішли на гору биться. Як ударив змії, так і нічого, а як ударив Іван змія, так по коліна вбив у землю. Як ударив змії, так тільки по кісточки вбив у землю, а як ударив Іван змія, так по пояс вбив у землю. Як ударив утретє змії, так по коліна вбив у землю, а як ударив Іван змія, так по шию вбив у землю і голову йому одрубав. Царівна тоді і перев'язала йому руку червоною стьожкою, а він пішов додому, загорнувся у шкуру та й поліз під припічок.

Коли це присилає другий змії, що хоч три вози золота дай, хоч середульшу дочку на пожиренія. Стали виряжать, зібрали родичів, одправили молебінь та й одвезли в поле у шатро. А Іван виліз із шкури, вийшов у поле так як свисне! – прибіг кінь, він сів на його та й поїхав до шатра; увійшов до царівни та й каже:

– Ськай мені у голові, а як буде грімотить та стугонить, та гискри сипатимуться, то ти штрикни мене під бік шилом, то я й прокинуся.

Ськає йому царівна, коли це як застугонить, як загуде, посиплються гискри, – царівна й стала плакати; сльоза впала на лице Іванові, він і прокинувся. Змії прилетів та й каже:

– Ху, як руська кость воня!

– Завоня ще й з тебе!

От і пішли на кам'яну гору биться. Як ударив змії, так і нічого, а як ударив Іван змія, так по коліна вбив у камінь. Як ударив змії удруге, так тільки по кісточки вбив у камінь, а як ударив Іван змія, так по пояс вбив у камінь. Як ударив тоді змії, так тільки по коліна вбив у камінь, а як ударив той змія, так по шию вбив у камінь і голову одрубав. Царівна перев'язала йому руку зеленою стьожкою, він і пішов додому.

Коли це присилає третій змії, що або три вози золота, або найменшу дочку на пожиренія. Цареві не жаль її було, він і молебіня не одправив, так і одвіз у поле. Іван вийшов у поле, свиснув – прибіг кінь; він сів на його, приїхав до шатра, тоді увійшов туди та й каже:

– Ськай мені у голові, а як буде грімотить та гискри сипатимуться, то ти штрикни мене під бік шилом, то я й прокинуся.

Ськає йому царівна, коли це як загімотить, як посиплються гискри, вона й стала плакати; сльоза впала йому на лице, він і прокинувся. Змій прилетів та й каже:

– Ху, як руська кость воня!

– Завоня ще й з тебе!

От і пішли на чавунну гору битися. Як ударе змії, так зразу вбив по коліна в чавун, а Іван як ударив, так і нічого; а змії як ударив, так по пояс вбив у чавун. А Іван як ударив, так тільки по кісточки вбив змія у чавун; а змії тоді як ударив, так по пояс і вбив у чавун. Іван тоді вп'яť як ударив, так по коліна вбив змія у чавун; а змії як ударив, так по шию вбив у чавун. Він тоді дивиться, що лихо, так як плигнув на змія, так його й затоптав. Царівна й перев'язала йому руку голубою стьошкою.

Він пішов додому, заліз під припічок та й висунув незнарошне руку відтіля, а на тій руці три стьожки. Старша царівна побачила та й каже:

– Ось де та стьожка, що я перев'язала, ось ідіть!

Середульша царівна прийшла та й каже:

– А ось та стьожка, що я перев'язала!

А найменша каже:

– А ось де та, що я перев'язала.

Сказали цареві; царь такий радий і дочку тоді вже оддав за його; живуть вони собі і хліб жують.

Зла мати та син

У якомусь царстві та жив цар із царицею, і в їх була дочка, і тій дочці сказано, що у єї родиться син. Коли вона його родила, а цар із царицею її і прогнали; дали їй того сина на плечі, руки подрізували і сказали, щоб вона ішла од їх і щоб вона більше не верталась.

От, вона взяла того сина на плечі у торбинку і пішла. Іде вона та й іде, коли криниця викопана у землі. Їй схотілось дуже пити; вона пішла і зачала пити, коли її син у торбині кричить:

– Добре здоров'я, мамо! А умочи лиш руки у криницю свої!

Вона вмочила – і стали у єї руки. Вони тоді пішли далі. Ідуть та й ідуть, коли стоїть здоровий ліс, а в тому лісі стоїть такий дом, здоровий та гарний. Вони тоді пішли у той дом, коли нема нікого, – вони й зачали там жить.

Живуть там та й живуть... А тому Іванові (його було звать Іван) і схотілось побачить, що у хазяйстві є. Він і пішов. Ходе скрізь там і зайшов у хлівець личком зав'язаний, а калом замазаний, і дивиться, коли там на дванадцяти цепах висіли дванадцять голов змієвих, і під ними стоїть відро води і відро крові. Змій як побачив його, і зачав його просить, щоб дав йому випить відро води і кров, а він відказав:

– Не я ставляв, не я буду й давать!

Узяв та й пішов, а ті двері знову зачинив, личком зав'язав і замазав.

Той Іван часто ходить на охоту і матері усе приказує, щоб вона не йшла туди, де личком зав'язано, а калом замазано. От, він пішов на охоту і довго барився, а мати його ходила, гуляла скрізь, а потім і подумала: «Що я за дурна, що не піду я туди!» І пішла туди. Коли приходить туди і бачить – змій висить на дванадцяти цепах, і в його було дванадцять голов, а під ним стояло відро води і відро крові. Змій як побачив її, то й зачав її просить, щоб вона йому подала воду і кров. Вона йому подала, і він як випив, то став такий гарний, що мати Іванова його дуже полюбила і почала із змієм балакать, щоб Івана з світу звести. І придумали:

– Давай ми його пошлемо по перстні, що міжду двома горами, а ті гори б'ються одна об одну, а полоння йде до небес.

Коли се приходить Іван із охоти, мати його лежить така, наче хвора, і каже йому:

– Поїдь, мій синку, де гора з горою б'ються, а полоння йде до небес, – там єсть перстеники, і ти добудь мені їх, і може я видужаю.

Іван зачав збираться у дорогу і поїхав. Коли він їде та й їде, дивиться – хатка стоїть. Він увійшов у ту хату, дивиться – сидить дівка і вишиває щось.

Він підійшов до єї і зачав її розпитувать, куди дорога до тих гір, що б'ються одна об одну, а полоння йде до неба.

А вона каже:

– Возьми мого коня, він туди дорогу знає.

Іван узяв того коня і поїхав до тих гір. Приїздить туди, кінь його каже:

– А лізь у вухо, у праве!

Він уліз і виняв відтіль бандуру. Як загра, ті гори і утихли, він ускочив, набрав тих перстнів і поїхав. Приїздить до тієї дівки, бере свого коня і їде додому. Приїхав, дає матері ті перстні, вона їх забрала, позакидала і знов занедужала. Посилає ще його по зміїне сало. Він знов поїхав і заїхав до тієї дівки, розпитує, куди дорога до зміїного сала. А вона каже:

– Бери мого коня, він дорогу туди знає.

Він узяв того коня і поїхав шукать зміїного сала. А той кінь каже йому:

– Як змія мов спатиме, то ти її не бий, а як не спатиме, то тоді її бий.

От він так і зробив: як змія не спала, то він її як ужарив, то вона одинадцять суток трусилась, а на дванадцяті сутки здохла. Він ізрізав сала із змії і поїхав додому. Приїздить додому, дає матері сало. Вона його десь закинула і сказала, що їй не допомоглося і щоб він їй достав ведмежого молока. Він поїхав уп'ять до тієї дівки, взяв того коня і поїхав до ведмедиці. Приїздить туди, а кінь каже:

– Вийми шаблю, прив'яжи до моїх ушей і їдь!

Він так зробив, прив'язав шаблю до ушей і поїхав. А ведмедиця як побачила і зачала просить, щоб вони її не рубали. А вони кажуть:

– Ми тебе не будем рубать, а дай нам свого подію.

Вона їм удоїла. Він узяв те молоко і поїхав на тихому коні додому (у його кінь як ударе копит об копит, так на дванадцять верстов голосу летить). Приїздить додому, коли мати держить голуба, а він такий плохий (а то був змії). Він хотів його взяти у руки, а він вирвався і полетів та в вікно (вікна були одчинеті), і вилетів. Полетів та на хлів і сів, а Іван за ним, шаблі не скинувши. А мати каже:

– Скинь шаблю, а то уріжешся.

Він скинув, а той голуб перекинувсь у змія та й убив Івана, розкидав його кістки скрізь по полю. Коли іде три русалки. Ті русалки та були родичі тій дівці, що він до єї їздив. От одна каже:

– А переступлю я через його, по Божому велінію, чи не зцілиться?

Переступила, і він ізціливсь. От друга каже:

– Переступлю я через його, по Божому велінію, чи не встане він?

Переступила, і він устав. А третя каже:

– А ну я переступлю, по Божому велінію, чи не заговоре він?

Переступила, і він заговорив. Вони тоді понадрізували нігтиків і зліпили коржик, а потім і ззіли.

Тоді той Іван пішов до тієї дівки, оженивсь із нею, а потім убив він змія, а матір посадив над двома цебрами: один од його, а другий од змія. І як по змієві буде плакати, так зміїв цебер буде повний, і коли по йому, дак його. А сам поїхав. Трохи згодом уп'ять вернувся, коли дивиться – зміїв цебер повний. І він узнав, що мати його жаліла по змієві, то так він її і оставив, сам тепер живе та хліб жує, та постолом воду возе, а коромислом дрова носе.

Чурило, Іван-царевич та Єлена Прекрасна

якомусь царстві, у якомусь государстві жив собі Іван-царевич. У його була жінка.

Жінка та Іванова змолоду була гарна і смирна, поки у єї жила сестра Єлена, а як змій украв ту Єлену, а вона заступалась за єї, то змій її і поробив так, що вона стала змією і стала дуже злою.

В тому ж царстві жив сильно могучий богатир Чурило. От Іван раз прийшов до Чурила, розказав йому свою біду і просив його, щоб він прийшов до його вночі і провчив його жінку, щоб вона його не біла (а вона його все дуже біла).

От як настала ніч, Іван кудись заховався, а Чурило пішов до його дому вночі і ліг спати на Іванових кроватях. Його жінка думала, що то прийшов Іван, і сунулась на кроваті бити Чурила.

Чурило як схопив її у свої руки та як зачав її бити! Бив, бив, аж

вона й зачала проситься:

– Пусти мене, Іване, я більш не буду.

От він її пустив, а сам скоро побіг, щоб вона не пізнала його й не біла уп'ять Івана. На другий день прийшов Іван додому, вона стала така ласкава і од тих пір уже не біла Івана, а просила його, щоб він достав їй сестру Єлену прекрасну. Іван пообіщався достать.

На другий день він пішов до Чурила і зачав совіщатися, як би достать Єлену із змієвих рук. От Чурило й почав йому казать:

– Не їдь ти, Йване-царевичу, я поїду, а ти абиде заховайся і жди, поки я приїду.

Іван заховався кудись далеко од дому, а Чурило взяв осідлав коня, набрав у торбу хліба і поїхав. Їхав він днів не мало і проїхав не коротко, дивиться, щось недалечко сиплеться, мов іскри. Поїхав він туди, аж дивиться – то б'ються змії. Два змії б'ють одного змія, того, що в його була Єлена Прекрасна. От Чурило взяв та й оборонив його. Вони й порозлітались. Проїхав він ще трохи, коли бачить – уп'ять вони б'ються ті два змії, уп'ять лупцюють сього. Він оборонив уп'ять того змія. І так він його обороняв аж тричі од тих двох зміїв.

Оборонивши втретє, він поїхав далі, дивиться – такі тереми стоять, гарні та високі, на улицю вікнами; там сидить Єлена Прекрасна та все плаче. Чурило під'їхав до єї і сказав, щоб вона з ним тікала до своєї сестри. Вона й согласилась; вони й поїхали. А у змія був говоручий голуб. І як Єлена поїхала з Чурилом, він зараз і полетів за змієм, і почав йому казать:

– Ти тут усе гуляєш, а про домашнє не знаєш: приїздив чоловік і украв вашу Єлену Прекрасную.

От змії полетів додому, коли правда. Пішов він до коня та й каже:

– А що, мій коню, що, мій любий! Доженемо ми чоловіка, що вкрав Єлену?

– Е, – каже кінь, – ще ми насіємо жита, зберемо, намолотим, наварим пива, нап'ємось і тоді наженемо.

От змії узяв, насіяв жита, зобрав, змолотив, наварив пива,

напились вони й рушили в дорогу. Гнались, гнались і нагнали. От змії і каже:

– Подавай Єлену честю, а то смерти не минеш!

Потім роздумався, що він його оборонив од зміїв, та й каже:

– Ну, щастя твоє, що ти мене обороняв тричі, і я тобі тричі услужу. Се перший тобі раз прощено і ще два рази, а як четвертий раз що зробиш, тоді засічу.

Чурило і вбив би змія, так нічим убить: нема ні ружжа, ні меча, нічогосінько. От він і оддав Єлену змієві назад.

Приїхав змії додому, посадив уп'ять Єлену, а сам уп'ять поїхав кудись гулять. Вернувся Чурило назад, уп'ять до змієвих палат, шукав скрізь якого-небудь орудія – не найшов, а Єлену узяв-таки вп'ять і поїхав. Голуб уп'ять полетів за змієм та й каже:

– Ти тут гулять гуляєш, а про домашнє не знаєш: приїхав уп'ять той чоловік і уп'ять украв Єлену Прекрасну.

Змії прилетів додому, коли правда. Пішов він до коня та й пита:

– Коню мій милий, коню мій любий, чи доженемо Чурила? Він украв Єлену Прекрасну удруге.

– Ще, – каже кінь, – насіємо гречки, поспіє вона, тоді зберемо, намолотим, навієм, насušим, намелем, гречаників напечемо, ще й тоді наженемо.

От змії узяв, насіяв гречки, зобрав, намолотив, навіяв, змолв, напик гречаників, наїлись і рушили у дорогу. Нагнали, одняв змії Єлену Прекрасну і повіз додому, а сам поїхав уп'ять кудись гулять.

Приїхав Чурило, украв уп'ять Єлену і поїхав. Голуб уп'ять полетів за змієм і каже:

– Ти все гуляєш, а про домашнє не знаєш: приїздив чоловік і уп'ять украв Єлену Прекрасну.

Змії прилетів додому, коли правда. Він пішов до коня, сів на його й поїхали. Проїхали не довго і нагнали. Одняв уп'ять у Чурилу Єлену і сказав:

– Се тобі три рази прощено, а четвертий раз я тебе уб'ю, як ти ще вкрадеш Єлену.

А сам поїхав додому, посадив Єлену і полетів кудись на роздобичу. Чурило приїхав, узяв уп'ять Єлену на коня і поскакав що єсть духу. Приїхав змії додому, глядь – аж нема Єлени. Він зараз ухопив меч і поїхав скоренько. Нагнав, узяв Єлену, а Чурило посік, порубав на дрібні куски.

Лежало Чурилове тіло аж цілих три дні, коли прибігає до тіла вовк, рідний брат Чурилів, і сів сторожем. Сидів він не довго над ним, коли прилітає ворон з вороненятком, сіли на Чурилове тіло й почали його клювати. Вовк так і ухватив старого ворона. Закричав ворон до вовка:

– Чого тобі треба од мене, що ти мене піймав? Пусти мене!

– Ні, – каже вовк, – не пущу, а пошли своє вороненя, нехай воно зліта по цілющу воду і по живущу, тоді я тебе пущу.

Ворон послав вороненя, воно й полетіло, і прилетіло уже через три дні з двома пляшечками з цілющою й живущою водою. Вовк узяв ті пuzирки, полив з їх по Чуриловому тілі – він і ожив. Дивиться, біля його стоїть його брат вовк. От він йому й каже:

– Як я довго спав!

– Ти й досі спав би, як би не я. Ти хотів достать Єлену, так тебе змії і вбив, я се почув та й приїхав, і зцілив тебе. Коли хочеш достать ти Єлену Прекрасну, то піди ти на Царь-гору уночі, там є багатирська кобила недалеко, мати того коня, що у змія; вона щовечора біга на ту гору і родить лошат, а вовки їх ззідають. А ти так прихитруй і украдь те лоша, щоб ті вовки і не побачили, а то вони у тебе його однімуть.

От Чурило пішов на ту Цар-гору, прокопав нору аж до того місця і став стерегти до вечора. Увечері прибігла кобила, і за нею вовків ціла ватага, щоб їсти те лоша.

Вона привела те лоша, а Чурило його ухопив та в нору. Вовки шукали-шукали, не нашли і з тим пішли. Чурило виніс те лоша на світ з нори, коли воно проситься у його.

– Пусти, – каже, – мене до матері покормиться, я більше стану. Він пустив.

Коли воно прибіга уже до його здорове, стригунцем. І так він його пускав до матері аж три дні. На третій день воно прибі-

гло таке здорове, більше, ніж у змія кінь, і лучче. У змія кінь був тільки на трьох ногах. Змій сидів аж дванадцять год, поки його ухопив з-під кобили, так вовки таки ногу у його і одірвали, він і остався на трьох ногах. Чурило був дуже радий, що йому так скоро пощастило піймать і вигодувать такого славного коня. Після того, як прибіг до його на третій день кінь, він і зачав казати йому:

– А що, мій коню, що, мій любий, украдемо у змія Єлену?

– Іще б, – каже, – ми в його не вкрали, ми й його вб'ємо, он як! Сідай, – каже, – на мене та поїдьмо скоренько!

От Чурило сів на коня і побігли. Прибігли вони до Єлени, а вона все плаче. Чурило під'їхав до єї та й каже:

– А ну, давай тепер тікати, тепер нас не наздожене.

Вона його злякалась, вона думала, що він приїхав мертвий до єї й не хотіла їхати. Він тоді сам її ухватив на руки, й побігли скоро-скоро. Говорючий голуб уп'ять полетів за змієм і каже:

– Ти все п'єш та гуляєш, а про домашнє не знаєш: приїхав Чурило і уп'ять украв Єлену.

– А хіба він живий? Я ж його зарубав! – каже змій.

– То що, що ти його зарубав, а він живий. Лети скоріше, а то не наженеш: у його кінь луччий за твого.

Змій полетів додому, так зараз до коня:

– А що, мій коню, наздоженемо їх?

– Е, ні, – каже кінь, – не наженемо, хоть ти мене й заріж! А все-таки давай спробуєм!

І поїхав змій доганяти Чурила. А Чурило нарощне спинив свого коня та жеде змія. А він ось скоро й летить.

– А що, утік? – крикнув змій на Чурила і погнав свого коня, щоб убить його. Чурилів кінь зараз до того й заговорив:

– На що ти, брате, таку гадину на собі носиш? Я б давно його вбив! Він злий, він тебе не пускав до матері кормиться, а мій хазяїн мене пускав аж на три ночі, і він мене з матері так ухопив, що мене вовки і не зачепили, а тобі, бач, одірвали ногу. Лети під хмари та кидай його об землю! Се хазяїн буде луччий.

Як схватиться той кінь і полетить під самі хмари з змієм, а тоді

як кине його об землю, так самі кістки остались! От тоді Чурило посадив Єлену на змієвого коня, а сам сів на тому, і поїхали собі помаленьку додому. Чурило знав, де Іван жив, дожидався, поки він приїде, заїхав він до його, оддав йому коня свого й Єлену, і сам остався у своєму домі жить. Іван узяв Єлену і коня, приїхав додому. Жінка його не знала, де діться з радощів, і почали вони з радощів гулять. І я там був, мед-вино пив, по бороді текло, а в роті не було.

Змієва дочка

Ужив собі багатий чоловік, та й поїхав звін у друге царство, в друге господарство торгувати, а в тому царстві та не було води, а чоловікові тому так схотілося пити, що хоч умирай! От він і пішов до царя (бо вже, звісно, в царя вода є), а цар і каже:

– Як даси, чоловіче, те, що в тебе дома, то дам води.

– Окрім жінки, усе дам! – каже чоловік. А в того чоловіка та не було дітей, і жінка була важка, а як чоловік поїхав, привела сина та такого хорошого, що й не сказати!

От і росте той син та й виріс уже чималий. Через яку там годину поїхав чоловік додому; приїхав, коли вбіга до його назустріч парубок. Чоловік і питає його, чий він:

– Я ж ваш син, – парубок каже.

Чоловік зрадив, а далі як заплаче!

– Чого ти, тату, плачеш? – запитав парубок.

– Та це я так! – одмовив батько.

От росте та й росте той син, і городив він раз із батьком хлів та й найшов у загаті записочку, подивився син у записку та й каже:

– Чом же ви, тату, мені не сказали, що я одданий цареві?

А то була та записочка, що в її батько обіщавсь цареві за воду оддати те, що дома, бо батько як приїхав додому, то заткнув записку у загатку. Далі й каже:

– Виряжайте ж мене, тату, поїду я до царя.

Заплакали батько та мати та й стали виряжати сина.

Приїхав ото вже той син до царя, а в того царя та було три дочки, от, найменша його зразу й полюбила; а цар той був сам змії і знав багато чарів, а найменша дочка була ще більша чарівниця од батька. От змії зараз покликав того парубка та й каже:

– Щоб ти мені оцю ріку за ніч загатив і виорав, і пшениці насіяв, щоб пшениця вироста й поспіла, щоб ти її вижав, помолотив, перевіяв, помолов і щоб уранці мені булку приніс із неї!

Сумний вийшов парубок із хати і пішов до найменшої дочки, а та й пита його:

– Чого ти такий, Іване, сумний?

– Як мені не сумувати, коли твій батько загадав, щоб я оту ріку за ніч загатив, виорав, насіяв пшениці, зібрав, намолов і щоб уранці булку пшенишну приніс!

– Не журись, все гаразд буде!

От, як полягли всі спати, дочка свиснула – прибігло два молодці; вона й каже:

– Щоб ви мені оцю ріку за ніч загатили, насіяли пшениці, щоб та пшениця поспіла, щоб ви її зібрали й помолотили, змололи і щоб принесли мені з неї булку.

– Добре! – сказали молодці і позникали.

Прокинулась уранці дочка, коли вже на столі стоїть гаряча булка; вона зараз однесла її Іванові, а той змієві. Заскреготав той зубами, бо хотів як-небудь стребить Івана, а тепер і не пощастило, та нічого робить! От він і каже:

– Ну, на сю ніч щоб ти виїздив коня, що стоїть за дванадцятьма дверима!

Прийшов Іван до змієвої дочки та й каже:

– Загадав батько роботу, щоб я за ніч виїздив коня, що стоїть за дванадцятьма дверима, се вже не така трудна робота!

– Е, ні! Се ще трудніша: кінь – то мій батько; як тільки ти підеш туди, то він тебе і вб'є! – каже змієва дочка.

Тоді подумала, а далі й каже:

– Та вже дарма, я поможу тобі!

Тільки ото всі полягали, вона зараз свиснула, коли прибігло два молодці, вона їм і каже:

– Підіть у конюшню, там за дванадцятьма дверима стоїть кінь – щоб ви його за ніч виїздили!

Молодці пішли та зараз у конюшню. Як узяли вони їздить на тому коневі, так уже йому й не хочеться; такий став, як з води витягнений! Бігав, бігав той кінь, а далі й став, молодці його й одвели в конюшню.

От уранці змії покликав Івана та й каже:

– Ну, тепер же приходь до мене увечері!

Іван прийшов до дочки та й каже:

– Тепер казав батько, щоб я прийшов до нього увечері.

– Як підеш, Іване, до батька, то він тепер тебе задушить! – каже дочка. – Треба тікати. Ми удвох утечемо!

От зараз вони зібрались скоріше та й пішли. Ідуть та й ідуть, коли це щось застугоніло; притулила змієва дочка вухо до землі та й каже:

– Це за нами женуться. Ну, ти будь сторожем, а я стану пшеницею.

І стала змієва дочка пшеницею, а Іван сторожем. От, прибїгли слуги на конях до пшениці та й питають Івана-сторожа:

– Чи не бачив, не бігли сюди двоє: дівчина й парубок?

Іван і каже:

– Ні, бачив: бігли тоді, як сіялась оця пшениця.

Слуги й поїхали додому, а змії і питає:

– Що, не нагнали?

– Не нагнали.

– А не бачили нікого?

– Ні, бачили сторожа, стеріг пшеницю.

– Отож вони й єсть! Треба б вам тільки найбільший колосок пшениці зірвати, то б ви взяли її за голову!

От змії послав і вдруге. А Іван та змієва дочка уп'ять пішли; ідуть та й ідуть, коли щось застугоніло, дочка притулила вухо до землі та й каже:

– Це за нами уп'ять женуться! Ну, ти будь попом та читай книгу, а я стану церковкою.

І стала дочка церковкою, а Іван попом, і став служити піп.

Приїздять слуги та й питають у попа, чи не бачив він, не бігли сюди парубок та дівчина. Піп і каже, що бачив тоді, як строїлась ця церква; слуги й поїхали назад. Приїздять додому, а змії і пита:

– Не догнали?

– Ні!

– А не бачили нікого?

– Бачили церкву, а в церкві попа.

– То ж і вони!

От ізліз тоді змії на хату, та як крикне:

– Подайте мені вила!

Подали змієві вила; от він підіпер одним кінцем вію, глянув та й каже:

– О, ще дожену!

Та зараз і побіг. А дочка притулила вухо до землі та й каже:

– Тепер ми пропали – за нами женеться батько. Ну, ти будь козаком, а я стану криницею; як стане батько пить воду, то ти йому й одрубай голову!

І стала вона криницею, а Іван козаком із шаблею. Прибіг змії до козака та й пита, чи не бачив він, не бігли дівчина й парубок? Козак каже, що не бачив.

А змії тільки глянув, то зараз і догадався та й каже козакові.

– Дай же мені води напиться!

– Не можна, з цієї криниці тільки отаман п'є воду.

А змії не слуха та зараз і нахилився до криниці, а козак йому й одрубав голову. Тоді криниця стала уп'ять змієвою дочкою, а козак Іваном. Приїхали вони додому і загуляли весілля.

Батько й три сини ив собі чоловік, а в його було три сини; найменший був дурний. От, як умирав батько та й сказав своїм синам, щоб вони кожні Різдвяні святки носили йому вечерю. Прийшла черга старшому братові нести вечерю; він узяв цеглину, води та й пішов. Приходить на могилу та й каже:

– Тату, вставай, їж вечерю!

Батько встав, погриз цеглини, напивсь води, спитавсь од якого сина вечеря та й поліз уп'ять у могилу. Прийшла черга середульшому нести; він боїться та й став просить найменшого брата, щоб той за його поніс вечерю. Середульший брат дав найменшому цеглину й води, той і поніс. Прийшов на могилу та й каже:

– Уставай, тату, вечерять!

Батько встав, погриз цеглини, напився води, спитав од якого сина вечеря та й поліз уп'ять у могилу.

Надійшли треті Різдвяні святки. Найменший брат узяв борщу, хліба, горілки та й поніс вечеряти батькові. Прийшов на могилу, покликав батька. Батько наївся та й спитав:

– Од якого сина вечеря?

– Од найменшого.

Батько тоді як свиснув! Коли це прибігає до його три коня – такі гарні! Батько вирвав з їх по волосинці, дав синові та й каже:

– Якщо тобі треба буде якого коня, то ти запали з його волосинку, він так і буде.

Син узяв волосинки, поклонився та й пішов додому.

Коли це пішла чутка по всьому царству: хто доскоче конем до царівни (а царівна сиділа у високому терему), зніме з неї перстень, то той візьме її за себе. Брати повибирали собі коней та й збираються в дорогу. Найменший син попросив і собі кобилу.

– Та куди тобі! – казали брати, а проте дали поганеньку кобилу. Він виїхав з села, узяв ту кобилу убив, обідрав шкуру та й кричить:

– Сороки, ворони, свіже м'ясо.

Тоді сам вийшов у поле, запалив волосинку, коли прибіг до його сивий кінь. Він і каже йому:

– Неси мене до царя!

– Пане мій милий, пане мій любий! Лізь у ліве вухо, а в праве вилізь та бери мені убрання хороше, а собі ще й лучче.

Найменший брат поліз у ліве вухо, а в праве виліз та зробився таким козаком, що й не придумать! Кінь і питається його:

– Як же тебе, пане, нести: чи поверх дерев, чи ополовині дерев?

– Неси ополовині дерев.

Кінь як поніс його! Ото нагнали вони братів, найменчий брат і кричить:

– Гей ви, мужики! Простиайте сіряки, щоб кінь копитів не помазав.

Брати йому й послали сіряки. От розігнався кінь, як стрибо-не! Доскочив до половини терема та й назад. Люде аж роти пороззявляли.

А брат найменший приїхав додому, поліз коневі в праве вухо, а в ліве виліз таким дурнем, як і був, прийшов додому і сидить у грубі. Приїхали й брати та й хваляться: «От так плигнув – ополовині терема!» Дурень виткнув голову з груби та й каже:

– Може, то я?

Брати аж за животи беруться та сміються. Дурень і поліз уп'ять у грубу.

Стали збираться брати удруге.

– Дайте й мені кобилу, і я поїду! – просить дурень.

– А та ж де? – спитали брати.

– Здохла!

Брати засміялись та й дали йому другу кобилу. Дурень убив і ту, обідрав шкуру та й кричить:

– Сороки, ворони, свіже м'ясо!

А сам вийшов у поле, запалив волосинку, до його й прибіг кінь гнідий. Дурень і сказав йому:

– Неси мене до царя!

– Пане мій милий, пане мій любий! Лізь у ліве вухо, а в праве виліз та бери мені гарне вбрання, а собі ще й лучче!

Дурень поліз у ліве вухо, а в праве виліз таким козаком! Кінь і питає його:

– Як тебе, пане, нести: чи поверх дерев, чи ополовині дерев!

– Неси поверх дерев!

Кінь і поніс його поверх дерев. Нагнали братів, дурень і кричить:

– Гей ви, мужики! Простиайте сіряки, щоб кінь копитів не помазав.

Брати й прослали сіряки. От розігнався кінь, як стрибнув – на сажень до царівни не доплигнув тоді назад і вернувсь.

Як приїхав найменший брат додому, вліз коневі в праве вухо, а в ліве виліз таким дурнем, як був і перше. Прийшов додому, заліз у грубу та й сидить. Прийшли брати та й хваляться тим, що бачили.

– Може, то я? – сказав дурень у грубі. Брати тільки засміялись.

От збирались брати і втретє. Дурень і собі попросив кобилу.

– А та ж де? – спитали брати?

– Здохла!

Вони дали й третю кобилу. Дурень обідрав з неї шкуру й кричить:

– Сороки, ворони, свіже м'ясо! – та й кинув. А сам вийшов у поле та й запалив волосинку, до його прибіг вороний кінь. Дурень і сказав йому:

– Неси мене до царя!

Кінь каже:

– Пане мій милий, пане мій любий! Лізь мені у ліве вухо, а в праве виліз; та бери мені убрання хороше, а собі ще й лучче!

Дурень поліз у ліве вухо, а в праве виліз таким козаком, що й Господи! Кінь і каже йому:

– Як же тебе, пане, нести, чи поверх дерев, чи ополовині дерев?

– Неси поверх дерев!

Кінь як поніс його вище лісу, нижче хмари. От догнали вони братів; дурень і кричить:

– Гей ви, мужики! Простилайте сіряки, щоб кінь копитів не помавав!

Брати й попростидали сіряки. От кінь розігнався, як стрибнув – доскочив до царівни. Найменший брат узяв у неї перстінь, поцілував її та й поїхав назад. Як приїхав додому, поліз коню в праве вухо, а в ліве виліз таким дурнем, як був перше, прийшов додому та й заліз у грубу. Приїхали й брати та й балакають:

– От так плига! Він хороший, та й кінь до його!..

Дурень виткнув голову з груби та й каже:

– Може, то я?

– Чи не згубив ти останнього розуму? – засміялись брати. Дурень і поліз назад у грубу.

Тим часом цар уп'яць послав сказати, щоб збирались до його в дворець усі: й старе, й мале, й калішне.

Брати й балакають між себе:

– Як нам вести дурня – сором; та треба вести – такий приказ!

От як зібрались усі в дворець, цар став їх гостити і медом, і вином, усього такого багато! Наостанці стала частувати усіх царівна. Частувала вона, частувала; коли прийшла й до дурня, дурень і бере чарку лівою рукою. Вона спитала:

– А правою чого ж ти не береш?

– Та збив палець.

– А ну покажи, чи здорово?

Дурень роз'язав палець, а перстінь так і осіяв хату. Царські слуги взяли тоді та того дурня умили, вимили з голови попіл, причесали, він і оженився з царівною, та й живуть собі!

Про двох братів: убогого та багатого

Нк жило собі два брати: один багатий, а другий убогий. От, бідний **х**оде до багатого та й просе:

– Дай, брате, хліба!

А той каже:

– Виколю я тобі очі, то й дам хліба.

А той каже:

– Виколюй, а таки хліба давай!

Він повиколював і дав їсти. От, той убогий поки ходив просить їсти, то той йому повиколював очі, поодрізував уші, поодрубав руки і ноги – все за той сердешний хліб. От, той чоловік, що без ушей і без усячини, покотився тоді, сліпуючи, та й укотивсь у лисиччину норку та й лежить. Коли се вночі як брязне, як свисне – коли прибігає Юрій із вовками, з лисицями і з усяким звіром. Став біля нори, що той чоловік у ній лежав, та й каже:

– Ну, глядіть, не розказуйте нікому, що я скажу: завтра буде

така роса, що всякий, хто хворий, той вилічиться. І в царя дочка хвора, так як би її помазав сією росою, то вона б ізцілилась. І в людей води нема, та як піднять на такому-то місці камінь, і вода стане текти.

От той чоловік прокинувся уранці та як качнеться по траві – коли руки і ноги стали. Він тоді помазав очі – вони зачали бачить. От він мазав себе, поки зовсім зцілився, а потім набрав тієї роси і пішов до царя, вилічив дочку його, а зате його цар дуже наградив. Зціливши царівну, він пішов до тих людей, що води немає, підняв камінь – і потекла вода. Люде радіють, і знов його нагородили щедро так, що він став багатий; а той, що був багатий, став убогий, та й ходе просить хліба:

– Дай, – каже, – хліба, та повиколой мені очі, поодрубуй руки і ноги, і одвези мене у ту нору, що ти лежав там.

А той брат, що був убогий, каже:

– Не треба, їж так!

– Ні, – каже, – поодрубуй ноги та руки та вези мене!

Треба йому везти! Одвіз його у ту нору.

Коли се як серед півночі стукотить, грюкотить – коли се біжить Юрій, аж спотикається, та кричить на звіра:

– А сякі-такі! Розказали, я буду вас вішати!

А кривенька лисичка у нору, коли лежить той чоловік. А вона й каже:

– А, ось хто сказав!

Тоді звірі як ухопляться, так і розірвали того чоловіка.

Два брати

Було два брати: один багатий, а другий убогий. От прийшов менинник багатого; він називав повну хату гостей, а убогого брата не покликав. От убогий брат і каже:

– Що Бог дасть, піду!

Та й пішов до брата в гості.

– Брате, – каже, – рідний! Хоч я й не буду їсти й пити, а тільки надивлюсь на твоє щастя та побажаю тобі іще більшого.

А багатий брат як закричить на його:

- Мені не треба таких волоцюг, як ти, убирайся к чорту!
- Дарма, я піду й до чорта, – одказав убогий та й пішов.

Прийшов до мірошника та й питається:

- А скажіть, будьте ласкаві, де тут є чорти?
- Та отут у кручі; плигай – так і найдеш! – одказав мірошник.

От, тоді убогий плигнув у воду та й дивиться; коли стоїть хата, він увійшов у ту хату, коли там нікого нема, так він і заховавсь під припічок. Коли це увійшов у хату один чорт, далі – другий... третій... і багато їх насходилося та й хваляться:

– От ми так надосадували мірошникові: усе розриваєм та й розриваєм йому греблю, а її поправить не трудно, тільки треба назламувати дубців з усякого дерева та й замостить, тоді вже ніщо не розірве греблі...

І довго ще так вони хвалились, а далі й порозходились. От тоді убогий брат виліз з-під припічка, вийшов з хати та й виплів знову на верх. Потім прийшов до мірошника та й каже:

– У вас тут усе греблю розрива щось, чи що?

– Та еге ж, – одказав мірошник.

– А я знаю, чим її поправить.

– Ні, ми вже що не робили, так усе розрива.

– А я як поправлю, так уже ціла буде.

– То ви тільки скажіть, як поправить, так вам пан за це багато грошей дасть.

От бідний брат і сказав. Греблю поправили, і вже її ніхто і не розірве.

Пан за це дав бідному цілий віз червінців. Як приїхав той додому, той послав свого маленького хлопця до багатого брата по кружку, щоб мірити гроші, бо своєї у їх не було.

– Що вони будуть мірять? – одказав хлопець.

От тоді багатий брат вимазав усередині кружку медом, щоб пристало те, що міритимуть, та й оддав хлопцеві. Убогий брат помітив червінці та й оддав кружку назад багатому. Той глянув у кружку, коли ж там пристав червінець. Він так і сплеснув руками:

– Тепер уже брат багатший од мене!

Та й пішов до його.

– Де ти стільки грошей набрав?

Той розказав багатому усе, як було. От, тоді багатий брат пішов до кручі та й плигнув у воду. Коли й побачив хату, як казав бідний брат. От тоді увійшов у її і сховався під припічком. Коли це посходились чорти та й балакають:

– Тепер уже не можна розірвать греблі нам, замощено дубцями з усякого дерева; та хто ж воно довідався про це? Може тут у нас хто слуха, що ми розказуєм? А ну пошукаем!

У багатого брата і пішов мороз поза спиною. А чорти дуже чують духом, так скоро й найшли багатого.

– Ага, так оце ти тут підслухав!

І розірвали його на шматки.

Івашко- Ведмеже вушко

Нк ото колись баби зібрались у ліс по опеньки. Ходили-ходили, коли одна баба, Кулина, та й упала у ведмідячий барліг. Прийшов ведмідь і не розірвав її, а став із нею жити. Там і жила вона аж три годи. От, у єї родився син. Вона його прозвала Івашко-Ведмеже вушко, у його та були ведмідячі уші.

От, той Івашко росте та й росте, та так швидко. Виріс здоровий хлопець та й пішов світ за очима. Іде та й іде. Коли стоїть Дубовик і питає його:

– Куди ти йдеш?

А він каже:

– Світ за очима.

– Ну, й я з тобою піду.

– Ну, йди!

Пішли вони вдвох. Ідуть, коли такий чоловік із такими довгими усами, що ними він ловив рибу, і питає їх:

– Куди йдете?

А вони кажуть:

– Світ за очима.

А він і каже:

– Підуй я з вами.

– Ну і йди!

От вони і пішли втрюх. Ідуть та й ідуть, коли убачили хатку на курячих ніжках. Вони тоді пішли у ту хату, коли там сидить такий дід, старий, у його борода у аршин; він сидить у ступі, залізним товкачем поганяє, а мітлюю слід замітає. Він на їх як закричить:

– Чого ви прийшли, чи биться, чи мириться?

Вони кажуть:

– Давай биться!

От вийшов Дубовик, дід той як ухвате того Дубовика, так його і вбив, та ще й голову на кілок настромив.

Тоді виходе той чоловік, що з довгими усами, биться, а той дід його як ухвате, так його і вбив, та ще й голову його на кілок настромив. Тоді на припослідку виходе биться той Іван. От той Іван як ухватиться з тим дідом, той дід аж захрипів і каже:

– Коли ти поборов мене, то я тобі дарую усе моє добро і мою дочку бери собі заміж; і як буде тобі чого треба, то на тобі оце яйце і скажи: «Яечку, одчинись і випади», – то що тобі треба, те воно і випаде.

І той чоловік, що з ведмежими ушима, узяв те яйце, оженився з тією дівкою, а той дід скоро умер, а вони остались одні, живуть та поживають та добра наживають.

Хлібороб

Вив собі такий багатий пан, що міг би закупити сел з десятків, і в того пана та було багато землі. Тільки де він уже не шукав, не міг найти такого чоловіка, щоб добре знав хліборобське діло. Коли це раз приходить до його чоловік та й каже:

– Я добре вмю хліб робить і служить буду вірно, прийміть мене, пане!

Пан прийняв. Служить той чоловік уже п'ять год, і хліб при йому такий родить, що, здається, кращого уже й не бува. На

п'ятий рік хлібороб і каже панові:

– Прослужив уже я вам, пане, чималенько, тепер і розсчитайте, піду в свою дорогу!

А панові не хотілось утратити такого чоловіка. Поміркував собі, а далі каже:

– А що ж тобі, чоловіче, дать за службу?

– Та дайте, пане, мені оцього білого коня.

Пан згодивсь. А той кінь та був такий, що на війні як почне скакати межи неприятелем, так так усього й перетопче, а його ніяка ні куля, ні шабля не бере; тільки про це ніхто не знав, окрім хлібороба. Чоловік-хлібороб узяв тоді коня, подякував панові та й поїхав. Їде та й їде, та заїхав у такий густий та темний ліс, що й Господи! Дивиться, аж стоїть маненька хата... Хлібороб увійшов у ту хатку, аж там сидить така стара та жовта баба. Він запитав її, куди він заїхав. А баба похитала головою та й каже:

– Нещасний ти, що сюди заїхав, тут щоночі злітаються відьми, все хочуть звести мене з світу.

– Та вже ж що Бог дасть, те й буде! – відказав чоловік і зоставсь у тій хаті.

Баба дала йому повечерять та й каже:

– Поможі мені, чоловіче добрий: переночуй у цій хаті хоч три ночі, а я за це дам тобі велику плату: я навчу тебе, як і оборонятись.

– То й навчїть, а я вже й переночую, – згодивсь хлібороб.

Баба каже:

– На тобі оцей хрест, піди в ту хату, обчеркни кругом себе оцим хрестом, тоді візьми хрест у руки та й сиди, а як налітаються відьми, то ти не бійсь.

Хлібороб узяв хрест, пішов у другу хату, зробив так, як казала баба, та й сидить. Коли це як загуде щось коло хати, коли і влетіла відьма у ту хату, далі друга, третя... та багато таких назбиралось, що не помістяться і в хаті; танцюють, кричать, у долоні вибивають, кругом хлібороба бігають, та ніяк не можуть перейти через кружок; оце розженеться відьма, добіжить до кружка, та так назад і одскоче; що вже не робили – нічого не вдіють.

Коли півень на хаті у баби: «ку-ку-рі-ку!» Відьми так і шелеснули у вікна, аж хата затрусилась. Хлібороб перехрестивсь і пішов у хату до баби. Та, як побачила його, так і зраділа:

– Ти щасливий, чоловіче, ти ще не багато нагрішив, і відьми тебе бояться.

– Та я ж чесно робив дома хліб, а далі теж чесно служив у пана, а може й нагрішив, то нехай Бог простить!

Оттак переночував хлібороб ще дві ночі. Як переночував третю ніч, баба каже:

– Спасибі тобі, чоловіче добрий, що ти визволив мене з великої біди, бо мені трудніше сидіти, я більш нагрішила; на ж тобі за це оцей меч-самобієць, як трапиться тобі воювати, то ти тільки скажи: «Меч-самобієць, берись!», то він тобі переб'є усе військо. Іще я тобі даю пораду: як оженишся, то нічого великого не вір жінці до семи год і семи тижнів.

Хлібороб уклонився бабі, подякував та й поїхав. Приїхав у той город, де живе цар, коли там тривога: наступає великий ворог на город, уже побив усе царське військо і скоро візьме й город. Хлібороб і каже:

– А ну, поведіть мене до царя!

Ті й повели.

– Чого тобі треба? – запитав цар.

– Та кажуть, що на город наступає великий ворог!

– Еге ж.

– Я вам, як Бог pomoже, поб'ю його, тільки що ж ви мені дасте за це?

– Половину царства дам.

– Ні, мені не треба царства, а оддайте за мене свою дочку, я її люблю!

Цар покликав свою дочку і запитав її, чи вона ж справді любить хлібороба.

– Таточку-голубчику! Віддайте мене за його, я його люблю, віддайте – я за вас Бога благатиму!

Цар згодивсь. От тоді хлібороб і каже:

– Давайте ж коневі три мірки вівса, а мені відро вина.

Цар давав усього, що тільки хлібороб запрошував. От тоді він сів на коня й поїхав. Виїхав за город, коли ж дивиться – стоїть війська така сила, що і ліку нема. Хлібороб як крикнув:

– Меч-самобієць! Берись!

Меч-самобієць як полетить понад головами та й валить одну за одною. А кінь як скаконе поміж військом, так і б'є копитами. Оттак усе військо й перебили. Хлібороб вернувся назад у город. Цар щиро подякував йому. А ворог таки не хотів покинути своє діло, він зібрав уп'ять війська ще більш. Уп'ять зробилась тривога. Хлібороб поїхав битись уп'ять. Він побив ворога і вернувся назад. Другі царі позавидували своєму цареві, зібрали свої війська умісце і пішли війною. Цар боявся, він думав, що сії сили хлібороб уже не поб'є. Та хлібороб побив і се військо. Тоді вернувся у город і оженився із царською дочкою. Щиро він любив свою жінку, любила і його жінка.

Проминуло три роки. Жінка стала питать у хлібороба, чим він так б'є ворога. Хлібороб не втерпів і сказав. А ворог таки не кидав свого, він став випитувать та підкупати хліборобову жінку, щоб вона сказала, у чому її чоловік має силу. Та поласувала на великі гроші і вкрала меч-самобієць, і віддала ворогові, а чоловікові підложила другий, а коня не змогла вкрасти, хлібороб беріг його як ока і спав з ним укупі. То той ворог і розпочав війну уп'ять. Хлібороб сів на коня, взяв меч і поїхав супроти ворога. Як приїхав туди, так і крикнув:

– Меч-самобієць, берись!

Не береться.

– Меч-самобієць, берись!

Не береться. Хлібороб здивувався; коли як роздивився на його, то дізнався, що це вже другий, він догадався, де меч-самобієць дівся і заплакав. Та робить було нічого, меч-самобієць чesав уже його військо; ось він прилетів і до хлібороба, з одного разу він зрізав йому голову. Кінь тоді дуже розсердився, що вбили його хазяїна, і пішов лютувать, він перебив усе військо, тоді прийшов до трупу хліборобового та й стоїть. Цар той труп перевіз у город і хотів ховать, коли приходе така стара баба з ікон-

кою та й каже:

– Пустіть мене до хліборобового трупу.

Її пустили. Баба взяла, умочила ікону в воду, тоді тією водою облила труп хліборобів. Хлібороб ожив. Баба йому каже:

– Бач, ти не послухав мене, сказав велику тайність жінці та трохи й не згинув навіки. На ж тобі знову меч, я його знайшла, тільки більш не кажи великої тайності жінці до семи год і семи неділь, а то згинеш!

Хлібороб оженився із другою жінкою, і живуть у двох собі. Живуть не горюють, хліба не купують. Оттака-то казка!

Три денежки

Нк жив собі на світі один хлопець сирота та й пішов він найматься у найми. Іде він та й іде, коли чоловік і питає його:

тає його:

– Куди ти, малий, ідеш?

А він каже:

– Найматься.

– Наймись у мене! Я тебе буду гарно годувать і зодягать, іще й денежку дам.

– Добре, – каже хлопець і нанявся до того чоловіка. Служив йому цілий год і годив йому гарно так, що той чоловік його і не лаяв. Прослуживши цілий рік тому чоловікові і при конці року, як зачав він одходити від його, дав денежку той чоловік хлопцеві. От той хлопець іде собі дорогою од того чоловіка і зустрічає криницю у землі викопану.

– А ну, – каже, – чи вірно прослужив год? Як вірно, так денежка оця не потоне, а як не вірно, так потоне.

Упустив він денежку у криницю, а вона й потонула.

– Не вірно, – каже, – я прослужив год. Піду уп'ять найматься до другого чоловіка.

От пішов, найшов іще такого чоловіка, що наймита йому треба було, найнявся у його і служив йому уже так славно, що хазяїн його ні разу і не замітив у худому ділі. А як кінчивсь рік, так той

чоловік дав йому денежку. Той хлопець узяв денежку та й знов до тієї криниці, та й каже:

– А ну, чи вірно прослужив цей год?

Укинув денежку у криницю, а вона й потонула.

– Не вірно прослужив год, – каже той хлопець, – піду уп'ять найматься, що буде, те й буде.

Нанявся він уп'ять до чоловіка і так уже вірно служив, так вірно тому чоловікові годив, що чоловік ним і не схвалиться. Пройшов рік, той чоловік дав йому денежку, іще й свиту. Той хлопець узяв ту денежку і знов приходить до тієї криниці:

– А ну третій год чи вірно прослужив?

Укинув ту денежку у криницю, коли та денежка потонула і вернула з тими двома, що він уперед укинув у криницю. От він узяв ті три денежки і пішов собі додому. Іде, коли зустрічає він чоловіка, у мішку несе kota вбивать.

– Що ти, – каже, – несеш, kota? Продай мені його!

– Купи!

– А скільки тобі за його?

– Та давай денежку!

От той хлопець дав тому чоловікові денежку, а собі взяв kota та й поніс додому. Іде та й іде, коли чоловік веде собаку вбивать.

– Продай, – каже, – собаку, чоловіче!

– Купи!

– А скільки тобі за єї?

– Та давай денежку!

От той хлопець віддав тому чоловікові денежку, а собі взяв собаку та й іде додому. Коли він іде та й іде, аж дивиться народу стоїть дуже багацько і чогось дуже кричать. Приходить той хлопець туди, аж то люди б'ють гадюку, а вона бідна уже й не полізе. Той хлопець пожалів тую гадюку і каже:

– Не бийте її, я вам дам за єї денежку.

Ті люди зохотилися і оддали йому за денежку ту гадюку. Той хлопець узяв ту гадюку, завернув єї в платок і поніс її додому. Kота він пустив у хату, собаку впустив у хлівець, а гадюку він пустив на піч.

Хлопець той, мабуть, років із три жив ще дома і виріс здоровий, і став своє поле держать, і орать. Ото було прийде він собі у поле робить, приїзжає додому, а дома у печі страви понаварювано і хліб напечений на лаві лежить, а нікого такого не було рідного, щоб за його домом приглядав. От він думав, думав, хто ж це його дом приглядає?..

– А ну, – каже, – давай підстережу я його.

От він заховався десь і підзирає, хто буде хазяйнувать. Дивиться, коли якась дівчина гарна-гарна вийшла із хати одтикать верх, щоб топить у печі. Той хлопець зараз кинувсь у хату та зараз надів на шию тій дівці хрест, от та дівка перестала быть гадюкою, а стала дівкою гарною-гарною. І зачала тому хлопцеві дівка розказувать про себе:

– Я, – каже, – була царівною, був у мене батько, була в мене мати, я гарно у їх жила і кохалася. Коли приїзжає до мене один парубок, князів син, сватать мене. Я за його не пішла, так він мене прокляв на п'ять років, щоб я була гадюкою. А як ти оце на мене надів хрест, так з мене прокляття ізійшло, і я стала тепер дівкою.

От той парубок узяв ту дівку заміж і тепер живуть щасливо. Кіт мишей ловити ходить у клуню, а собака їх хазяйство уночі береже од лихого чоловіка та од вовків.

Дурні люде

Ужив собі чоловік та жінка, уже старенькі вони були, а в їх було двійко дітей: дочка й син. От раз вони сидять у хаті та й балакають:

– Як буде в нас син Іван та злізе він на ступу, упаде з ступи та й уб'ється... А ми будем тужить...

Та й став дід із бабою тужить на всю хату! Син почув та й убіг ізлякавшись:

– Що тут таке?

Дід розказав, що таке й таке горе...

– Дурні ви! Тут і кишки можна порвать, з вас сміючись!..

Узяв та й запер їх у погріб.

– Якщо найду людей дурніших од вас, так випущу! – сказав син і пішов шукати дурніших людей.

От іде та й іде... Коли жене баба квочку з курчатами та так пирчить її дубцем!..

– А щоб ти здохла, а щоб ти пропала... ні циценьки нема, ні маленької нема! Навела курчат, а чим ти їх годуватимеш?

Та ще дужче б'є.

– За що ви її б'є? – спитався той чоловік.

– А як же її не бити! Курчат навела, а нема ні цицечки, ні маленького пиптика, чим вона їх годуватиме?

– А у вас є пшоно? – знов спитався чоловік.

– Єсть, шинку!

– Ну, так дайте мені!

От баба дала пшоно. Чоловік посипав його квочці, вона з курчатами й їсть пшоно. А баба тоді:

– А я ж і не жнала, оце спасибі вам, що навчили!

Чоловік і пішов далі. Іде та й іде... Коли дивиться, сидить на хаті дід без штанів, баба стоїть на землі та держить у руках штани, дід одставив ногу – хотів плигати з хати. Чоловік підійшов і питається:

– Що це ви, люде добрі, робите?

– Та це я до шестидесяти год не надівав штанів, боявся, щоб не задавили, а тепер баба пошила, так не знаю, як надівать. Так оце баба держить штани, а я зліз на хату та й хотів плигати у їх! – каже дід.

– Ізлазь, діду, сюди! – каже чоловік.

Дід ізліз.

– Задирай у штани ногу!

Дід задрав.

– І другу!

Дід і другу туди.

– От і так!

– А, шпашибі вам за порадоньку! – каже баба, – а ми й не жнали.

Чоловік і пішов. Іде та й іде... Коли дивиться, стоїть дід на

хаті та тягне бичку за налигач, а баба ззаду поганя:

– Гей, гей, бичку, щоб ти живий був, на хату трави їсти!

Чоловік підійшов і питає, що це вони роблять.

– Он на хаті трава росте, так ми хочем, щоб бичок її поїв; оце женом-женом, та ніяк і не жженом! – каже баба.

– А я знаю!

От узяв чоловік косу, поліз на хату, покосив траву та й оддав бичкові.

– Оце спасибі вам, а ми ж і не знали! – каже баба.

Чоловік і вернувся додому та й думає:

– Е, ні, є дурніші люде і од мого батька та матері!

Узяв та й випустив їх.

Дурний Йося

Ужив собі чоловік та жінка, і в їх був синок Йося, та дурний. От той Йося росте й росте, пора його й женить.

От його й питають:

– А кого за тебе засватаєм?

– Пигинку (значить, Горпинку).

От вони і наладнались до весілля як слід: наготовили грошей, наварили пива і поставили у бочці у хаті, а його послали на базар, щоб він купив на весілля соли, меду, м'яса, бубликів, сала, горшків, пшона. От той Йося накупив усячини і несе додому. Іде він льодом, коли лід репнув, він його й замазав медом. Іде, іде, коли собака дохлий лежить, вискалив зуби. Йося до його каже:

– Ти м'яса хочеш, цюця?

І оддав йому кусок м'яса. Іде і йде, коли ворона: «Кра! Кра!»

– А, так я вкрав? На тобі кусок сала, та не кажи, що вкрав!

От він іде далі, пити йому схотілось. От він набрав води, покуштував – не солоня. Узяв тоді усю сіль у воду висипав, розсолив, напився. Іде далі, півень злетів на тин і закукурівав.

– А ти пшонця не хочеш? На!

І висипав йому пшоно.

Іде далі, коли стоять прикілки у тину височенькі.

– А ви, хлопці, померзли, нате вам шапочки!

Понадївав їм горшки.

Іде далі, коли хлопці по улиці бігають.

– Вам хочеться бубликів? Натє!

Роздав він і бублики, а сам пішов додому без нічого. Приходе додому, а мати й пита:

– Де ти подївав усе? Чи ти купував що, чи ні?

– Та я всього накупував, та витратив.

– Як?

– Та іду я льодом, а лід репнув, топнуть би мені, так, я й замазав медом. Іду дорогою, коли собака хоче мене порвать, кинув м'ясо. Іду далі, коли ворона каже: «Украв!». Хіба я крав, кажу, я купував, а коли голодна, на кусок сала, а не кажи вкрав! Іду далі, пить схотїлось, а вода не солона, я й посолив і напився гарно. Іду далі, півень просе пшона, а я й висипав, наївся він. Іду, коли хлопці без шапок стоять, просять у мене, я й понадївав горщечки. Іду далі, хлопці просять бубликів, я їм і дав по бубличку.

– А дурний ти, навісний, Йосю! Хіба ж можно так робити? Посидь же дома, я піду накуплю.

От вона пішла, а Йося остався дома. У хаті була бочка з пивом. Пиво вщолоча та все булька: буль-буль-буль!

А дурень:

– А так я дур-дур-дур!.. Мовчи!

А воно все: буль-буль-буль! Він як ухвате сокиру, порубав об-ручі – пиво і витекло. От він узяв ночви, сїв у їх, узяв у руки лопату і їзде по хаті. Прийшла мати додому і каже:

– Йосю, одчини!

– А от доїду! – кричить Йося. Доїхав, одчинив, а пиво так у двері й полилося.

– Що се ти наробив, Йосю?!..

– Та се пиво мене дурнем узивало, так я й випустив його.

– Дурний ти, Йосю, то воно вщолочало та булькало, а не взивало тебе дурнем.

Ну, робить тому нічого, засватали за його Пигинку й живуть вони помаленьку. От раз Пигинка й каже:

– Поїдьмо у гості до мого батька! Там є вареники, сметана, пиво – усе є!

– Поїдьмо! – одказав Йося.

От вони й поїхали. Приїхали, усі посідали обідать, а Йося пішов по горілку і остався голодний. Прийшла ніч, полягали усі спати, а Йося:

– І пити, Пигинко, мені хочеться, і їсти!

– Та полізь, отам на печі у макітрі пироги.

Поліз Йося на піч, та не напав пироги, та напав кошенята у горшку, поїв їх. Тоді уп'ять каже:

– Пигинко, мені пити хочеться.

– Та возьми ж кірець та напийся з бочки квасу!

Пішов він та й попав не кірець, а решето. Точив-точив у решето, не наточив і не напився. Пішов він уп'ять до Пигинки та й каже:

– Я розлив квасу трохи.

– Ну, засип попелом, там стоїть у мішку у сінях.

Він пішов у сіни, та не напав попіл, та найшов гречане борошно у мішках. Висипав з мішка, а засипать – не засипав. Прийшов, ліг у хаті й заснув. Прокинулись, а Йося ще спав, дивлються, нема ні кошенят, ні квасу, ні гречаного борошна – похазяйнував усе Йося. Посміялися вони тоді з його так, що йому стидно туди у гості було й їхати.

Два брати, розумний та дурний

Було два брати – один розумний, а другий дурний. Розумний був менший, а старший дурень. От менший брат оженився і взяв собі жінку хорошу. От і каже жінка чоловікові:

– Давай, чоловіче, поділимось із братом хазяйством! Тепер що дамо йому, то те й возьме, а то як ожениться та возьме собі жінку розумну, то треба давати половину.

От почали вони з братом ділитись хазяйством і вділили дурневі коростявого бичка. От дурник і дума:

– Що мені робити, чим мені бичка годувати? У мене нема ні сіна, ні соломи, мабуть, поведу продам.

От він і повів, Семен, коростявого бичка продавати. Веде Семен, дивиться – стоїть ліс. От Семен повів у ліс бичка продавати. Дивиться Семен – стоїть пеньок. От Семен і дума:

– Мабуть, поведу продам пенькові.

І повів Семен до пенька продавати бичка. Привів і почав із пеньком здоровкатися:

– Здоров, пеню!

Тоді сам собі й одказує:

– Здоров, Сеню!

– Купи, пеню, бичка!

Тоді сам собі й каже:

– Продай, Сеню, бичка!

От Сеня прив'язав бичка до пенька і каже:

– А гроші?

І тоді сам собі й одказує:

– Та прийди завтра!

От Сеня пішов додому. Переночував і йде до пенька по гроші. Приходить до пенька, а бичка вже нема, мабуть, вовки заїли. От він поздоровкався і каже:

– Давай, давай, пеню, гроші!

Тоді сам собі й каже:

– Та прийди завтра.

– Ах ти ж такий-сякий! Поки я буду ждати?!

Як ударе його чоботом, а пеньок був гнилий, так він його ногою і збив, а з-під пенька гроші посипались, ба, там хтось їх, мабуть, іще давно заховав.

От пішов Семен додому. Приходе й каже братові:

– Дай мені волів і кобили, поїду по гроші.

От брат і дума:

– Де б він скільки набрав?

А жінка й каже:

– Та дай! Ти знаєш, який він: як поїде, то дурно не приїде.

От брат запряг воли і кобилу – Семен і поїхав по гроші. При-

їхав до пенька, забрав гроші і поїхав додому. Приїздить додому, уїздить у двір, випрягає воли. Вийшов брат, подивився та й каже до жінки:

– Правда, що Семен казав, привіз гроші.

І каже:

– Як ми будем грішми ділитися? Мабуть, піди до попа, позич мірки.

Та й забули сказати, щоб не казав, на що мірки. От, пішов Семен до попа по мірку. Приходить, коли попа нема й дома. Він поздоровкався з попадею і просе мірки. Попада й питається:

– Нащо вам мірки?

– Та будем гроші мірять.

Попада дала мірку. Семен пішов додому, приносить мірку, а брат питається:

– Як ти казав?

– Так, щоб дала мірки грошей ділити.

От брат Семенові й каже:

– Піди й стань на углі, і як їхатиме піп, то ти свисни, так ми скоріше ховатимем гроші.

А Семен узяв кійок і пішов, і став на углі. От став їхать піп, а Семен як свисне того бідного батюшку кійком – і убив попа. Іде Семен до брата. От пита Семена брат:

– Що, їхав піп?

– Та я його вбив.

– Та нащо ж ти його вбивав?

– Та ти ж казав – свисни, ну, я й свиснув його кійком.

– От дурний, так дурний!.. Де ж він?

– Та он на углі.

Брат пішов, ухватив попа та й затяг у порожній погріб.

А попада шукала-шукала попа, не найшла. І так подумала, що його вже на світі нема, і стала справляти помини. Кличуть і Семенового брата. От і каже брат Семенові:

– Гляди, Семене, не ходи, а то як ти там іскажеш!..

– Та я не піду.

Пішов Семенів брат, а Семен і дума сам собі:

– Що я буду за дурний, що не піду на поминки? Сам нарядив!..
І пішов Семен на поминки. Приходить, увійшов у хату, поздоровкався, став у кутку і стоїть, ніхто йому і чарки не дає. От він думав-думав і каже:

– Сам і поминки нарядив, а мені й чарки не дають!

А матушка й питається:

– Як то ти нарядив?

– Та я батюшку вбив.

– Де ж він?

– Та у нас у порожньому погрібі.

А брат мерщій побіг та батюшку витяг, а на місто батюшки укинув зарізаного цапа. От попада й каже до Семена:

– А ну, веди, де!

Семен і повів. Довів до погріба й каже:

– Ну, лізьте, матушко!

А матушка каже:

– Лізь ти!

От Семен поліз і каже:

– Що, матушко, ваш батюшка із ушима?

– Із ушима.

– Із бородою?

– З бородою.

– Із рогами? (Сказано, дурний!..)

– А ну, тягни!

От витяг Семен цапа, а матушка засміялась, і так поросходились.

Дурисвіти

Дк жив собі чоловік та жінка. От вони наняли робітника, не дуже великого хлопця. А той робітник та вмів дурить людей. Той чоловік і каже:

– Ти вмієш дурить людей?

Він каже:

– Вмію.

– Ну, ходім, і я вмію.

От вони дійшли до села, де був ярмарок, а чоловік і каже:

– Гляди ж, хлопче, як будуть чоловіки виїздить із села та будуть питать, із якого ти села, а ти кажи: із Григорода. А як питатимуть, чи здорова там капуста? – а ти скажи: я не знаю, а мені мати казала, що під одним листом заховалось у дощ сорок чумаків із волами, із возами. А як питатимуть, чи здорова гречка? – а ти кажи: я не знаю, а мати казала, що сорок буханців із однієї гречинки спекли.

– Ну, добре, – каже хлопець, – я так казатиму.

Той чоловік пішов на ярмарок, прийшов до капусти та й каже:

– Оце тут така капуста?

Той чоловік, що продає, каже:

– Така є!

– А в нас така, як цілий город здорова-здорова!

Той каже:

– Ти брешеш!

– Ні, – каже, – не брешу.

– Ні, брешеш!

– Ні, не брешу!

– Ну, давай у заклад!

– Давай!

От той чоловік поїхав із їм туди, де той казав, що капуста така. Коли зустрічає того хлопця та й питає:

– Де се єсть така капуста, що як цілий город?

А той хлопець каже:

– У нашому селі єсть, та я тільки не знаю, а мати мені казала, що під одним капустяним листком заховалось у дощ сорок чумаків із волами, із возами.

– А з якого ти города?

– Із Григорода.

Чоловік той подумав:

– Чого ж і їхати туди?

І вернувся уп'ять у город, і дав тому чоловікові грошей так, як за правду.

От уп'ять той чоловік підійшов туди, де продавали гречку.
– Оце, – каже, – у вас така гречка мала? А в нашому селі така здорова – одно зерно таке, як добрий горшок та великий.
– Брешеш! – каже той чоловік.
– Ні, не брешу.
– Ну, давай у заклад на гроші!
– Ну, давай! – каже той, що дуриєв.
Узяв коня той, що з гречкою, та й поїхав у те село. Їде, коли зустрічає того хлопця та й каже:
– Чи велика у вас гречка?
А той каже:
– Я не знаю, а мати казала, що з однієї гречинки сорок буханців пекла.
– А з якого ти города?
– Із Григорода.
– Ну, – думає чоловік, – так, як він казав!
І поїхав назад. Приїздить, дає тому чоловікові грошей так, як за правду. От той чоловік і хлопець надурили грошей, поділились і тоді розійшлись...

Вор Антон

Їде батько з сином дорогою; коли ба-
чуть, веде чоловік цапа. Син і каже:
– Тату, я вкраду цапа!

– Та як же ти його вкрадеш? – чоловік держить у руках, – каже батько.

– Та я вже вкраду! – одмовля син.

От, узяв тоді син та скинув з ноги чобіт (а в його вони були вже поганенькі), помазав його у кал та й положив на дорозі, куди мав іти чоловік з цапом.

Як надійшов чоловік до його, взяв у руки та й дума:

– Якби була йому пара, то б можно вже й обітерти, а так не годиться! – та й кинув на дорогу. Син тоді, звали його Антоном, скинув і другий чобіт та й той кинув на дорогу. Чоловік надійшов до його та й зрадів:

– А, це йому й пара!

Потім прив'язав цапа до верби, що росла близько, та й вернувсь по той чобіт, що покинув. Антон до цапа, одв'язав та драла додому!.. Дома того цапа зжарили. Антон і каже:

– Щоб же я перший почав їсти!

От як посідали за стіл, батько й каже:

– Я – батько, мені першому треба починать їсти!

Антон вибіг на улицю та й кричить:

– Не я цапа вкрав, батько вкрав!

Батько перелякався, тягне його в хату:

– Та йди вже їж перший.

От Антон наївся, тоді взяв цапину голову та й пішов у лози; там настромив голову на прикілок, а сам сів за кущем та й кричить:

– Мекеке!

Хазяїн цього цапа недалечко порався, почув та й іде в лози. Коли видно голову, він:

– А мій бідненький! Чого сюди ти забрався? – та за голову, голова знялась.

– Я знаю, хто вкрав мого цапа! – сказав чоловік і пішов до пана казати, що Антон украв цапа. Пан покликав Антона.

– Ти цапа вкрав? – пита пан.

– Я! – одмовив Антон.

– Коли ж ти такий, вкрадь у мене коня!

– Вкраду, пане!

От пан звелів чотирьом чоловікам держать коня за ноги, двом за гриву, одному за обротъ, а одному сидіти на коневі.

Як люде, що берегли коня, таки не втерпіли – послули, Антон потихеньку пересадив того, що сидів на коневі, на сволок; тим, що держали за ноги, дав по прикілку, тим, що держали за гриву, дав по повісму прядива, а тому, що держав за уздечку, так і оставив уздечку, тільки зняв її з коня, а сам гайда!..

Увійшов пан уранці у конюшню, глянув – та як засміється!.. От покликав Антона:

– Ти вкрав коня?

– Я!

– Украдь у мене сім пар волів!

– Украду, пане, – сказав Антон.

От пан наказав робітникам, щоб вони поїхали орати та щоб увесь день не випрягали волів.

Робітники поїхали і стали орати саме під лісом. Антон увійшов у той ліс та й кричить, якби дивується:

– Ну та й диво! От диво, так диво!..

Робітники й кажуть:

– Що там за диво? А ну підіть половина подивиться, а половина буде біля волів!

От і пішла половина в ліс. А Антон іде далі в ліс та все:

– От диво, так диво!

Робітники за ним. Друга половина ждала, ждала – нема:

– Мабуть, там велике диво, а ми й не побачимо, ходім!

От і пішли, біля волів зоставсь тільки один робітник. Той ждав-ждав – нема:

– А хіба я дурний буду, що не піду? – та й собі пішов.

От Антон завів робітників далеко в ліс, вийшов до волів, одрубав хвіст у одного бика та й усунув у рот другому; того з хвостом у роті й зоставив коло воза, а шість пар і одного погнав.

Робітники блудили, блудили, насилу вийшли з лісу! Дивляться – аж волів нема, тільки один, а в того у зубах хвіст. Вони й лають:

– От проклятий віл, усіх поїв, тільки хвіст і зоставсь! – і поїхали до пана, розказали – так і так...

– Та то Антон воли покрав, а одрубаний хвіст уткнув у рот.

Робітники подивились – так, хвіст одрубаний. Пан покликав Антона.

– Ти вкрав воли?

– Я, пане!

– Украдь же у мене бариню!

– Украду, пане! – сказав Антон.

От пан обложив біля себе робітників, робітниць і бабу, а сам обняв паню – та й послули всі. Антон увійшов у хату, кинув між

робітниці кендюх і коси їм позв'язував; між робітників налив гущі із сирівцю і волосся смолою позліплював; панові дав колоду, а сам за паню та драла. Пан оглядівся, що в його в руках колода, та на бабу:

– Світи, світи скоріше!

Баба стала роздувать огонь, там робітниці прокинулись, кричать:

– Це ти привела дитину, сяка-така!

– Та брешеш, се ти! Ой, ще й скубешся!

– Ой рятуйте! Не скуби!.. Привела дитину, ще й скубешся!..

Ой-ой!..

Там і робітники прокинулись:

– Це ти укалявсь!

– Брешеш, це ти; ой, ще й скубешся!

– Ой-ой! Не скубись ти!

Пан думав, що вони подуріли, та з хати...

Ну, та вже баба, хоть з горем, засвітила свічку! Роздивились... всі сміються!

Пан зараз послав по Антона. Антон прийшов.

– Ти вкрав паню? – питається пан.

– Я, пане! – каже Антон.

– Де ж ти її дів?

– Оддав чортам за три вози грошей!

– Верни мені її!

– Як даси коробку грошей, верну!

Пан дав йому коробку грошей. Антон узяв повісмо прядива, пішов до болота та й плете віршовку. Чорт вибіг із болота та й питає:

– Нащо ти плетеш віршовку?

– Буду болото під монастир розмірять та вас, чортів, виганять! – каже Антон.

– Не плети-бо! – просять чорти.

– Е, ні! Хіба оддасте паню, то не буду плести!

Чортам жаль було пані, вони поховались. Антон сидить та все плете. Коли вибіга чорт та й каже:

– Давай наввипередки: хто кого випереде, то того буде й паня!
– Я не хочу з тобою і поганиться, лучче хай побіжить мій синок! – каже Антон.

– Нехай і синок! – говорить чорт. (А Антон уже наготовив двох зайців, бо він знав їх чортячі норови!) Антон пустив одного зайця – той як чкурне в ліс!.. Чорт оббіг круг озера та до Антона, Антон і показав йому другого зайця.

– Твій син мене випередив! – каже чорт і оддав Антонові паню. Антон пана прогнав, а з панею живе собі – не горює, і хліба не купує – чого ж іще треба?

Небилиця

 іїхали три брати в поле орати; два ж розумні, а третій дурний. І захотіли вони вогню розвести, так нема ні кресала, ні губки, а в полі видно вогонь горить. От пішов старший брат просить вогню. Іде та й іде старший брат, коли дивиться – дід сидить (а то був сам змії). Він і каже:

- Здоров, діду!
- Здоров!
- Дайте мені вогню!
- А скажеш казки?
- Не вмію.
- Скажеш приказки?
- Не вмію.
- Скажеш небилиці?
- Не вмію.
- За не вмію деруть з спини до потиляки реміню, яшною половою натирають.

От і обідрав дід у того брата з спини до потиляки реміню, яшною половою натер та й пустив. Пішов тоді підстарший брат просить вогню. Дід і питається:

- А казки скажеш?
- Не вмію.
- А приказки?

– Не вмію.

– А небилиці?

– Не вмію.

– За не вмію деруть з спини до потиляки реміню, яшною по-
ловою натирають.

І цьому братові дід обідрав шкіру. Приходить найменший
дурний брат просити вогню. Дід і питається:

– А казки скажеш?

– Не вмію.

– А приказки?

– Не вмію.

– А небилиці?

– Небилиці скажу, тільки не кажи, діду, брешеш!

– Не скажу!

– Іду я, діду, іду у Петрівку по льоду, коли скачуть три кози на
одній нозі; я як шпурнув палку, так так усіх і побив! Правда, діду?

– Правда, сину!

– Познімав я шкіри з тих кіз та й пошив три торби. От іду
та й іду, коли б'ються чміль із ведмедем. Я й думаю: кого ж його
вбивати: чи чміля, чи ведмедея? А далі взяв та й убив чміля, та й
набрав з його три торби меду. Правда, діду?

– Правда, синку!

– От іду я та й іду, так мені схотілось пити, коли дивлюсь –
стоїть колодязь. От я взяв та й укинув у колодязь торбу меду, по-
куштував води – тільки трошки солоденька; я й другу торбу з
медом укинув, покуштував – більше солоденька, так я й третю
торбу вкинув. Як покуштував, коли здорово солодке! От я зняв
череп з голови та й випив ним усю воду! Правда, діду?

– Правда, сину!

– От я череп положив проти сонця, щоб висох, а сам ліг до-
гори пузом та й заснув; прокинувся, – коли в мене пузо репнуло
і віск виступив. Зробив я з того воску кобилку, сів на її та й пої-
хав. Їду та й їду, коли лапнув за голову – нема черепа; вернувся я,
надів череп та й їду уп'ять. Кобилка туп-туп, а сокирка цюк-цюк
(за поясом у мене була) – та й перерубала сокира зад кобилі. Що

його робить? Здумав я, що дома є вербовий тибель, той, що пла-
стини збивають. Пішов я додому, взяв тибель та й збив кобилку,
сів та й їду. Коли оглянувся, аж росте із кобилки верба та така
висока – аж у саме небо! Правда, діду?

– Правда, сину.

– От я поліз на небо по вербичці, подивився скрізь, тоді й хо-
тів ізлізти, коли гляну – кобилка проїхала! Зняв із себе пояс –
мало. Коли це щось засвербіло, поглядів я, коли воша. Облупив
я її та й надрав сто сажень шкури, і причепив до пояса. Уп'ять
засвербіло, поглядів, коли блоха; облупив я її та й надрав іще сто
сажень шкури, і ті причепив. Тоді глянув – недалеко од землі до
вірвовки; от я зліз на крайок та й плигнув на землю, та й прова-
лився аж на той світ, коли там лежить мій батько у калі, а твій у
меді. Правда, діду?

– Правда, сину!

– Мій же батько коло твого мед лиже, а твій коло мого кал...

– Брешеш, брешеш, сучий сину!

Так дурний узяв тоді та й забив дідову бороду в пеньок, а сам
набрав огню та й поніс до братів.

Небилиця 2

Нік ходив я на Дін овець пасти. Наняв-
ся я у чоловіка. Пас день, пас другий,
а третій день був такий холодний
та вітряний, що не доведи, Боже! Трудно мені було в той день,
ніяк я овець не впасу, усе додому тікають, ніяк не заверну. Тут
недалеко був ячмінь. Я загнав овець у той ячмінь та й ліг спать.
Увечері встав, почав виганять овець із ячменю і ніяк не виже-
ну: з того краю вижену, піду на другий виганять, то в тому, що
вигнав, уп'ять увійдуть. Думав я, думав, як вигнать, і придумав:
возьму та підпалю із-за вітру, то ячмінь буде горіти та й виганя-
тиме овець. Тільки я підпалив, то ячмінь кругом зайнявся і вівці
погоріли. Як побачив я це та й думаю:

– Що його робить? Буду тікати!

Побіг я. Біжу та й біжу, аж бачу, оре чоловік. Я підбіг до воза,

ухватив торбину з хлібом та навіткача. Чоловік побачив, що я зробив, сів на кобилу, догнав мене, одняв торбину, прикував мене до кобилячої ноги залізним путом та так і став волочити. Я так славно привчився ходити, що кобила ступне спутаною ногою, то й я спутаною ступну.

От увечері чоловік заснув, а я взяв хліб, підсунув путо під коліно, очіпивсь за кобилу та й їду.

Їду, їду та прямо в болото та й загруз. Коли це слухаю – ляп... ляп!.. Я думав, що то чоловік женеться, та й боюсь, аж то вовк один і другий, і третій та ще багато!.. Ззіли кобилу аж до колінця. Я тоді путо скинув, наївся хліба, тоді вийшов із болота.

Іду та й їду, аж везуть робочі спирт. Я приставився болящим, сів на дорозі та й дожидаю робочих. Як вони доїхали, я й прошуся, щоб вони мене підвезли. Вони й кажуть:

– Сідай отам на задньому возі і підвезешся, і кобилу паняти-меш.

Я сів. Їдем, їдем, стали переїждять через гору. Я взяв та й припиняю кобилу. От як вони заїхали за гору, я як дав ногами в дно у бочку – воно так і вискочило і горілка витекла. Я тоді з воза та в жито й сижучу. Тоді як далеко заїхали робочі, я виліз, напивсь горілки, тоді ліг та й сплю.

Як я прокинувся, аж коло мене п'яних журавлів з десять. Я взяв одного та й поніс продавати. Далі думаю:

– Вернусь та всіх журавлів заберу, то лучче буде.

Вернусь я, забрав усіх журавлів, позатикав за пояс та й їду. Коли це один журавель «курлу», а за ним усі – як підняли мене високо-високо!.. Я летів-летів та як кахикну, а пояс порвався, а я і впав та в болото.

Сижучу в болоті, коли прилетіла чайка, намостила на моїй голові гніздо, знесла яйце. Я й думаю:

– Хай же знесе друге, то я тоді одно ізнім, то вона ще одно знесе.

Коли це прийшов вовк, поїв яйця та тільки повернувся їти, а я його за хвіст та як крикну:

– Гій, тулюю!..

Вовк як побіжить, та й виніс мене з болота.

Я тоді пустив вовка і пішов.

Іду, іду, зайшов у село. Зайшов у одну хату і прошуся ночувать. У сій хаті була маленька дитина, і хазяйка сеї хати послала мене кликать баби в гості. Пішов я до баби, баба нездужала, так я посадив її в санчатка і повіз. На дорозі був колодязь. Так я взяв да й перекинув бабу в колодязь, а сам вернувся та й кажу хазяйці, що баба не хоче йти. Хазяйка й каже мені:

– Ну, ти погляди дитини, щоб не кусали мухи, а я сама піду покличу.

Я взяв макогін та й стережу дитину. Коли це муха сіла на дитину. Я хотів її вбить, як гилну макогоном дитину та і вбив. Тоді втік додому та оженився. Як гуляли весілля, то і я там був, мед-вино пив, по усах текло, а в роті не було.

Дід та я

Нк поїхав я з дідом у ліс по дрова. А дід був тоді маленький, а батька ще й на світі не було. Я до куща, коли відтіля вовк пи-и-р-рх! Я туди, коли там семеро яєць. Ото ми забрали ті яйця, привезли додому та й підсипали під свиню. От, і вилупила свиня три пари волів і одного бугая. А вже ж і воли добрі! Ото й поїхали ми тими волами орать; орали три дні й три ночі та й наорали скільки око згляне – так як од тебе та до мене, ще трохи й одсунься! От, як насіяли ми жита, та як стали збирать! Збирали, збирали та назбирали цілий сніп!.. Тоді як стали ми возить!.. Возили, возили та не знаємо, де діти. Так багато, що ніде й не поміщається. От ми взяли та на комін і сперли той сніп. Миші дізнались, що на комині єсть сніп, та туди, їли, їли та й звалили той сніп у помийницю. Ми той сніп витягли з помийниці, обсушили та й стали молотить. А знаєте, скільки намолотили жита? У, багато – прокололи веретенем три ями, та так усі й понасипали житом.

Як один чоловік та хотів забагатіти

Ужив собі чоловік та жінка, і в їх було
шестре дітей. Коли чоловік і жінка
умерли й оставили трьом синам по
сто рублів.

От, ті два брати завелись хазяйством, а третій накупив собі скляної посуду, зайшов у пусту хату ночувать, ліг собі та й думає: «Оце я продам, получу ще сто рублів; тоді куплю та продам, та возьму ще сто, потім ще сто, потім ще сто, потім зроблю дом такий, як у царя, засватаю дочку у царя та мов ізроблюсь хворий, а вона прийде та й казатиме: «Чого треба тобі?» А я як дригону ногою!.. Та як дригне, так усю посуду він і побив!.. Оставсь він ні з чим.

Жид та його кучер

Іхали кучер Іван та жид лісом. А в
тому лісі, ходила так чутка, що були
розбійники. Жид же забув поки-
нуть свої гроші дома, а зна, що як нападуть розбійники, то за-
певне будуть у його шукать грошей, от він і оддав гаман з грішми
Йванові. От, як вони стали в лісі заночувать і полягали, Іван по-
тихеньку устав, оддійшов од воза, тоді як ударить пужалном сам
себе по халявах та як закричить: «О рятуйте! О рятуйте! Гроші не
в мене, а в жида! Гроші в жида!» А жид лежить на возі та: «Бресе,
бресе! У Йвана гросі, у Йвана гросі!» От тоді Йван йде уп'ять до
воза похнюпившись та й бурчить собі під ніс: «Ох, побили усю
спину і боки, й голову!» А жид питає: «А гросі взяли?» (Знаєте се
вже така жидівська порода, що все байдуже, аби гроші.) «А що
ж? Узяли!» – одказує Іван. От, зібрались вони та й поїхали так
в гості. Там розказали свою біду; от їм і наздавали багато гро-
шей. А як їхали вони назад додому, то уп'ять стали у лісі ночува-
ти. Тоді жид став думати, де б заховати свої гроші так, щоб не
знайшли розбійники. От і надумав вирубати довгу хворостину,
начепить на її гаман з грішми й уткнути у віз. Так і зробив. «От
тепер вже не достане ніхто!» – думає собі жид. От і полягали. А
Йван встав потихеньку, вийняв хворостину з возу, гаман з неї

зняв, гроші вибрав, іще накаляв туди, та знову і повісив на своє місто. Прокинувся жид уранці, дивиться – висить гаман. «Ба, от і правда моя, со ніхто не достане!» Потім він ізняв гаман і подививсь туди, коли ж... – «Та як же він ліз сюди до хворостини? А як же він тут мостився?!.. От соб його батькові й матері на тім світі добра не було!»

**ПРИКАЗКИ
ЗАГАДКИ
ПРИКМЕТИ**

Приказки

Там така хата: вітром обгорожена, небом укрита.

Тисяча вісімсот вісімдесят п'ятого года уродилася Домаха руда, наробила кваші двадцять чотири відра, а ви, куці свині, підіймайте хвости, а бо вам через цю квашу брести.

Велика птиця, як горобець.

Дрита-дрита серед літа, прийшла зима – хліба нема.

Курка на сідало – жінка додому.

Не родився ще той на світ, щоб себе гудив.

Хоч не доїжно, так доліжно.

Хто потрудиться, той натрубиться.

Як піде кому зранку, то й до вечора.

Загадки

Гадюка. Серед ліса-ліса лежить шмат заліза – ні втять, ні взять, ні на віз положить.

Груди. Жовте як віск, надуте, як міх, на столі не бувало, а ввесь мир прогодувало.

Карасер. Як розіллеш – вонюче, а запалиш – горюче.

Комар. Летіла пташка широкоуста, свиснула, гукнула громким голосом, ззіла царя й царицю, короля й королицю, риби не їла, бо в воді.

Місяць. Попід лісом-лісом котиться діжа з кістом.

Мороз, крига та весна. Прийшов дід, зробив міст, прийшла дівка красуха, по мосту тупа – міст розвалився, а дід аж на морі опинився.

Миша, півень, кіт, хлів, піч. Вийшов цар земляний і пита царя Куркодима, чи не бачив царя Цурупала. – Ні, – каже, – бачив: ходив під Григородами і пішов на Битинську гору спочивати.

Очі. Без вікон, без дверей – туди ввійшов Галлелей.

Свічка. Кістками товчу, витовкую, у печі варю, виварюю, прижарюю, кручу, верчу, всередину вірвовочку вкладаю і царю на подарок ставляю.

Прикмети

Щоб плавати гарно.

Як їсти цвілий хліб, то плаватимеш гарно.

Спать лягаючи, промовляти

За горами, за ріками там ми спать лягали. Матір Божа в головах, Ісус Христос у ногах, ангели-хранителі по боках – хранять мою душу до самого ранку од ножа, од меча, од лихого чоловіка.

**НАРОДНИ
ШЕЊИ**

Пісні культу і періодичні

Колядки

1 **І**и дома, чи дома сей же пан-господар?

*Рай розвився,
Ой рай розвився,
Христос родився
Та в його дому!**

Нема ж його дома! –
Він у Цар в Бога,
Сидить за скамнею,
Усе листи пише
Та й до милої шле:
«Коли б же я знав,
Що то син буде,
То я б коня купував,
Сіделечко змалював
Та й у службу віддав,
Що то дочка буде,
То я б скриню купував,
Худобоньку готував
Та й заміж би віддав!»

2 **П**рийшли ми, кумо, колядувати до тебе:

Ой кажуть люде, хороші сини у тебе.

– А моїх синів та й дома нема:
А мої сини у чистому полі,
Борси борсають, рої збирають.
Пошли ж їм, Боже, рої частії,
Рої частії й меди густії.

*

Приспів повторюється після кожного рядка.

3

І хав Марочко од полку до полку,

Сам красень;

Під ним коничок увесь в золоті –

Аж пляше.

Зостріло його три розбойники,

Стали його сікти, рубати,

Сікти, рубати, розпитувати:

«Чи єсть у тебе рідний батенько?

Чи єсть у тебе рідна матінка?

Чи єсть у тебе рідна сестриця?»

«В мене батенько – ясний місяць,

В мене матінка – ясне сонечко,

В мене сестриця – ясна зірниця».

4

Михайло

Коника сідлає,

Його батенько

Хороше питає:

«Синочку!

Нащо коня сідлаєш,

Куди з двору з'їжджаєш,

Синочку?»

– Таточку!

Осідлаю я коня,

Сам поїду до царя

Добувати царства.

Я хоч царства не доб'юсь,

Так хоч ума наберусь,

Таточку!

Михайло

Коника сідлає,

Його матінка

Хороше питає:

«Синочку,

Нащо коня сідлаєш?

Куди з двору з'їжджаєш,

Синочку?»

– Мамочко!
Осідлаю я коня,
Сам поїду до царя
Добувати царства.
Я хоч царства не доб'юсь,
Так хоч ума наберусь,
Мамочко!

Михайло
Коника сідлає,
Його братічок
Хороше питає:
«Братіку!
Нащо коня сідлаєш?
Куди з двору з'їжджаєш,
Братіку?»
– Братіку!
Осідлаю я коня,
Сам поїду до царя
Добувати царства.
Я хоч царства не доб'юсь,
Так хоч ума наберусь,
Братіку!

Михайло
Коника сідлає,
Його сестриця
Хороше питає:
«Братіку!
Нащо коня сідлаєш?
Куди з двору з'їжджаєш,
Братіку?»
– Сестрице!
Осідлаю я коня,
Сам поїду до царя
Добувати царства.
Я хоч царства не доб'юсь,
Так хоч ума наберусь,
Сестрице!

5 еменик коника сідлає,
Його матуся важкенько здихає:
«Нащо ж коня сідлаєш,
Куди з двора з'їжджаєш,
Синочку ти мій?»
– Матусю ж моя,
Я поїду до царя
Царства добуватись
Й ума набиратись.
Хоть царства не доб'юсь,
Так ума ж я наберусь,
Матусю моя!

6 пана в Грицька та в його дворі –
Святий вечір!
Стояло дерево тонке, високе.
На тому дереві сизий орел сидить.
Молодий Іван здалеку їде.
Коня зупиняє, лучок направляє,
Хоче того орла та застрелити.
«Не стріляй мене, молодий Іване!
Як же ти будеш та женитися,
То буде на тебе темная нічка,
Темная нічка, а дрібен дощик, –
Коні потомити, вози поломити.

7 ала Оксана шовкову траву.
Ой рано!
Ой рано-рано зійшло сонечко,
Кохано!
Загубила вона свій золот-перстень
Та й пішла вона лужком-бережком,
Зустріла вона три косарики:
«Ви, косарики, ви, коханії,

Викосіть мені шовкову траву
Та найдіть мені мій золот-перстень!
Первому буде шовкова трава,
Другому буде мій золот-перстень,
Третьому буду сама молода,
Сама молода, така як ягода!»

8 **В**ідсіть могилка, відтіть долинка,
А відтіть обліг;
Я тобі, дядьку, заколядую,
Дай пиріг!
А ти, дядино, хоть паляницю:
Я твій рід.
Коли не ймеш віри, одчини сіни,
Далєбі змерз;
Коротка свитка, та й змерзла литка –
Далєбі змерз!

9 **В** дядька, в дядька
Воли рогаті
Пішли орати
На чужу нивку,
На половинку:
І сюди огріх,
І туди огріх, –
Дай, дядьку, пиріг!

Веснянки

- 10 Ой весна, весна – днем красна!
Що ж ти нам, весно, принесла?
– Принесла я вам літечко,
Ще й рожевую квіточку,
Та вроди, Боже, житечко,
Ще й озимую пшеницю,
І усякую пашницю.
- 11 Чи, комарі, ви, комарики мої!
За що, за що ви кусаєте мене?
Що у мене та головонька болить,
Од головки біле личенько горить,
Що нікому головоньки звеселить.
Звеселю я головоньку та сама:
Ой піду я в зеленесенький садок,
Зірву, зірву біло-розовий цвіток,
Сама піду погуляю у танок.
- 12 Ой піду я, ой піду
До сусіди огню.
*Ой дай мені, моя матінко,
Свою волю!**
Та наберу, наберу
В шитий рукавець огню;
Та пуцу я, пуцу
Пожар по діброві;
Ой підпалю, підсмалю
Селезневі косиці;
Щоб же він не літав

* Після кожних двох рядків

На чужій плавочки,
На чужій плавочки,
До чужої уточки.
Ой піду я, піду
До сусіди огню
Та наберу, наберу
В шитий рукавець огню;
Та пущу, я пущу
Пожар по улиці;
Ой підпалю, підсмалю
Козакові кучері,
Щоб же він не ходив
На чужій улиці,
На чужій улиці,
До чужої дівочки.

- 13 **П**іду я по воду, положу відро на льоду,
А коромисел на воду;
Станьте, відерця, каменем,
А коромисел явором.
Сама піду в темний ліс,
Та вищепну кленів лист,
Та напишу карточку,
Та пошлю ік батечку:
Чи звелить мені гуляти,
Чи за нелюба вступати?
– Гуляй, доню, скільки хочеш:
Заміж підеш, то й забудеш –
Двічі молода не будеш;
Добра будеш – мене не осудиш.

- 14 **О**й за лісом, за лісом
Там наші орали
Ой люлі, люлі.
Там наші орали.

Там наші орали
Чотирма плугами.
А п'ятою бороною.
Там насієм льону.
А я молоденька
Обідать носила,
Обідать носила
Та й Бога просила:
– Та уроди, Боже,
Цей льон зелененький
На стебло – стеблистий,
На зерно – зернистий.
Стати – погадати.
З ким мені льон брати?
З тобою, свекорку,
З тобою, батеньку.
А з свекорком брання –
Тільки воркотання.
З тобою, свекрухо,
З тобою, матінко.
З свекрухою брання –
Тільки того ськання.
З тобою, діверку,
З тобою, братіку.
А з діверком брання –
Тільки жартування.
З тобою, зовице,
З тобою, сестрице.
З зовицею брання –
Тільки заплітання.
З тобою, миленький,
Голубе сивенький.
А з миленьким брання –
Тільки цілування.
Миленький цілує

Й дубину готує.
Готує дубину
На милої спини.

- 15 **Н**а горі два дубки,
Під горою два цвітки,
Та хороше зацвіли –
Так, як донечка в батенька:
З ночі до ночі в таночку,
В білому світі в віночку.
На горі два дубки,
Під горою два цвітки,
Та негарно зацвіли –
Як невістка в свекорка:
З ночі до ночі в роботі,
В білому світі в клопоті.

- 16 **К**ропове колесо
Вище млина стояло,
Много дива видало:
Куди милий поїхав,
Туди трава зелена
І мурава здорова;
Куди нелюб поїхав,
Туди трава посохла
І мурава пожовкла.
Вище млина калина,
На калині солов'я,
Туди їхав пахоля.
Питається солов'я:
«Чи в вас челядь дорога?»
– У нас челядь дешева:
По шелягу молодець,
По три копи дівочка,
По чотири кісочка,
За косою квіточка.

17 По улиці громада:
Жінка мужа продала,
Жінка мужа продала,
Та не дорого й взяла:
По вашому – п'ять алтин,
По нашому – три рублі.
Купила вона три поля,
Насіяла ячменю:
Вроди, Боже, сей ячмінь
Старим бабам на кисіль,
Парубочкам на пиво,
А дівочкам на диво!

18 Орел поле ізорав
Та пшениці насіяв,
Крилечками заволочив,
А дрібен дощик примочив.
Роди, Боже, пшеницю
І всякую пашницю.
Орел поле ізорав
Та ячменю насіяв,
Крилечками заволочив,
А дрібен дощик примочив.
Роди, Боже, сей ячмінь
Старим бабам на кисіль,
Парубочкам на пиво,
А дівочкам на диво!

19 Через наше село
Нову піч везено,
А в тій печі
Та все книші
Пшеничні.

- 20 Ой вийдіте, безштаньки,
Заспівайте веснянки!
Клоччя пряли, весни ждали,
Не співали.
Ой вийдіте з штанами,
Заспіваєм із вами!
Клоччя пряли, весни ждали,
Не співали.
Ой вийдіте наші,
Наївшися кваші!
Клоччя пряли, весни ждали,
Не співали.

У Шума

Ці пісні співають дівчата на Великдень, узявшись за руки і бігаючи кружком по селу. Спочатку, як сплітається шум, то співають оцю пісню.

- 21 Ой нумо, нумо
В плетеного шума!
Як наша мати
Буде заплітати?
Заплетися, шуме,
Заплетися;
Хрещатий барвінку,
Розстелися!

А тоді такі пісні співають.

- 22 Фіорем нивочку
Довгеньку,
Посієм гречечку
Чорненьку.
Гречечка вродиться,

Женчики найдуться,
Гречечку чик-чик,
Чик-чик!
А з тії гречки
Чорні вершечки,
А з того проса
Русая коса,
А з тії пшениці
Русії косиці,
Од кутка до кутка
Скакали дівки в городка.
Годі, дівки, скакати,
Ходім гречки в'язати;
Ти, галочко сизокрила,
Ти, дівочко чорнобрива,
Ти, галочко, скоч на танець!
Ти, дівочко, поведи танець!

23

 Сам ходжу, сам!
А діти, а діти
Де подівав!..
Грім перебив,
Дощ потопив.
Старий мужу, горобею,
Сам утони,
Сам пропади,
А моє дитятко,
Старшеє і меншеє,
Шовковим неводом
Виволочи!

24 **Б**ив мене муж,
Бив, волочив,
Трясця навчив.
Прив'язав ниткою,
Бив соломинкою,
Трясця навчив.
Я з того зла
Спати лягла.
Встала ранесенько,
Вмилась білесенько,
Поснідала,
З'їла вола,
Ще й барана,
Сімдесят поросят,
Чотири пташечки,
Горщечок кашечки,
Ще й голодна!

25 **Ч**и не клин-дерево –
Смородина?
Чи не дівчина –
Катерина?
А чого ж вона приходила?
Чи не їстоньки приносила?
Годувала лебедів на воді,
Напувала козаків на меді.

26 **О**й дощ іде,
Роса паде,
Жид іде,
Коня веде,
Жидівочка
Льон бере.

Стій, жиде,
Жидовино!
Чи не твій кінь
Льон топче?
Матері рогаля,
Хлопче!

27 Й шум ходить,
Рибу ловить,
А шумиха
Продає.
Що вловила,
Те й пропила –
Суці-дочці
Не вгодила!
– Або ж мені
Сукню крайте,
Або ж мене
Заміж дайте;
Або ж мені черевички купіть,
Або ж мене
За стіл ведіть!
– Постій, доню,
До суботи –
Куплю сукню
І чоботи;
Постій, доню,
До вітвірка –
Оддам тебе
За Антипка!

Ця веснянка співається в танку. Танок складається з того, що чоловіки і жінки, побравшись за руки, ходять навколо.

28 Ой шум ходить по діброві,
А шумиха рибу ловить.
Що вловила, те й пропила,
Сучій доні не вгодила.
«Постій, доню, до суботи,
Куплю сукню, ще й чоботи».
Огірки, жовтляки.
Старайтеся, парубки!..
Наші хлопці-стрельці, бредці,
Застрелили мишу в коробці,
Мишу в коробці,
Жабу на колодці.
Огірки, жовтляки,
Старайтеся, парубки!

29 Гиди, сиди, ящуре,
Ороховий вінку,
Май собі дівку!
Як не ймеш,
Завтра вмреш,
Завтра по ранку
Сховаєм у ямку,
Там пропадеш!

30 Гиди, сиди, ящуре,
Та ладо мое!
Май собі дівчину,
Лебеде мое!
Чиє добро, чия вишенька
Та черешенька?
У шинок піду,
На меду проп'ю,
На рибці з'їм;

Та не дам топтать,
Та не дам ламать:
Сама ви топчу,
Сама ви ломлю;
Та своїм танком,
Та малесеньким,
Коротесеньким,
Проведу!

31 кріп сію,
А ромен сажу;
Я в тебе, ненько,
Нежонатий хожу.
– Оженися, синку,
Оженися,
Візьми собі
Королівну!
– Королівна –
То не моя рівня!
Із-за п'ялечок
Не встає,
Голочок з пучок
Не пускає.
– Оженися, синку,
Оженися:
Візьми собі
Романівну!
– Романівна –
То ж моя рівня.

А як розплітається шум, співають.

- 32 **О**й нумо, нумо
В плетеного шума!
Як наша мати
Буде розплітати?
Розплетися, шуме,
Розплетися!
Хрещатий барвінку
Розстелися!

Мак

Дівки стають у кружок, і в городі сідає мала дитина, абоцо. Дівчата ходять кругом і співають.

- 33 **Г**оробеечку,
Шпачку, шпачку!
А чи був же ти
У садочку?
А чи бачив ти,
Як мак трусять?
Оттак
Трусять мак
І ріпочку,
Й пастернак!
А ти, шпачку, дурак,
Не роби собі так:
Не літай у садок,
Не щипай ягідок!

Горód

Дівчата беруться за руки в кружок, а одна ходе в «горóді» і хоче вирватись із города крізь руки; дівчата не пускають. Тоді вона бере, яку схоче, дівчину і цілує її. Потім ходе з нею по «городу». Як охота, то й усіх отак перецілує, а не схоче, то дві або три. Що робиться, те й співають.

- 34 **Х**одить зайчик
По щирім бору
Ще й по городу,
І по дівицях,
По красавицях.
Чи не заюшка,
Чи не батюшка
По городу ходив,
Білі ножки томив:
То в сі ворота,
То в ті ворота.
А в нас ворота
Позамикані,
Жовтим піском
Позасипані.
Та сидять сестри,
Сестрівниці,
Одна в вінку,
Друга в танку,
А третя
Самодільниця,
Ні сюди, ні туди
Не повернеться.
Посилають її
По мед, по вино.
– А по якеє?
– По солодкеє.

– Которую люблю,
То за себе візьму.
Которої не люблю,
То із ряду виведу.

Купалові пісні

Купалочка скупалася,
На березі сушилася,
Окропом очі завішала,
Ріпою зуби затикала.
Та й тому ж люде дивуються.
Та не дивуйтесь сьому люде –
Я ж бачила дивнішеє,
Що щука-риба кросно ткала,
А рак-неборак цівки сукав,
А муха-горюха обідать варила.
А комар пищить, воду тащить.
Та коли б не тії, не перелази,
Принісь водиці б чотири рази.

Пісні полільницькі, гребовицькі, косарські

36 Ой вже сонце котиться,
Нам обідать хочеться.
Ой дай, пане, дай
Обідати нам!
Як обідать не даси,
То вже завтра й не проси.
Як прийдеш прохати –
Кочергою з хати!
А прийдеш удруге –

Кочергою в зуби!
І не підемо,
Й не поїдемо,
На завтришній день
Підем до людей.
Та в чужого ж пана
Й горілочку п'ють,
В нашого скупого
Й води не дають.
У чужого пана
Їдять калачі,
В нашого скупого
Ще й хліб у печі.

Пісні життя особистого

Кохання. Щасливе життя. Любощі

37 *Шукає пари*

Ой сосна, сосна,
Що в бору
Схилила гілля
Додолу,
А широке листя ж
Угору,
На зелену
Діброву.
Там соловейко
Гніздо в'є,
А сивая зозуленька
Літає:
Вона собі соловейка
Шукає.

38 *Розпитуються*

Ой здорова, дівчино, куди йдеш?
Скажи мені правдоньку, де живеш?
– Ой живу я, козаченьку, край води,
Поставила хаточку з лободи,
А сінечки й присінечки, й кроковці
З премудрого дерева, з морковці,
Покладемо лати з пахущої мняти,
Поставим ослони з яшної соломи.

39 *Він дожидає біля колодязя*

Шо яром, яром та долиною
Три колодязі.

Ой у тих колодязях холодна вода.
Ой там добрий молодець напував коня.
Напував коня, став прив'язувать,
Став прив'язувать і наказувать:
«Ти постій, мій добрий коню, та поки сонечко зайде,
Поки молода дівчина та по воду прийде.
Як по воду вийде все з відерцями
Та новенькими,
Із коромислами та з ялиновими».

40 *Бачуться на вулиці*

Близько річки, близько гаю,
Близько тихого Дунаю
Ой береза, береза
Кудрявая стояла.
То ж не береза,
То ж не кудрява
Над річкою стояла.
Чорнявая моя
Чорнобровая була,
Чорноброва, черноглаза,
Розкудрява голова.
«Ой ви, дівки, ви красавки,
Поможіть коней заганять.
Ой береза, береза...
Та усяких вороненьких
Ще й деяких залучать».

Ой береза, береза...
– Ой раді б ми помогли,
Так битимуть матінки.

41 *Сумуючи за милим, дівчина пересаджує калину.
Милий звістку подає*

Шасливая милому дорожка,
Куди він заїхав,
А я, молоденька, дома застаюся,
Горя наберуся.
А я з горя, з великої туги
Піду в чисте поле.
В чистому полі, в широкім роздолі
Стоїть кущ калини.
Стопчу, зламаю червону калину
З верха до коріння.
Та й посаджу червону калину
В садку, проти сонця.
Рости, рости, червона калино,
Рости, не хилися.
Живи, живи, моя мила,
Живи, не журися,
Щопразника-неділеньки
Мене в гості сподівайся.
Як не буду я в неділю,
Сподівайся к Покрові,
Як не буду до Покрови,
Не буду ніколи.

42 *Шукав і знайшов милу*

Ти, голубе сивесенький,
Ти на крила рябесенький!
Позич крилець для помочі,
Полинуди серед ночі

Степом, лісом літаючи,
Миленької шукаючи.
Виходив я всі стежечки,
Витоптав я всі доріжечки,
Та не знайшов миленької –
Тяжко-важко жить без єї!
Ой ви, гори з долиною!
Злучи, Боже, з дружиною!
Соловейку манесенький!
Ти ж на голос тонесенький,
Піднесися під небеса,
Виведи мене з темного ліса!
Злучи, Боже, з дружиною!
Тільки ж милий на плавочок,
А милая на бережечок,
Біле ж лице умиває,
Карі очі протирає –
Знать, що мене споминає.
Та спасибі Господу Богу,
Що побачив я свою небогу –
Тепер мені веселенько,
Що коло мене моє серденько.
Ще ж мені веселіше,
Коло мене моє вірніше.

43 удять мене сусідоньки,
Що я заміж не пішла.
Не так судять сусідоньки,
Як сусідські дочки.
Не хочеться за ледащо
Втопить головочки.
Утоплю я головоньку
В холодную воду –
Не вповала на худобу,
Як на його вроду.

44 *Не пішла, як мати до нелюба кликала,
тільки як до милого*

Уди, Варко, тебе матінка кличе,
Хоче матінка за нелюба ддати».
– Я нелюба зроду не любила,
По слідочку будяки садила,
По будяках камінь покотила.
Ой у садку соловей щебече –
«Іди, Варко, тебе матінка кличе,
Хоче мати за Андрійка ддати».
– Я Андрійка сама полюбила,
По слідочку васильки садила,
По васильках перстник покотила.

45 *Не жениться, бо ще дівчина не виросла*

Чом ти, Василь, не женився?
Чи на батька розсердився?
Чи на неньку розгнівався?
Чи в полі жито не вродилося,
Чи озимая пшениченька?
Чи не виросла дівчинонька?
– Я й на батька не сержуся,
І на неньку не гніваюсь,
І жито в полі уродилосьь,
Й озимая пшениченька,
Та не виросла дівчинонька.

46 *Не можна дівчину несватану брать*

Никопаю я черемху
В темному луґу,
Та й посаджу я черемху
В зеленім саду.
Рости, рости ти, черемхо,
Тонка і висока,
Тонка, тонка та висока
І на лист широка.
Ой не можна та черемхи
Зеленої ламать,
Ой не можна та дівчини
Несватаної брать.

47 *Мати радить королівну брати*

Окріп сію та ромен сажу.
Я в тебе, ненько, нежонатий хожу».
– Оженися, синку, оженися,
Візьми собі королівну.
«Ой королівна
Та не моя рівня,
З-з п'ялечок не вставає
Й голочок не випускає».

Нещасливе кохання

48 *Дівчина не хоче бути за їм*

Молодий козаче,
Не жартуй зі мною:
Давно заріклась я
Бути за тобою.

49 *Рід не велить кохати дівчину, а парубок на те не зважа*

Ой дівчино, моє серденьтко,
Га рад би я тебе взять,
Так не велить батько.
Ой хоть батько велить,
Так і рід не велить.
Де побачу, то й заплачу,
Аж живіт заболить.
Ой дівчино, моя вишенько!
Тебе дома нема, мені лишенько!
Ой дівчино, моя ягодо!
Тебе дома нема – мене лаяно!
– Ой хоть мій, хоть не мій,
Не ходи мимо двір,
Мимо мої ворота,
Не суши живота!
– Таки буду ходить,
Таки буду любить, –
Або тобі, або мені
Та на світі не жить.
Таки буду ходить,
Таки буду любить,
Та ще й женихаться, –

Або тобі, або мені
Смерті сподіваться.

50 *Дівчина хоче покинути.
Він питає, якого їй зілля дати, щоб любила*

Там над річкою, там над бистрою,
Там сидить же голуб із голубкою,
Голуб же гуде, голубка буркоче,
Та либонь же голубонька покинути хоче;
Голуб же гуде, голубка гадає,
Та либонь же голубонька покинути має.
«Скажи мені правду, то я зілля достану,
Кого вірно люблю, то повік не оставлю,
Скажи мені правду, то я зілля добуду,
Кого вірно люблю, то повік не забуду.
Та скажи мені правду, чим дала принаду?»
– Із великого жалю й слова не промовлю,
Окипіло моє серце червоною кров'ю.

51 *Дівчина вже не любить, він журиться,
ходячи понад Осколом*

Ой б'є хвиля по Осколу,
Берег зеленіє;
Як загуде сизий голуб –
Аж серце зание!
Гудів, гудів сизий голуб
Та й став воду пити:
Хотів своє гірке горе
Водою залити.
– Ой спить моє гірке горе,
Як в морі гадюка,
Як проснеться, повернеться –

Гірша буде мука.
Ой б'є хвиля по Осколу,
Аж на берег скаче;
Ходе голуб по берегу,
По голубці плаче:
– Де ти, моя голубочко,
Де ти, сизокрила,
Нащо мене покинула,
Нащо розлюбила?
Хоч любила не любила,
Так завдала жалю.
Прийди, серце, подивися,
Як я пропадаю!
Ой ти, дубе кучерявий,
Скажи мені правду:
За що мучусь я на світі,
За що пропадаю?
Чи ти ж мене, моя мати,
В такий час родила,
Що всім дала щастя-долю,
А мою втопила?

52 *Посварилися: казав, свататиме – і одурив*

 саду вишенька
Вкоренилася,
Дівка з парубком
Посварилася.
Дівка з парубком
Посварилася,
Тії ноченьки
Все журилася.
«Ой не плач, дівчинонько,
Ой не плач, не журись»:

Осени дождю –
Старости пришлю».
Уже й осінь мина,
Старостів нема.
Весна настає,
Сам парень іде,
В свистілочку грає,
В вікно стукає:
«Не стукай, не стукай!
Іншої шукай –
Мене забувай!»

53 *Пита милу, чим огорчив,
а сам зна, що іншу полюбив*

Текла річка Хвартавочка,
За Десною впала,
Там дівчина воду брала,
Дурний розум покидала.
Молоденький парубочок
Двоє коней напував,
Напоївши двоє коней,
З дівчиною розмовляв:
«Скажи, скажи, красна дівко,
Чим я тебе огорчив?
Я й сам, парень, добре знаю,
Чим я тебе огорчив:
Учорашній вечерочок
Собі іншу полюбив».
– Бодай же ти, Хвартавочко,
Та травною заросла,
Бодай тая чорнобрива
В худу славоньку ввійшла!

54 *З гуляння – лихо*

Спородила мене матінка одну,
Та не дала щастя-долі й талану
І сказала: «За гуляння прокляну».
Ти, гуляння, ти, гуляннячко моє!
Загубила я здоров'ячко своє.
1885

*Ідучи через помостину, милий утоп.
Дівчина проклинає річку*

55 **Ф**ірко мені, нудно мені,
Та либонь же я вмру,
Ой підіть ви, приведіте,
Та кого вірно люблю.
Я ж люблю, люблю молодця
Та за це волосся.
Розчесав кудрі, розчесав чорні,
На бистру річку пішов.
Через річеньку, через бистреньку
Помостиночка лежить,
А через цю помостиночку
Мій миленький ішов.
Помостиночка сколихнулася,
Мій миленький утонув.
Та не буду я, молоденька,
Ні плакати, ні тужити.
Тільки буду я, молоденькая,
Бистру річку проклинать:
Та бодай же ти, бистра річенько,
Травою заросла,
Що ти мого та миленького
В тихий Дунай занесла.

Бодай же ти, бистра річенько,
Рибки не плодила,
Що ти ж мого та миленького
Навіки втопила!

56 *Козак переймав вінка з дівчини і втоп*

Яру, яру криниця нова,
Там жидівка умивалася,
Шовковим платком утиралася,
Утершися, пішла у садок,
Зірвала цвіток, ізвила вінок,
Ізвила вінок на головочку,
Пустила вінок на бистру річку,
Ой як пускала та й промовляла:
«Хто вінок перейме, той і мене візьме».
А там козак коня напував,
До берези коня прив'язав,
А сам пішов вінка переймать.
Перший раз ступив – по колінечка;
Другий раз ступив – як під рученьки;
Третій раз ступив – вода пойняла,
Вода пойняла – й шапочка сплила...
Тричі виринав, три слова сказав:
Первое слово: «Одв'яжись, коню!»
А друге слово: «Та й біжи, коню!»
А третє слово до батька мого:
«Не кажи, коню, що я утопивсь,
Та скажи, коню, що я оженивсь;
Пойняв я жону – холодну воду,
А жовтий пісок – то постіль моя,
А чорная хмара – укриваннячко,
А щука-риба – догляданнячко».

57 *Біда радить козакові не впиватися,
не любити чужих жінок*

Ішов козак дорогою,
І зустрівся із бідою:
«Ой біда ж, моя біда,
Та яка ти молода,
Десь на тебе журби нема!»
– Козаченьку молоденький,
Барвіночку зелененький!
Ой не пий ти горілок,
Не люби чужих жінок –
Будеш як барвінок!
А як будеш горілочку пити
Та чужих жінок любити,
То не будеш, козаченьку,
То не будеш, молоденький,
І на світі жити.

58 *П'яна була, хвартух замочила*

Ой учора ізвечора
Я п'яненька була,
З Дніпра воду пила.
Коло бережків там я ходила,
Тонкий білий хвартух замочила.
Повій, вітре буйнесенький,
Та висуши хвартух тонесенький!
Та повій, вітре, сяк-так,
Висуши хвартух як мак!
Не сідай же, ляше, біля мене:
Скажуть люде, що я люблю тебе,
А я ж роду не такого,
Щоб любила ледачого;
А я ж роду вашецького, –
Люблю сина отецького.

Пісні життя сімейного

59 *Жінка йому правди не каже*

Ой місяцю-перекрою,
Світи надо мною!
Козаченьку-білозору,
Говори зо мною!»
– Тоді буду я світити,
Як буду сповняться;
Тоді буду говорити,
Як підем вінчатися. –
«Тоді я тобі, козаченьку,
Всю правдоньку скажу,
Як свою білу ручку
Та з твоєю зв'яжу».
Молодая дівчинонька
Й рученьку зв'язала,
Таки тому козакові
Правди не сказала!

60 *Свекра невістка боїться збудити*

Через сіни стежки-кладки,
А я, молоденька, все стихенька,
Щоб ключики не бряжчали,
Щоб свекорка не збудили:
Та нехай не спить, та бодай не встав,
Щоб моєї головоньки та не клопотав!

61 *Невістка гуляла в багатого роду, а дома бита буде*

Коли б мені неділі діждати,
Коли б мені, коли б мені неділі діждати,

Пішла б же я до роду гуляти.
А у мене усе рід багатий:
Будуть мене часто частувати,
А я буду до роду випивати.
Ой родоньку, пора додомоньку,
А у мене та три біди дома:
Перва біда – свекруха лихая,
Друга біда – дитина мала,
Третя біда – ще й милий ревнивий.
Підійду ж я під віконце стиха,
А мій милий дитину колише,
Та на мене важким духом дише,
А свекруха вечеряти варе,
А свекорко дубиноньку паре,
Дубиноньку та ще й суковату
На невістку на собакувату.
Увійду я у нову світлицю
Та впаду я свекоркові в ноги:
«Прости мене, мій рідний батеньку!
Я гуляла не між бурлаками,
Я гуляла з рідними братами».

(Під час співу кожен рядок повторюється так, як перший)

62 **Невістка у великій сім'ї**

Ой мати моя та не жаліслива,
Що ти ж мене оддала та й не жалувала,
Що ти ж мене оддала у чужу сторону,
У чужу сторону та в велику сім'ю.
Велика сім'я – то досада моя,
Велика сім'я та обідать сіда,
А мене, молоду, посилають по воду.
Посилають по воду голу й босу, й голод ну.
Я по воду іду, як голубка гуду,
Я з водою піду – умиваюся,

Шитим білим рукавцем утираюся.
А до хати іду – прислухаюся:
Ой хто то, хто, хто в хаті гомонить?
Аж то гомонить – мати з сином говорить:
«Ой бий, синку, та свою жінку,
Бий, научай та під свій обичай.
Твоя жінка не робітниця,
До нашого добра не кукібниця,
До нашого роду не привітниця».
– Ой, мати моя, та неправда твоя:
Моя жінка і робітниця,
До хазяйства кукібниця
І до роду привітниця.

63 *Жінка п'яна приходить додому,
чоловік жаліє бити*

Ой по улиці та метіль струже.
Одчини, муже, бо йду п'яна дуже!
Ой одчини, одчини та своїй коханці!
Не прийшла я увечері, та прийшла уранці.
Ой ти ж не попович, а я не попівна,
Не бий мене п'яної, побий на похмілля.
– Якби ж тебе не любив, то б я тебе п'яну бив.
А то я тебе люблю й на похміллячко не б'ю.

64 *Пішла за нелюба, він б'є*

Ой гаю мій, гаю,
Густий – не прогляну,
Упустила милого, голуба сивого,
А тепер не піймаю.
Та хоть не піймаю, та хоть і піймаю,
Та уже не такого,
Та не привертається і не пригортається

Мое серце до його.
Ой муже же мій, муже, та не бий мене дуже,
Та не бий мене вдень,
Та не бий мене вдень, та не сміши людей
І молоді челядоньки,
Та побий мене вночі та при ясній свічі,
Та підкоти під лаву,
Та потопчи ногами: «Говори, мила, словами!»
Та одливай водою, та приторкуй ногою:
«Говори, мила, зо мною!»
– Рада б я, милий, з тобою говорити –
Окипіло серце гарячою кров'ю –
Я й словечка не промовлю.

65 *Чоловік гуляє з кумою, жінка жаліється,
його віддають у солдати*

А
й послала мене мати
Пшениченьки жати.
Я пшениченьки не жала,
Квасолю збирала.
Позбиравши квасолину,
Пішла я додому.
Як заглянула в шиночок –
П'є милий з кумою.
«Хіба ж тобі, кумо моя,
Нема дома діла,
Що ти з моїм чоловіком,
В шиночку засіла?»
– «Іди, жінко, додомоньку
Вечерять варити,
А я буду з кумасею
Горілочку пити».

Як прийшла я додомоньку,
Розпалила дрова,
Повернулась сюди-туди –
Вечеря готова.
Насипала борщу, каші
І поклала ложки,
Одвернулась до порога,
Заплакала трошки.
Як піду ж я на розправу
На мужа прохати:
«Молодїї секретарі,
Вволніть мою волю
Та зашліть ви чоловіка
Далеко в неволю!»
Молодїї секретарі
Волю уволили:
Взяли мого чоловіка,
В кайдани забили.

Б

1-24 = 1-24 А

Як піду я у контору
Та й дам панам знати:
«Пани мої, сенатори,
Вволніть мою волю:
Візьміть мого чоловіка
В велику неволю!»
Пани мої, сенатори,
Воленьку вволили:
Зараз мого чоловіка
В солдати забрали.
– «Бодай тебе, моя мила,
Що ти наробила:
Як ти мене, молодого,
В солдати забрила!»

Ой гей, воли, та гей помалу,
Та витягніть мене із калу,
Та поставте мене на суші
Коло шинкарочки Марусі,
Де кум з кумом гуляє
Та кум кума й питає:
«Яка ж, куме, рілля луччая:
Чи ранняя, чи пізня?»
– Лучче, куме, рілля ранняя,
Аніж тая пізня:
Ой на ранній – пшениця,
На пізній – метлиця.
Ой на ранній женці жнуть,
А на пізній кіньми б'ють.
Ой кум з кумом гуляє
Та кум кума й питає:
«Яка, куме, жінка лучча:
Чи первая, чи друга?»
– Лучча, куме, жінка первая,
Ніж тая другая:
Я з первою діток мав,
А з другою розігнав:
Та йдіть, діти, у найми,
Горе мені із вами.
Ходить батько по двору,
Кличе дітей додому:
«Ідіть, діти, додому,
Горе мені самому».
Тільки діти на поріг,
А мачуха за батіг;
Тільки діти за кусок,
А мачуха у висок.

«Живи, тату, як Бог дав,
Коли дітей розігнав!
А ми будемо служити,
По матінці тужити;
Будем гроші зароблять
Та матінку поминать,
Тебе, тату, проклинать».

Батьки й діти. Рід

67 *Синові мати наймиліша. Дочка краща за невістку*

Що ж то за древо,
Що ж то за високе?
Що ж то за високе
І на лист широке?
А під тим же деревом
Стоїть мати з сином.
Мати з сином стояла,
Сина правди питала:
«Скажи ж мені, синку,
Усю щирю правду,
Скажи, синку, правду,
Що в світі миліше:
Чи жінка, чи теща,
Чи матінка рідна?»
«Жінка для поради,
Теща для привіту,
А над ньеньку рідненьку
Нема на всім світі:
Як мною ходила,
Животом боліла,
А як мене народжала –
Свою кров проливала,
А як мене колихала –
Усю ніченьку не спала».

68 *Їде Йванько женитися*

По чужих сторонах
Дощі ж ідуть,
А в наші села
Ріки течуть.
Та йдіть, люде, дивитися –
Їде Йванько женитися;
Сам він їде на конику,
Дівчину везе на возику,
Сам же їде на вороному,
Дівчину везе в голубому.

69 *Син вигнав матір*

Мати сина колихала,
Дня і ночі не всипала:
– Я ж думала – добрий буде,
А він вдався п'яниченька:
Ничку п'є і другу п'є,
Прийде додому, ще й неньку б'є,
Ще й неньку б'є, неньку лає,
Пріч од себе проганяє.

70 *Дочка прибуває до матері в гості*

Осію я маку
По всьому городу,
Горе мені на чужині
Без рідного роду!
Чи мені у світі жити,
А чи горювати,
Чи обнявши головоньку,
Та й помандрувати?

Хоть я й помандрую, –
Слави наберуся:
Обніму ж я головоньку
Та назад вернуся.
Позичу ж я в орла крилець,
А в сокола очі,
Та полину до матінки
Темненької ночі,
Та сяду, паду я
В неньки на порозі –
Ой облили мою неньку
Дрібненькії сльози!
Годі ж тобі, моя ненько,
Слізоньками лити,
Скажи мені, моя рідна,
Як у світі жити!

71 *Брати й сестри в гостях*

Ніє вітер на долину,
Колише билину,
Рід до роду листи пише
Та на Україну.
Пише листи розмаїті,
Пише й розсилає
Все на тую Україну,
Де родину має.
Ой роде ж, мій роде,
Ой роде ж мій милий,
Розійшовся по Вкраїні,
Як туманець сивий.
Туман сивий, туман синій,
Піднімися вгору,
З'їжджається рід до роду

На любу розмову.
Ой брат сестри питається:
«Ти, сестро, небого,
Чи привикла ти там жити,
Де ворогів много?»
– Ой привикла, мій братику,
Поміж ворогами,
Як у полі криниченька
Поміж дорогами,
Що хто йде, а хто їде –
Водиці нап'ється,
А із мене нещасної
Хто схоче сміється.
Нема ж цвіту білішого
Над ті полуниці,
Нема ж роду ріднішого,
Як брат та сестриці.
Нема ж цвіту білішого
Над хрін та над редьку,
Нема ж роду ріднішого
Над отця, над неньку.
Нема ж цвіту білішого
Та над ожиноньку,
Нема в світі вірнішого
Та над дружиноньку.
З отцем, з ненькою полаюсь,
Гріха наберуся,
А з братиком полаюся,
В вічі не дивлюся,
З дружиною полаюся –
Услід помирюся.

А.

Й приїхав братік
До сестри у гості
Та й поставив коня
На новім помості.
«Ой стій же, мій коню,
Не тупай ногою,
Поки поговорю я
З рідною сестрою!»
Говорю ж я, говорю
Й не наговорюся:
«Я ж на тебе, сестро моя,
Та й не надивлюся.
Сестро моя, сестро,
Чого стара стала?
Чи синів женила,
Чи дочок 'ддавала?»
– «Й синів не женила,
Й дочок не 'ддавала.
Ой ізстарили ж мене
Все думки та гадки,
Все думки та гадки,
Що мої недостатки:
Хліб купуючи
Та діток годуючи.
Ой лягай, брате,
Та хоч серед хати,
А я ж тобі буду
Снідять готувати.
Ой уставай, брате,
Та вже буде спати:
Водиця в кубочку,
Рушник на кілочку

Й горілочка в пляшці,
Й варенички в маслі».
«Сестро моя, сестро!
Де ти чого брала?
Чи ти одшивала,
Чи ти одпрядала,
Що ти мені, сестро,
Снідять зготувала?»

Б.

Ой приїхав братик до сестриці в гості
Та прив'язав кониченька на новому помості,
На новому помості:
«Ой стій же ти, коню, та не тупай ногою,
Поки я поговорю та з рідною сестрою,
З рідною сестрою!»
«Та сестро, сестро, чого стара стала?
Чого стара стала та із личенька спала,
Із личенька спала?
Чи синів поженила, чи дочок поддавала?»
– «Я синів не женила, дочок не 'ддавала,
Та зостарили ж мене думки та гадки,
Думки та гадки, та мої недостатки,
Малесенькі дітки, гіркі заробітки,
Гіркі заробітки.
Та, брате мій, брате, та лягай, брате, спати!»
«Ой, сестро, сестро, ти збуди ж мене рано,
Збуди ж мене рано, щоб ще й не світало,
Щоб ще й не світало,
Щоб соловейки ще не щебетали!»
– «А ти, соловейку, та не щибечи раненько,
Та не збуди мого та гостя дорогого,
Гостя дорогого та братика рідного!
Ой, брате ж мій, брате, та годі ж, брате, спати,
Годі ж, брате, спати!»

Вже водиця у кубочку і рушничок на кілочку,
Та горілочка в пляшці, варенички в маслі».

73 **Удова**

Ой за гори вітер віє,
Моя доля з гостей іде;
Ой ти, доле моя,
Де ти, доле, була?
Чи ти, доле, забарилась,
Чи ти в лісі опізнилась,
Чи на торгу була,
Торгом торгувала?
– Я у лузі не барилась,
Я й у лісі не пізнилась,
Я на торгу була,
Торгом торговала.
Ой піду я по підгір'ю
Та заплачу по безділлю.
Ой плачу я, плачу:
Літа свої трачу,
По доброму чоловіку
Плачте, очі, хоч до віку,
А як по якому –
Не велю нікому.
Ой піду я улочками –
Сидять люде парочками,
А я в Божій славі,
Нема мені пари.

Весілля

Батько парубків (а як нема його, то мати або який близький родич) іде до батька тієї дівчини, що хочуть брати, питає батька й матері, чи оддадуть, і дівчини, чи піде. Якщо оддають, і дівчина каже, що піде, то або зараз дівчина батькові молодого перев'язує руку хусткою, або просять його ще прийти. Тоді ж кажуть, коли придуть на розглядини. На розглядини ідуть батько й мати молодій, брат, коли єсть, та зовиця, ще скільки сусідів. Спершу обглядають усе хазяйство в молодого, а тоді вже, коли бачуть, що хазяйство як треба, ідуть закусувати; а якщо хазяйство не до вподоби, то просто нічого не кажуть, а тільки говорять, що перекажуть абиким, коли приїздити по рушники. І переказують, що «ганьбувать нічим не ганьбуємо, а дівки не оддамо; хай їм Бог помагає, хай шукають собі!» Ну, а як старостів посилатимуть, то в старости беруть двох родичів молодого, на літа немолодих. Узавши вони по хлібу, з молодим ідуть до тестя. Прийшовши, говорять, що треба; зрідка кажуть про слід, що їм до хати прийшли, а більше так, що зараз починають про діло. Кличуть дітей і питають, чи согласні; коли согласні, то стелють перед столом білий рушник. Молодий і молода молються спершу Богу, тоді одкланяються батькові й матері, а ті стоять перед столом, кожне з хлібом. Тоді молода подає старостам рушники, а подруга перев'язує їм руки; молодому перев'язує руку шовковим платком сама молода. Тоді п'ють могорич, кличуть на його свекра й свекруху, родичів і сусід молодого й молодой; коли тесть із достатком, то постачає горілку й од себе. Через кілька там днів батько й мати молодого йдуть до тестя договоряться, кому які подарки купувати, коли весілля буде, та про інше. Договорившись, п'ють могорич. У *четвер* перед весіллям скликають родичок молодого й молодой *бгать* коровай. Бгаючи коровай, співають:

74 Ніхто й не вгадає,
 Хто в нас коровай бгає:

Хорошії коровайниці
Хорошенько коровай бгають,
Сиром посипають,
Маслом поливають;
Около сиром та маслом,
А всередині Божим щастям;
Около теретіночки,
А всередині перепілочки.

75 Із суботоньки на неділеньку
Та година –
Ізбралася та Петрусєва
Вся родина,
Та й привезли мірку пшениці
На коровай;
Та хвалимо Бога – пшенишний буде
Наш коровай!
Із суботоньки на неділеньку
Та година –
Ізбралася та Петрусєва
Вся родина,
Та й привезли діжку сиру
На коровай;
Та хвалимо Бога – сирян буде
Наш коровай!
Із суботоньки на неділеньку
Та година –
Ізбралася та Петрова
Вся родина,
Та й привезла горщик масла
На коровай;
Та хвалимо Бога – маслян буде
Наш коровай!

76 Із суботоньки на неділеньку
Розтворилося небо:
Видно хрести все золотії
І престоли святії,
А кінець престолу мати Христова
Плела віночки стоя:
Усе з шевлієчки та з полієчки,
Та з червоної рожі.
Що з шевлієчки та з полієчки –
То молодцю Петрикові,
А що з роженьки, що з червоної –
То то дівці Палазі.

Посадивши в піч коровай, беруть діжу двоє чоловіків і дві жінки навхрест і тричі піднімають її до стелі, тоді цілуються навхрест; уп'ять піднімають і уп'ять цілуються – до трьох раз; до цього співають:

77 Піч ходе на ногах,
Діжу носять на руках.
Пече наша, пече,
Спечи нам коровай швидче!

Колись було, год з п'ятдесят, тоді хліба більше було, дак тоді на другий день, у п'ятницю, цідили пиво. З усякого хліба зерно мішали, наливали водою; зерно мокне днів зо три, а тоді його розсипають на чисто виметеній землі, там воно лежить, аж поки проросте; тоді се зерно місють на борошно і запарюють, як на брагу; тоді цідють – і ото вже пиво, його в погріб виносять, а гущу водою розводять. Пиво на стіл подають, а гущу в сінях становлять, її всяке може пити. Та вже тепер сього не роблять. У п'ятницю тільки те та се до весілля лагодють. У суботу молодих виражають кликати родичів на весілля; молода кличе дружок – дівчат (подруг і родичок), а жених бояр – парубків (товаришів і родичів). Увійшовши в хату, молодий або молода каже: «День до-

брий! Просили батько й мати, й я прошу: ідіть на свальбу, а мені боярина (або дружку) пустіть!» Ходючи від хати до хати, дружки співають такі пісні (перед кожною піснею, яку дружка починає так: «Ой ти душенько, наша Палазю»):

- 78 Колесом сонечко вгору йде,
Наша Палазя з двору йде
З золотими віночками,
З молодими дружечками.
- 79 У саду вишенька:
Не одна – дві,
Зацвіли хороше
Обидві;
У бору дерево
Рябоє,
Хороші молоді
Обоє.
- 80 Кіснії улиці, кіснії –
Їхали бояре пишнії,
Вирвали квіточку зелененьку,
Узяли Палазю молоденьку.
- 81 Їхали, матінко, щось за пани,
Взяли мою кісоньку під жупани;
Стали мою кісоньку ламати,
Стала я, матінко, плакати.
– Не плач, доненько, по косі,
Заплач, доненько, по красі,
Луччая краса, ніж коса.
- 82 Ой дружки мої, подружки!
Та насиряні та намасляні
Пиріжки.

- 83 Я дружечку люблю,
До дружечки піду.
А в дружечки, в голубочки
Зеленеє орішення по двору.
- 84 Чистеє озеречко вода пойняла,
Тепер мою головоньку туга обняла,
Що молодий Петрусичок музиків найма;
– Грайте, музики, хорошенько,
Щоб моїй Палазі веселенько!
- 85 Та сухая риба не треться,
Що багатий, ненько, не шлеться,
А вбогий, ненько, не сміє, –
Так моя кісонь ка завіє.
- 86 У городі шевлія,
А на шевлії палія,
А на палії ластівка
Звила собі гніздечко одноє,
Вивела діток зо двоє:
Первее дитя – Петрусик,
Другее дитя – Палазя.
- 87 Котився кришталь з-під города,
Підкотився кришталь під ворота.
Та й вийся, хмелю, по тину,
Грайте, бояре, по двору,
Сипте золото на скам'ю;
Золото, золото, кіска моя!
Небагато косі маяти:
У суботоньку ізранку,
А в неділеньку до смерку.

- 88 Ой яром-ярочком
Їхали бояре рядочком,
Везли корого, якого?
А на ті корозі пісання,
Пісання, малювання – листоньки,
Се ж тобі, Палазю, мислоньки.
- 89 Обметайте двори, застилайте столи,
Сповняйте кубочки: ось ідуть дружечки.
- 90 Печи мені, матінко, калачі,
Та прийдуть гостоньки-паничі.
Спечи мені, матінко, сім булок:
Приведу я, матінко, сім дружок.
- 91 Оце ж тобі, Палазю, за тоє:
Не плети кісоньки утрое,
Заплети кісоньку в дрібушки:
Уже ж тобі не ходить по дружки.
- 92 Стояла Палазя під вінцем,
Чесала кісоньку гребінцем.
Упав гребінець під стілець:
– Подай, Петрику, гребінець!
– Я тобі, Палазю, не вдовець,
Що буду подавать гребінець!
- 93 Шуміла діброва, шуміла:
Туди Палазя ходила,
Кіскою плечиці укрила,
А умивалася росою,
Дівочою красою.
- 94 Летіла зозуля, зозуля
З іншого города, з Озюма,

Ой сіла, пала, кувала
І нас на весілля прохала.

- 95 Ой попе, попе Ордю!
Не дзвоніть рано в неділю,
Задзвоніть рано в суботу,
Втерайте дружечкам роботу.
- 96 Обмітайте двори, застилайте столи!
Застилайте столи й лавки:
Ось ідуть дружечки-панянки.
- 97 Вийди, матінко, проти нас –
Луччая Палазя од всіх нас.
Не познала мати та свого дитяти
Та за дружечками, та за слізочками.

Обійшовши родичів, молода йде до свекра; там її з друзками садовлять вечеряти. Дружко стає на порозі з хлібом-сіллю і каже до старостів (а вони сидять за столиком окреме): «Старости, пани старости!» – «Ми раді слухать», – ті одказують. – «Благословіть у сей чесний дом хліба-солі внести!» – «Бог благословить!» – «Тричі разом!» – «Наша річ – Боже, поможи!» – Дружко кладе на стіл хліб-сіть, а сам вертається, бере ложки і таким порядком, як і попереду, кладе на стіл. Тоді несе юшку. Батько хрестить у мисці ложкою, бере тричі – тоді починають вечеряти. За юшкою подають звичайно капусту, а тоді – як у кого достаток... кінчається вечеря варенухою – завсігди. Помолившись, йдуть до батька молодії. Коли в тестя ще не готове дружок приймати, то дають молодій горілки і чогось там закусити і одсилають у кімнату або до сусід. А як уже все готове, то молода, помолившись Богу, кланяється батькові й матері, а батько й мати стоять, повернувшись до порогу, цілується з ними, цілує їм руки, а дружки співають:

98 Похилеє дерево та ялина,
Покірнеє та дитятко Палажечка:
Отцю й неньці в ніженьки вклонилося,
Дрібненькими слізеньками умилася.

Коли в молодій нема матері, то співають:

99 1. Ой кому ж ти та, Палазю, уклонилає?
2. Що у тебе матінки та немає?
3. Є в саду зозуленька та сивенька,
4. То то ж мені матінка та рідненька.

А як нема батька, то [співають], що «батенька немає»:

3. Ой у саду соловейко та маленький, –
4. То то ж мені батенько та рідненький.

Тоді брат (а як нема, то кого іншого просять) бере хустку, по-
дає молодій і веде її круг столу до причілка, а дружки співають:

100 Брат сестрицю та за стіл веде
І роженьку споминає:
– Не йди, сестрице, не йди, дівочко,
Проти лігечка заміж!
Уже ж, сестрице, уже ж, дівочко,
Уже роженька процвітає,
А хрещатий та барвіночок
Устилає садочок,
А запашний та василечок
Із тинами рівняється.
– Уже ж мені, мій же братіку,
Уже роженьки не щипати,
А з хрещатого та барвіночка
Не висти віночка,
А запашного та василечка
У рученьках не в'ялити,
Хіба ж тоді зсушу, хіба ж тоді зв'ялю,
Як до церковці піду.

Обвівши брат молоду тричі, сіда за столом і не встає, аж поки дружко його почастує – горілки чарку дасть якомога більшу. Дружки сідають і співають:

- 101 А в суботоньку за сонця
 Сіла Палазя у віконця
 Та й радиться в свого батенька:
 – Скільки дружечок брати?
 – Бери, доненько, скільки схоч,
 Скільки силонька ізможе,
 І Господь Бог поможе.
 – Любая моя порадонька
 Із тобою, мій батеньку,
 Що ти мене порадиш
 І на посаді посадиш.

Те саме й матері співають, радиться в матінки. А тоді:

- 102 Ой там на горі в новім теремі,
 Там рано засвічено,
 Ой там Палазя кіску чесала,
 Із батеньком поражалася:
 – Та встань, батеньку, дай порадоньку,
 Скільки дружечок брати?
 – Бери, доненьку, челядиноньку,
 Всю свою родиноньку,
 Та кланяйся низенько й садови близенько,
 Щоб родина не гнівалась!
 Кланялась низько й садовила близько,
 І родина погнівалась.
- 103 Із-за гори гуска летіла,
 З маслом капуста кипіла,
 Сяя капуста звилася густа
 Біля сиї беседоньки, біля сиї веселої.
- 104 Зелена дїбровонько, чому не шумиш?
 Приставлена капустонько, чому не кипиш?
 Нестрелений селезню, чому не летиш?
 Ой якби ж я зелена, то б я шуміла,

А якби я приставлена, то б я кипіла.
А якби я нестрелений, то б я полинув,
Полинув би до крамаря та закупив крам,
Всім дівочкам-паняночкам по перстнику дав,
А котору сподобав, то за себе взяв.
А Петричок Палажечку сподобав та за себе взяв.

105 Летів танчок чорних галочок,
Зозуленька попереду.
Усі галочки по горах сіли,
Зозуленька на рокиті.
Та хотіла вона, хотіла вона
Рокиту поломити;
Та не поломила, не поломила,
Тільки вершок схилила.
Та йшов рядочок молодих дружечок,
А Палазя попереду.
Усі дружечки за столом сіли,
А Палазя на посаді.
Та хотіла вона, та хотіла вона
Батенька звеселити;
Та не звеселила, не звеселила,
Тільки дужче засмутила.

106 Скаче горобейко по двору
Та прискакує ік вікну:
Чи час вечерять! Ось і я йду,
Несу перчику, венберю
На сюю люблю вечерю.

107 Крамарю, крамарочку,
Одчиняй комірочку,
Та сип перець,
Та канаперець
Та на курятину,

Та на гусятину,
Та на лебедину,
На всякую звірину!

- 108 Я по городу ходила, сюю капусту садила,
Сяя капуста звилася густа
Біля сиї беседоньки, біля сиї веселої.
- 109 На городі капуста росла,
У стозі насічена, в кадовбі наквашена,
В казані наварена, в полумиски насипана,
На столі поставлена.
Ріжте, музики, ріжте, а ви, бояре, їжте!
Се не чужая сторона – не буде вам сорома,
Се не чужії люде – не сором вам буде.
- 110 Суботонька й неділенька – як один день.
Сумовала та Палазя увесь тиждень:
А як мені сумовати, сумовати,
Як же мені та свекорка та назвати?
Ой назову ж я свекорка та батеньком!
- 111 Ой як вийду я за ворітечка,
Та куди гляну – все гори.
Що у батенька усюди гори.
Так гуляти доволі;
А у свекорка усюди рівно,
Так гуляти невільно.
- 112 Із саду до саду стежечка здавна.
*Калина-малина, ягода червона!**
А туди ж ходила дівка Палажка,
Та виломила квітоньку з калинового цвітоньку,

* Після кожного рядка

Та й притулила ік своєму личку.
Коли б же я така, як калина сая,
Не пішла б же я за селянина;
А в селянина в борщі свинина,
Несуть же їсти в дерев'яній мисці,
В дерев'яній мисці – не к моїй мислі.
Та пішла б же я за дворянина,
А в дворянина з перцем звірина,
Несуть же їсти в полив'яній мисці,
В полив'яній мисці – то к моїй мислі.

- 113 Ламніте роженьку, стелить дороженьку,
Щоб м'ягко ступати на двір танцювати,
На двір танцювати, бояр розглядати:
Чи не криві, чи не горбаті, чи вміють танцювати.
А бояре побоялися, по соломах поховалися.

Повечерявши, молода з друзками встає. Молодий тим часом, закусивши в тестя, веде бояр до себе. Тут трохи вечеряють, а тоді молодий з музиками, з друзками і з старостами іде до тестя на подружбини. Друзки й старости несуть по хлібу, а молодий два книші (після весілля зять цілий год ходить до тестя в гості з двома книшами). Друзки віддають гостинці тестеві, вітають здоров'ям од свекра й свекрухи. Усі сідають, і подають вечерю; вечеряють тихо, а по вечері дають друзкам і старостам по хлібові на гостинець свекрові, а молодому – два книші, тоді йдуть хто куди.

У неділю в молодого збирається поїзд: сваха, світилка, старший боярин і два друзка; перев'язують дугу червоним та білим, та й їдуть до молодої. У молодої ввесь поїзд подарками перев'язують: молодого, сваху, світилку й старшого боярина хустками, а старостів та друзків – рушниками. На поїзд сідають: молодий з молодого, сваха, світилка, старший боярин, старшая друзка і два друзка; музики їдуть на другому возі позаду. Їдуть до церкви вінчатися. Повінчавшись, їдуть до молодої обідати; тут молодий сідає на причілковій лаві, на покуті світилка, тоді сваха, а стар-

ший боярин навпроти; по сей бік молода, а за нею дружка.

Пообідавши, весь поїзд (тільки без молодої й без старшої дружки) їде додому; тут розходяться хто куди. А молодий, одпочивши, їде збирати бояр, звичайно найближчих родичів; зібравши, обідає. Дівчата, що походилися, співають:

- 114 За горою, за крутою трава-мурава,
Там гуляла челядонька молода,
А між тою челядою Петрика нема:
У світлиці за скамнею на гуслоньки гра,
Струна струну побиває, з отцем розмовля:
«Ожените, мій батеньку, ожените!»
– Оженимо, дитя моє, оженимо!
Ми за тебе Палазеньку та й візьмемо.

Пообідавши, молодий з усім поїздом їде до церкви цілувати замок; познаменувавшись, їде до тестя. А молода тим часом позбірала дружок і сідає за стіл. Дружки співають:

- 115 Зелена рутонька, а жовтенький цвіт.
Чогось мого та Петрика та до мене ніт.
Писала б же я листоньки, так не вмію,
Послала б же я й батенька – не посмію,
Пішла б же я й сама, молода, – забарюся,
Далекая дороженька – опізнюся.

- 116 Уже ж гості, уже на перемості.
Палажечка по двору ходить,
По двору ходить, рученьки ломить,
Свого батенька просить:
– Заведи мене, мій же батеньку,
За кам'янії гори,
Та обсади мене, мій же батеньку,
Вишнями та черешнями!

– Та заведу тебе, доненько моя,
За тисовії столи,
Та обсажу тебе, доненько моя,
Молодими дружечками.
Подружечки будуть меди-вина пити,
А ти сліззоньки лити.

- 117 Вийшов Палазин батенько,
Вийшов за воротечка,
Глянув оченьками, сплеснув рученьками:
– Он до мене та война їде,
Хотять мене воювати,
Хотять у мене дитя взяти.
А у мене та дитя одно, як дороге зерно:
Де посієш, то й зійде, де посадиш, то й прийметься.

Як молодий з поїздом під’їздить до двору, то його не пускають, аж поки батько з хлібом-сіллям вийде просити, щоб уїздив. Дружки за столом співають:

- 118 Що ж то за гості,
Що силою та у двір їдуть,
Кіньми двір копають,
Шаблями та огонь крешуть,
Стрілочками та розпалюють,
Соломою та розмахують?

- 119 Ой налетіло сімсот голубів
Та на наш двір.
Познавай же, дівко Палазю,
А де твій?
Та що білесенький, білокриленький,
То не мій;
А що сизесенький, сизокриленький,
Так то мій;

Ой наїхало сімсот бояр
Та на наш двір.
Познавай же, дівко Палазю,
А де твій?
Що у синьому та на сивому,
То не мій,
А що в голубому та на вороному,
Так то мій.

120 Братіку-навісничку,
Сядь собі на крісничку.
Не продавай сестри за руб, за чотири.
За два золотії.

Кілька хлопчиків сідають біля молодої з кийками і не встають, аж поки дружка дасть по гривні і по чарці; як хлоп'ята повстають, дружки співають:

121 Татарин братік, татарин,
Продав сестриці за таляр.
За золотую стрілочку
Свою сестрицю-дівочку.

Молодий сідає. Дружки співають:

122 Приляж, Палазю, ік столу,
Ік біленькому калачу,
Пусти голосок по двору!
Та нехай зачує чужина,
Усе Петрусєва родина,
Усе Петрусєви братки,
А твої гордії діверки;
Усе Петрусєви сестриці,
А твої гордії золиці!

Як сю пісню співають, старша дружка бере молоду за голову і нахиляє до столу. Брат молоді сідає на поїзд і не злазить доти, поки дружка заплатить, скільки вмовляється. Тоді, коли схочеться, то завертає коней і катається, а то так злазить. Дружки співають:

123 Стенулися сіни, як бояре сіли,
Ще й не так стелуться, як пива нап'ються.

124 Сванечки наші, голубочки!
Спійте нам хорошої, веселої,
Приїзжої пісеньки!

Сваха одспівує:

125 Дружечки наші, голубочки!
Їздили ми по горах і по ярах,
І по дубничках, і по березничках –
Коні потомили, пісні погубили,
Що вміємо – не сміємо:
Пійте сами!

126 Оце вам, дружечки, одпівок
І хрещатий барвінок!
Підіте та наципліте
І віночки поплетіте!

Тоді дружки знову:

127 Ви, бояре хуторяне, зроду церкви не видали*,
Тільки видали в полі сіна скирту.
Один каже: «Онде, брате, церква».
Другий каже: «Я там сповідався».
Третій каже: «Я там причащався».

* Після кожного непарного рядка приспів «Ой рано-рано», а після парного – «Та ранесенько!»

- 128 Ми думали – свати їхали,
А свати пішки ішли,
Свашку в мішку несли,
А світилку в торбині,
Щоб не з’їли свині,
А молодого в припоні,
Щоб не втомились коні.
- 129 Світилка ворона, стоїть біля порога,
Рот роззявила і руки розставила.
- 130 Світилочко пані, вечеряй із нами!
Не веліла мати рота роззявляти:
Великії зуби висять через губи.
- 131 Пишная та гордая сванечка!
Та не знала вона, що із гордості та почати:
Загадала щирі бори копати,
По тій ролі чорний мак сіяти.
Уроди, Боже, з чорного маку червоний!
Червоний мак, червоний мак – староста,
Золота маківка – сванечка.
- 132 Мир миром, пироги з сиром,
Вареники в сметані, бояре погані –
Не миримсь!
- 133 Мир миром, пироги з сиром,
Вареники в маслі, бояре прекрасні –
Помиримсь!
- 134 Од стола до припічка втоптана стежечка:
Бояре втоптали та в піч заглядали,
Чи великий горщик каші, щоб наїлися бояре наші.

135 Од стола до припічка втоптана стежечка:
Дружечки втоптали та в піч заглядали,
Чи великий горщик юшки, щоб наїлись наші дружки.

136 Од стола до порожка втоптана дорожка:
Бояре втоптали – помії хльоптали.

Трохи посидють, увіходе дружко й каже: «Старости, пани-старости!» – «Ми раді слухать». – «Благословіть молодому князю вінець пришить!» – «Бог благословить!» – «Тричі разом!» – «Наша річ – Боже, поможи!» Боярин надіває молодому його шапку, а сестра її знімає, тоді боярин надіває свою; сестра одриває в молодой верхню квітку і пришива її на шапку, а дружки співають:

137 Ой з Київа швачка,
З Київа кияночка, з города городяночка,
В єї ручки біленькі, в єї пучки тоненькі.
Ой дай, мати, голку і ниточку шовку
Пришити квіточку ік зятньому шличку.

Як пришиє квітку, дружки співають:

138 Скаче свещенька, скаче, чогось вона хоче:
Срібного золотого од зятя молодого.

Сестра держить шапку над головою і співає:

139 Я в тебе, зятеньку, не така,
Щоб я узяла п'ятака:
Я в тебе, зятеньку, рідна свість,
Положи мені рублів шість.
Як не положиш рублів шести,
Так велю од сестри одвести.

Дружко дає сестрі копійку або шага; сестра співає:

140 Казали люде – зять багат,
Казали люде – грошей міх, –
Положив полушку як на сміх,
Та й ту позичив у тещі,
Викупив віночок у свещі.

Як віддадуть сестрі гроші, скільки треба, вона вип'є чарку горілки і йде собі. Тоді ще якщо старша дружка схопить з молодого шапку, боярин її викупляє. Дружко та мати перев'язують усіх подарками; дружки співають:

141 Гадайте, старости, гадайте, по золотому складайте,
А ви, бояре, сумуйте, по червоному готуйте,
Тепер година не тая і дороженька слизькая,
Треба Петрику чобіток і золотеньких підківок.

Всі дають гроші за подарки; боярин ув'язує їх у хусточку і подає під столом молодому. Бояре й дружки йдуть танцювати, а молоді та свашка полуднувати. Тим часом зносять на віз скриню, накривають рядном, кілька чоловіків та жінок стають на возі круг скрині, везуть її до молодого і співають:

142 В Коломийця та полегшало,
Що в коморі та поменшало,
А в Новака та погіршало,
Що в коморі та побільшало.

143 Пропила Новачка дочку
У вишневому садочку,
На солодкому медочку.
– Та коли б же я знала,
То б я в тому саду не бувала
І меду-вина та не випивала,
І своєї дочки та не пропивала.

- 144 Ой на броду, броду пив сивий кінь воду.
Кінь на воду та поприскує, удилами та побрязкує.

Пополудновавши, всі сідають на своє місце. Дружко стає на порозі з короваєм і каже: «Старости, пани-старости! Благословіть сей чесний хліб на мир роздати!» Кладе коровай на стіл і каже до бояр: «Бояре, до шабель!» Старший боярин виймає з кишені ножа, рубає тричі сволок і віддає ножа дружкові; дружко крає коровай, а дружки співають:

- 145 Світи, Боже, з раю к нашому короваю,
Щоб було виднесенько краяти рівнесенько,
Щоб було видніше краяти ще й рівніше.

- 146 Дружко пелехатий ходить коло хати:
– Де мені шатром стати, сей коровай роздати?

- 147 Дружко коровай крає, семеро дітей має.
Та всі з кошелями, весь коровай забрали.

- 148 Дружбонько, мій голубоньку!
Край коровай, мені шишечку дай,
Хоть крайнюю коровайнюю шишечку!

Як подає дружко короваю свашці, дружки співають:

- 149 Свашка – неліпашка:
Шишок не ліпила,
Та всі залупила.

А як роздадуть коровай:

- 150 Було б тобі, дружку, не дружкувати.
Було б тобі свині пасти
З довгою ломакою, з рябою собакою.

Поділивши коровай, подають вечеряти. За вечерею співають ті пісні, що й у суботу: «З-за гори гуска летіла...», «Скаче горобейко по двору...» та інші. Повечерявши, співають:

- 151 Брала Палазя льон, льон,
 Виганяла дружечок вон, вон.
 – Нащо ж нас ізбирати,
 Коли вон виганяти?
- 152 Старший боярин горбатий,
 А на горбі верба, а на вербі сова.
 Не сидить, бояре, до півночі –
 Повидирає сова очі.
- 153 Чого, Палазю, сидите,
 Чом батенькові не дякуєте?
 Уже кониченьки позапрягані
 І колясочки позавертані,
 Тільки сісти поїхати.
 – Велю коникам вівса дати,
 А візниченькам подождати,
 Поки увійде мій же батенько
 Із саду-винограду.
 Тільки батенько на поріг,
 Упала Палазя низько до ніг:
 – Спасибі тобі, мій же батеньку,
 За твоє коханнячко,
 Що я в тебе кохана,
 Важкого діла не знала:
 Літечком жита не жала,
 А зімою плаття не прала,
 Тільки вмюся та набілюся,
 Та за віночок та й у таночок
 Піти погуляти.

Якщо в молодого є бджоли, то не годиться везти молоду непо-
криту, треба в батька покрити. Приносять підкапок, а дружки
співають:

- 154 Глянь, Палазю, на поріг –
 Несуть чіпчичок либонь твій;
 Тонкі коханки під лавки,
 Рутяний вінець під стілець,
 Русую кісоньку під чіпець.

Подають молодій підкапок; вона його тричі кидає до порога, а
тоді-таки надівають на голову. Свашка й сестра держать молодій
над головою серпанок, і все то спустють його, то піднімуть і спі-
вають:

- 155 Сповивалничка плаче, сповиватися хоче
 У тканки в коханки, в тонкій серпанки.

Молодій зав'язують голову серпанком, а дружки співають:

- 156 Куди ж ти, Палазю, ходила?
 Чого твоя голова побіліла?
 – Ходила, подружечки, у вишневий сад,
 Та на мою головоньку білий цвіт упав.
- 157 Прощай, прощай, Палазенько, сестро наша!
 Тепер же ми не твої, ти не наша.
 Цвісти б було, калинонько, із вітками,
 Гулять було б, Палазенько, із дівками,
 А тепер же оставайся із жінками.
 – А я ж тую калиноньку кругом обламню,
 А я з тими дівочками гуляти піду.
 – Воля ж тобі калиноньку кругом обламать,
 Та не воля з дівочками піти погулять.

Дружки прощаються з молодою; старшу дружку дружко виводить хусткою. Замість дружок сідають молодиці й співають:

158 Як зажурилась та засмутилась
Палазина матінка:
– Як діждемо літа та вродиться жито,
Ні з ким буде жита жати.
Займем постатьку невеликую,
Ні з ким буде підганяти,
Як сядемо одпочивати,
Ні з ким буде розмовляти.
Як зрадувалась та звеселилась
Петрикова мати:
– Як діждемо літа та вродиться жито,
Буде з ким жито жати.
Займем постатьку довгу й широку,
Буде з ким підганяти;
А сядемо одпочивати,
Буде з ким розмовляти.

Дружки співають за ворітьми:

159 Оце ж тобі, Палазенько, за вибіраннячко;
Утеряла вірні слова й жениханячко.
Уже ж тобі не ходити, куди ти ходила,
Уже ж тобі не любити, кого ти любила.
Уже ж тобі не ходити пішки по орішки,
Уже ж тобі минаються дівоцькії смішки.
Уже ж тобі не ходити яром за товаром,
Уже ж тобі не стояти з козаком Іваном,
Десь у тебе, Палазенько, не рідная й мати,
Всі дівочки на улиці, тебе не видати,
Десь у тебе, Палазенько, не мати – сестриця,
Всі дівочки на улиці, а ти як черниця.

*Додаток I. Пісня з с. Нижньої Сироватки Сумського повіту,
місце якої у весіллі не вказане в запису.*

160 Приїхали та до Ганночки три гості,
Три гості, все ті старости.
– Галочко-пані, говори з нами,
Говори з нами, з нами, з панами!
Першії стали на подвір'ячку,
А другі стали у присінечках,
А треті стали у світлочці,
У світлочці та кінець стола.
Що на подвір'ячку – тих одіслала,
Що у сінечках – почастивала,
Що кінець стола – тим ручку дала,
Тим ручку дала, ще й пов'язала.

Дитячі пісні й грання

Колискові

161 **В**альована колисочка,
Малесенька дитиночка
Та в пухових подушках,
Та в шовкових пелюшках.

162 **О**й кіт-либидин
Коло річки ходив,
Черевички носив.
Та не наськії,
А черкаські,
Та не дорогії –
По два золотії.
То ж не піп купував,
І не дяк торгував,
А чернець-молодець,
Та за свій золотець.

Чукикаючи дітей

163 **Ч**ерез греблю вода тече,
Там дівчина млинці пече;
Пече, пече, примазує,
Хлопцям дулі показує.

164 **В** дядька, в дядька
Біля хати ямка.
Скотися, дядьку,
Та впади в ямку
Та і вбийся!

Пісні життя економічного і станового

165 *Просють дощу*

В нашої пані
Сучка спить на санях,
Хвостиком воруше,
Погоду віщує.
Погоду віщує,
Що сніг завтра буде.
Ой брешеш ти, сучко,
Вмісті з своїм паном!
Як сніг завтра буде,
Буде нам погано.
Ой пошли, Боже,
Дошки частії,
Щоб родились в полі
Пшениці густії!

166 *У вівчаря дівка закохалася*

Ой за гаєм, за гаєм
Вівчар вівці зганяє.
Та ненечко, ненечко,
Болить моє сердечко,
Болить серце і душа,
Що вродилась хороша.
Полюбила такого,
Що немає нічого:
Нема свитки, ні кожушка,
Та пристала моя душка.
Погляділа карманець, –
Аж люлечка й кремінець;
Погляділа кишенью,
Аж тютюнцю зо жменю.

167 *Робота на сахарні*

Ой хоть воля, хоть неволя,
Ніхто не зна мого горя:
З горя ніженьки не носять,
Білі рученьки не роблять.
З пліч головонька валиться,
І краса з лица міниться».
Орел на плечі садиться,
Дівка орла питається:
«Ой ти, орле сизокрилий,
Скажи, орле, де мій милий?
А мій милий у неволі.
У неволі – на роботі.
Він на сахарнім заводі.
Ой де днює, там ночує,
Як задзвонять, то й почує.
Бере струмент та й майструє.
Струмент до рук прикипає,
А піт очі заливає,
А хазяїн його лає,
Лає, лає – навчає
І аршином потягає.

168 *Противши чумак усе,
не хоче вертатися додому*

Ой у корчми на риночку
Та пив чумак горілочку.
П'є чумак, гуляє,
Товаришів напуває,
Щоб вірні були.
Ой пив чумак та й напився,
На постіль білу схилився.

Шинкарочка молодая
В його гроші одібрала
Та із його кармана.
Оглядівсь чумак уранці –
Нема грошей у карманці:
«Вчора було грошей много,
А тепер нема нічого,
Ні за що і похмелиться.
Ой піду ж я до жидівки
Попрохать набор горілки».
Жидівочка ж треться, мнеться,
Оглянеться – засміється,
Стоїть чумак як дурак.
«Ти ж не смійся, шинкарочко,
Ти ж не смійся, жидовино:
В тебе воли, в тебе вози,
В тебе ярма і занози,
В тебе все добро.
Ой скину ж я кожушину:
Всип, шинкарко, четвертину,
Щоб і пити, і напиться,
Ще й на завтра похмелиться,
Пожуриться по добру.
Пішов би ж я додомоньку –
Наклопочуть головоньку:
Будуть лаять, будуть бити,
Заставлятимуть робити,
А я, чумак, не згоден.
Ой зйду ж я на могилу,
Та гляну я на Вкраїну:
На Вкраїні добре жити,
Що ні жати, ні косити,
Тільки горілочку пить».

Пісні життя політичного

Жайворонкове гніздо

- 169 **Ш**урку, журку, та малий жайворонку,
Не мости гнізда коло бистрого Дніпра.
Помости гніздо в степу при дорозі,
При зеленім облозі.
Там козаки йтимуть
Та й коней вестимуть,
То вони ж твоє гніздо
Копитами розіб'ють.

Розбійники

- 170 *Розбійник туже в тюрмі*

Кк заспіва, заспіва ремезочок,
У золотій кліті та сидячи,
На зеленії діброви все глядячи:
«Ви, діброви, діброви зеленії,
Та вже мені по вас вік не літати,
Ремезового гнізда вже не завивати,
А малесеньких діточок вже не годувати».
Як затуже, заплаче розбойничок,
У темній темниці та сидячи,
Та на битії шляхи все глядячи:
«Ви, шляхи мої, шляхи биті,
Та вже мені по вас вік не ходити
І багатого купця вже не розбивати,
Государеві казни вже не наповняти!»

Некрутські й солдатські пісні

171 *Вербунок*

Пристань, пристань до вербунку,
Будеш їсти з маслом курку;
Будеш їсти, будеш пити,
Будеш хороше ходити,
Будеш весело ходити,
Довбешкою воші бити.

172 *Некрут розважає свою дівчину*

Гуман яром котиться,
Гулять парню хочеться,
Ще й крушина не цвіте –
Дружина в поход іде;
А дівчина ридає,
Карі очі теряє.
«Не плач, дівко, не ридай,
Карих очей не теряй!
Тоді, дівко, заплачеш,
Як у строї побачиш;
Як побачиш у строї
На вороному коні,
І ніженьки в стремені,
І шабелька при мені.
Журку, журку, та малий жайворонку,
Не мости гнізда коло бистрого Дніпра.
Помости гніздо в степу при дорозі,
При зеленім облозі.
Там козаки йтимуть
Та й коней вестимуть,
То вони ж твоє гніздо
Копитами розіб'ють.

Сатира і жарти

173

К у мене чоловік
Роботяжечка був,
Як поїхав він на поле,
То і плуга забув,
Як вхвачу я плуг
Та за ним у дуг!
Як у мене чоловік
Роботяжечка був,
Як поїхав він на поле,
То і рала забув.
Як вхвачу я рало
Та за ним драла!
Як у мене чоловік
Роботяжечка був,
Як поїхав він на поле,
Та і борону забув.
Як вхвачу я борону
Та за ним дирону!
Як у мене чоловік
Роботяжечка був,
Як поїхав він на поле,
Та й мішечків забув.
Як вхвачу я мішки
Та за ним пішки!
Як у мене чоловік
Роботяжечка був,
Як поїхав він на поле,
Та і торбу забув.
Як вхвачу я торбу –
Чоловіка в морду!

174 **Г**оробчикок манісінький,
На ніженьку кривісінький,
Та й здумав женитися.
Зварив пива, ще й без хмелю.
Ще й без хмелю, без ячменю,
Без ярої пшениченьки.
Сам же пішов гостей ззивать,
Забув же він сови позвать.
А совонька не гнівалась,
Сама вона привіялась.
Сіла ж вона та вище всіх,
Та вище всіх – на припічку,
Та заграла ж у скрипочку.
Горобчикок манісінький,
На ніженьку кривісінький,
Та й той пішов танцювати.
Наступив сові на ніженьку,
А совонька розгнівалась
Та знялася й повіялась.
– Вернись, Сова Івановна!
– Не вернуса, Степанович!
Єсть у мене луччі ‘д тебе:
Є Сорока Гордієвна,
Є Ворона Корнієвна.

175 **С**идів горобець на крокві,
В його крильця обмокли.
*Ой помер, помер наш горобейко –
Вічная йому пам’ять!..**
Сидів горобець на вишні,
В його крильця обвисли.
Прийшла к йому кобила,
Його хвостом звалила.

* Після кожних двох рядків.

Прийшла к йому корова,
Його рогом сколола.
Прийшли к йому синиці,
Горобцеві сестриці.
Прийшли к йому пугачі,
Горобцеві копачі.
Прийшли к йому дві курки,
Розхватили автурки.

ДОДАТКИ

Борис Грінченко

ОПОВІДАННЯ

Без хліба

I

Край села стояла хата поганенька, а в її жив селянин із жінкою та з дитиною – хлопчик був невеличкий, недавнечко народився. Вже третій рік був, як вони побралися, – з чужого села він її взяв, – а все ніяк не могли збитися на хазяйство. У їх тільки й було худоби, що теличка, – купили її торішню весну, – та й та недавно здохла. А хоч би й не здохла, то все ж годувати нічим було б. Як усе недороди, то й самим їсти нічого – не то що теличці. Поплакала Горпина за теличкою, так хіба з того доможеться?

На весну зовсім у селянина не стало хліба. Тижнів зо три позичками жили, а тепер уже його знає, як і жити – ніхто й позичати не став, усякий каже:

– Що я тобі позичатиму? У мене в самого, може, діти голодні сидять, а тобі давай, давай, а назад і не сподівайся. Ти вже он у всього села напозичавсь. Тут сам за мішок хліба, може, хтойзна-що віддав би!

Раяла жінка Петрові до пана піти, найнятися. Пішов на сусідній хутір – не взяли: і так багато, кажуть, наймитів. До другого пана пішов, так той глянув, що в Петра одежа – лата на латі, подумав, що гольтіпака, пройдисвіт якийсь, – не схотів і говорити.

– Геть! – каже, – багато вас тут ходить таких!..

Зовсім не знав Петро, що й робити. У кого коняка була, так хоч возити панські дрова з лісу наймалися, а йому й того не можна.

Одного ранку встала Горпина вдосвіта. Дитина ще спала. Молодиця почала тихесенько біля печі поратися, а Петра послала дров урубати. Порається, а сама думає:

– Якби цей тиждень так-сяк перебутися, а там, може, поміг би Господь, то поїхала б до батька в Сироватку: може б вони хоч з мішечок дали. Лихо без коня: то сіла б, поїхала, та й годі; а тепер, поки-то випрохаєш у кума того коня!

Відчинилися двері. Петро вніс дрова, додолу кидає.

– Та не грюкай-бо так, дитину збудиш! – каже Горпина.

Розтопила молодиця в печі, постановила горщики. Тоді підійшла до діжки з борошном, глянула:

– Петре, а Петре!

– Га?

– А що ми оце робитимем?

– Як?

– Борошна тільки на раз, та й то хлібини на дві. Помовчав Петро, далі каже:

– Що ж його зробиш? Я вже й сам не знаю...

– Хіба ще піти попрохати?..

– Та до кого ж іти, коли у всіх напозичалися так, що ніхто вже не дає?

Горпина й сама це добре знала. Замовкли обоє. Прокинулась дитина в колисці, молодиця взяла її на руки, почала годувати. Воно вхопилося голодне, та й кинуло: молока нема. Тільки ще дужче заплакало. Каже Горпина:

– Хоч би вже самі, та оцієї дитини не було, а то тільки дивишся, як воно мучиться: сама голодна й воно голодне щодня, бо молока нема.

Петрові самому дитячий плач мов ножем серце краєв. Так хіба жалем поможеш?

– Знаєш що, Петре? Піді попрохай старосту – може, він з гамазеїв дасть?..

Мовчить Петро, а дитина все плаче, усе мов ножем серце крає. Устав Петро, каже:

– А піду! Не здихати ж із голоду!

Узяв шапку, ще постояв, подумав, а далі й пішов мовчки. Він знав, що староста не може сам дати, а все ж пішов, щоб хоч не чути, як дитина плакатиме.

– А може й дасть? – думає, – хто його знає?.. Треба попрохати добре. Шкода, що на чвертку ратушним нема.

Прийшов Петро в ратушу, увійшов, перехрестився:

«Здорові, з середою!» сказав і став біля порогу. Староста в кутку за столом сидів, а писар з шафи папери виймав, по столу розкладаючи. Більше нікого в ратуші нема, тільки Петро та їх двоє. Наміряється все Петро сказати, та ніяк не зможе. Думає: «А як скаже – ні, не дам?» І як подума про це, подума, що тоді в його дома і жінка, й дитина голодні сидітимуть, так дух йому перехопить, і не вимовить він нічого, тільки стоїть біля порогу та шапку драну в руках мнє. Бачивши староста, що йому чогось треба, а нічого не каже він, став сам питатися:

– А чого тобі, Петре?

Підійшов Петро ближче, вклонився.

– До вашої милості, – каже.

– Ну?

– Не положіть гніва, прийшов оце до вас... От уже третій день, мало що й ївши, сидимо... Сьогодні й крихти в роті не було і борошна нема...

– Ну, то що?

– Не положіть гніва... Я вже всюди прохав, так хто ж його позичить, як у самого, може, нема?.. Так я оце... чи не дозволили б з гамазеїв хоч мішечок дати?..

Глянув на його староста та й засміявся.

– Ге, хлопче? Цього ми не можемо своєю волею зробити, на це дозвіл од начальства треба.

– От управи земської, розумієш? – каже писар.

– Та воно так, – каже Петро. – Та чи не можна б як-небудь там, хоч трішки?..

– Та й чудний же ти який, чоловіче! Ти ж чуєш, що ні, ніяк не можна.

Петро постояв, помовчав, та й каже:

– Та може воно так, і без управи?.. Хоч небагато...

– Та тобі ж кажуть, чи ні? Позакладало тобі? – визвірився писар.

А Петро все стоїть, не йде. Він і сам не розумів, чого ще він ждав. Тільки як же його йти без нічого? Дома ж і картоплю вже зاتого поїдять!.. Хіба ще раз спитатися?

– Та я віддав би скоро, ось тільки б заробив, так і віддав би...

Писар зовсім розсердився:

– Та кажуть же тобі, що ні! Що тобі, сто разів казати? Хоч ти йому коляку на голові теши, а він усе – дай та дай! Ну, люди!..

Пішов Петро з ратуші.

II

Забавила Горпина дитину, положила, – сама з останнього борошна спекла дві перепічки, борщу та картоплі зварила. Порається, а сама думає:

– Сьогодні так-сяк перебудемося, та й завтра... Як дадуть Петрові, то, може, й до батька не треба буде їхати. Ні, хоч і дадуть, а все ж на сівбу немає, – їхати не минеться.

Повиймала молодиця перепічки, хату вимела та й сіла прясти. У самої прядива не було цього року – сяти не мали де, так чуже брала від повісма. Усе за тиждень яких дні сороківки заробить, а то й копу.

– Копу заробіші за тиждень, а на карбованця з'їси, – думає Горпина, нитку викручуючи. Коли чує, рипнули сінешні двері.

– Мабуть, Петро, – думає молодиця, – чи несе ж хоч що-небудь?..

Справді Петро. Увійшов мовчки, сів на лаві, нічого й не каже. Позирнула Горпина на його і відразу вгадала, що дурно він ходив.

– Петре, – каже, – нічого не дали?

– Кажуть, що без панів земських не можна... – понуро відказав Петро.

Мовчать обок. Петро, похнюпивши голову, сидить сумний-сумний. А Горпина схилилась на прядку і не пряде вже. Глянув на неї Петро, – така вона змучена, зовсім змарніла. Так жалко йому стало її. Підійшов до неї, обняв, та й каже:

– Годі, голубко моя, годі! Не журись...

Підняла очі Горпина, а в очах сльози.

– Ми то перетерпимо, – каже, – а дитина як? Яково їй терпіти? Та й заплакала Горпина тихо... Згодом озвалася знову:

– Та вже ж така, мабуть, наша доля. Як Бог допоможе, то й перетерпимо.

То розважити жінку хотів Петро, а тепер чує, як у самого на серці все важче та важче стає. А як сказала вона, що терпіти треба, то й не вдержався:

– Та доки ж його терпіти? – аж скрикнув. – Уже ж і так, здається, дня не минає, щоб не терпіли!

– Та вже ж, мабуть, так Бог дав! – знову каже Горпина.

Петро насупився.

– Та хіба ж ми вже такі грішні, хіба ж немає вже й грішніших од нас, що таке лихо ми терпимо?

Нічого не сказала Горпина, замовк і Петро похмурений. Мовчить, а думи снуються в голові:

– Хіба ж то правда? За віщо ж мусимо з голоду вмирати? Староста не дав, а як сам, то хіба не бере відтіля ж? Торік же вкрав четверть ячменю... Вони крастимуть наше добро, а ти з голоду вмирай і дитина нехай умирає!

Та й обняла Петра злість; така злість у його в серці заворушилася відразу на старосту, що й не сказати.

– Він у достатках, – Петро думає, – та ще й краде, а я голодний, то що мені робити?

Йї хтойзна-що зробив би він старості, так запалилося. Схопився похмурий з місця, пішов з хати. По двору блукає, а думка не кида:

– Не вмирати ж із голоду! Мое ж добро, не чие там, бо й я ж туди зсипав, а тепер, як мені їсти нічого, так дати не можна! Ну, так я ж у вас не прохатиму! Я й сам без вас візьму!

І скільки він не думав, то все одно в голові стоїть: «візьму!»

– Не чуже ж я візьму, а своє. Коли не дають самі, треба криткома брати.

І так він потроху до тієї думки звик, що зовсім не лякався її. Спершу йому здавалось аж страшно, як він про це думав, а тепер і дарма, – звик. І як звик, і не став цього зовсім боятись, тоді на-

важився зробити так, як надумав.

– Піду, дірку в гамазеї продовбаю та й наточу! – думає Петро.

Тільки як про це Горпині сказати? Він знав добре, що вона зроду того не схоче, знав, що хоч як її вмовляй, а на це не підмовиш. А що ж його більше робити? Він бачив округи себе лихо, а не міг тому лихові запобігти. Бачив, що й люди не хотіли йому допомогти дати. Он староста краде, а йому так не дав! Усюди неправда!.. І тепер йому не здавалося гріхом украсти. А все-таки боявся казати про це Горпині, бо почувався, що й він не по правді робить.

А Горпина стала помічати, що з Петром робиться недобре щось. Все похмурий та смутний ходить. Почне вона питатися, нічого не каже, або: «Та так... Щось голова болить». Іноді ж гляне понуро так на неї та й одмовить: «А з чого ж його веселому бути?»

Бачила молодиця, що не такий став Петро, а запобігти лихові не знала чим, тільки журилася ще дужче.

А тим часом хліба вже не було, картоплю всю поїли, затого вже зовсім нічого їсти буде. До батька не довелось Горпині поїхати – коня ніхто не дав, а пішки хіба ж легко сорок верстов до Сироватки пройти, та ще й з дитиною. А покинути дома її не можна: і так ледве жива тією краплею молока, а як покинути, тоді й зовсім хтойзна-що буде.

Бачить усе те Петро і знову сам собі каже: «Візьму! Не здихати ж, як собаці! Хай Горпина що хоче каже».

Одного разу лежить він уночі з жінкою на полу, не спиться йому, бо думки не дають. Та й думає він:

«А що, як Горпині зараз скажу?»

Але не сказав, тільки ще дужче почав з одного боку на другий перевертатися.

– Чого ти, Петре?

– Нічого, – каже.

Стала вже дрімати Горпина, коли чує, кличе Петро:

– Горпино!

– Га?

– Знаєш що...

– Ну?

Став Петро, знову боїться казати.

– Та я нічого... Я хотів спитати, чи є у нас вода в хаті? Пити хочу.

– Та в діжці ж...

Устав Петро, наче воду пішов пити, а в самого думка: «Сказати? Та вже ж од неї не сховаєшся – чи тепер, чи тоді, а казати доведеться».

Прийшов, знову ліг біля жінки, вкрився.

– Горпино, що ж далі робитимем?

Нічого не каже молодиця: вона вже всі думки передумала, та нічого не вигадала. Тоді Петро почав, заникуючись:

– А я... я... Знаєш, що я думаю?

– Що?

Та й знову Петро зупинивсь, далі відразу заговорив швидко, неначе поспішається:

– Не здихати ж із голоду!.. Їм нічого – он і староста: сам гроші громадські краде, а нам хліба шматка не дає. Хіба ж нема й нашого там? Хай! Панькатися з їми, чи що? Хіба вони розуміють? Узяти та наточити з гамазеї!..

– Бог з тобою, Петре! Що ти кажеш?

Аж розсердився Петро:

– А що ж, із голоду, – каже, – вмирати?

– Гріх, Петре! На те Божа воля!.. Бог так дав... А чужого не руш!

– Гріх! А з голоду вмирати – як? Хіба я своєю волею йду?

– Дак що, Петре, – перетерпіти треба... Не ходи!..

Страшно відразу стало Горпині. Пригорнула вона чоловіка.

– Петре, годі! Бог pomoже... Підеш сам до батька, вони дадуть... А те покинь, зовсім покинь! Гріх!

То вагався хоч трохи Петро, а тепер, як стала Горпина вмовляти, знову піднялась у його на людей злість, так і клекоче у грудях.

– Піду, – говорить, – не кажи мені нічого, – піду!

III

День поминув, ніч насунула. Діждався Петро півночі, одягся, узяв з собою три мішки й свердел та й пішов до гамазеїв.

Ніч була темна. Петро перейшов свій город, вийшов на вигін. На душі в його яось спокійно було. Він уже раз наважився зробити це діло і більше не думав про те, яке воно. «Піду та й украду», – думав він, і йому не здавалося, що він погано робить, бо він просто забув про це, неначебно про це й думати не було чого. Спокійно та сміливо йшов, нічого не лякаючись.

Ось вигін кінчається, щось зачорніло здалека. «Гамазеї, – подумав Петро. – У сторожа гамазинника вже не світиться, – будуть повні три мішки».

Легкою ходою пішов далі. Уже недалеко! Тільки, що це? Голосно, дзвінко відгукнувся у повітрі крик. Мабуть, сич. Знову кричить, «нявка» – ні, це сова. І відразу страшно Петрові стало. Щось перехопило дух, серце застукало в грудях. Він зупинився, став прислухатись. За спиною аж морозом сипнуло.

– Піймають, піймають! Злодій!..

І знов одразу, наче снігом обсипало. То сміливий був і спокійний, а тепер усе те зникло. Він увесь тремтів.

– Йти, чи не йти? – думав він. – А як піймають?

Він знову почав прислухатися. Але навкруги всюди було так тихо, що він міг чути, як у його в грудях колотилося серце.

– Може, вернутися?.. А завтра знову будемо без хліба!.. Ні вже – піду!

І він тихо-тихо почав прокрадатися до гамазеїв; підійшов до їх, ще раз озирнувся округи. В темряві нічого не видно. Тоді поліз під будівлю. Щороку зсипавши зерно у засіки, знав, з якого вони боку. Обережно підліз він до того місця, ліг на спину. Тоді наставив свердло, почав вертати. Сухе дерево трохи загрицало. Петро зупинивсь, прислухаючись. Далі знов почав робити. Свердло глибше та глибше влазило в дерево – незабаром і дірка буде. Петро з усієї сили натиснув на свердло, лежачи на спині.

– Агов! Семене! Е, стонадцять кіп!..

Петро здригнувся. Хто це? Сторож? Серце колихнулось у гру-

дях, а далі немов застигло – Петро слухав. Холодний піт виступив у його на лобі. Він так і закам'янів, піднявши руки вгору до свердла. Знову чути:

– Семене! Семене!.. А, щоб тобі! Ну, я й сам, хіба мені що? Не вмію заспівати?.. Стонадцять!.. Гей!..

Ой там за байраком

Танцювала риба з раком...

П'яну пісню чути було біля самої гамазеї. І як хтось іде, чути.

Та гей: танцювала риба з раком,

А цибуля...

– Тю на твого батька!.. Чого сюди? Ні, я сюди не хочу, додому піду!

Гей, а цибуля з часником,

А дівчина з козаком!

П'яний пішов. Голос і хода затихли. Петро не ворухивсь. Він затримав духа й ждав. Ось уже нікого не чути. Він ще прислухавсь. Ні, нема нікого. Тоді останнім натиском він довертів дірку. Налапав мішок, підставив, витяг свердло. Зерно сипнуло. Трусячись, як у пропасниці, Петро понасипав усі три мішки. Гамазеї були низько при землі, то не можна було повні понасипати. Одначе, що тепер робити? Покинути дірку незатулену – зерно витече на землю, завтра побачать, знайдуть. Треба заткнути. І чого це він не взяв затички?

Петро затулив дірку однією рукою, а другою почав шукати трави на затичку. Трава не росла під гамазеями. Згадав, що в його є хустка. Знайшов її, так-сяк заткнув дірку. Тоді витяг один клунок з-під гамазеї, став і думає:

– Додому нести? Ні, то дуже довго буде. Попереношу на могилу, нехай там перележать поки що.

Могила була за селом, на цьому ж вигоні, там, де колись границя йшла, а тепер тільки вал зостався високий. Поспішаючись, одніс Петро один клунок. Ті два клунки були менші, він забрав їх одразу. Усі три він заховав на могилі в бур'яні. Хотів був додому йти, та знову про дірку згадав. Треба взяти кращу затичку, а то хустка коли б не випала. Він тихо пройшов до чийогось тину,

виламав цурпалок і пішов знову до гамазеїв. Підліз уп'ять, обережно витяг хустку й заткнув дірку дерев'яною затичкою. Цурпалок саме прийшовсь і міцно стримів у дірці. Петро спробував – добре. Мабуть, додолу трохи зерна розсипалося. Він помацки позагортав його землю.

Вернувся додому, увійшов у хату.

– Горпино!

Нічого не чути. Мабуть, спить. Ліг він на піл, не роззуваючись, тільки свиту скинув.

– Горпино, ти спиш?

– Ну?

– Я заховав на могилі...

– Про мене де хоч ховай, а я тобі у помочі не буду!

Замовк Петро.

IV

Нікому й на думку не впало, щоб можна було вкрасти хліб із замкненої гамазеї. Та й крадіжка була невеличка, то не дуже й помітна. Бачачи Петро, що ніде нічого про крадіжку не чути, переніс жито додому. Та його стало не надовго. Уп'ять хоч знову красти йди. Та тільки тут трошки пособила доля. У сусіднього пана Петро впрохавсь у найми. Став він жити в пана, тільки ночувати додому ходив. Дома злидні zostалися злиднями, але й за те хвалити Бога, що хоч голодні не сиділи. А про крадіжку й досі не чуть було нічого. Петро заспокоївся.

Отже ні, не заспокоївся... Він давно вже згубив свій спокій, давно його не стало, аж із тієї темної ночі, як він під гамазеями був. І не крадіжка стала його мучити, ні! Про неї він спершу й не думав. Тільки ж Горпина мов не та до його стала. Зникли ті розмови щирі та ласкаві, – тепер вона з чоловіком іноді й слова не промовить за день – сумна-сумна ходить. Далі й у найми пішов Петро, став тільки ввечері жінку бачити – не пособилося. Все мовчить. То щоначі Петро ходив, а то вже тільки двічі, тричі на тиждень, бо знає, що дома не привітають, не загомонять, що дома ще тяжче на серці буде. Він не докоряв жінці: його самого вже починала

гризти згадка про те діло. Удень, серед невгавної роботи, ще не так було тяжко – забувалося; а в ті ночі, що він то в пана, то дома ночував, у ті похмурі ночі не було йому спокою. Бо загинуло його щастя, може, навіки загинуло. А воно ж було колись, те щастя, було навіть і тоді, як голод їх мучив. А тепер усе зникло. Тільки груди пече, так пече... «Хоч би кара, та не така. Хоч би налаяла мене, хоч би докоряла, а то мовчить, нічого не каже, а як билина сохне».

Це було в неділю ввечері. Петро сидів дома біля столу, а Горпина на полу дитину колихала. Каганець потроху блимав, і при його світлі жінка здавалася ще більше змученою, ніж удень. Обличчя змарніло, очі позападали, і якась мука світилась у їх у той час, як вона їх піднімала від колиски. Жаль стиснув серце Петрові. Устав він, підійшов, сів біля неї.

– Горпино!

Вона мовчки підняла на його смутні очі.

– Горпино! Доки ми будемо так мучитися?..

У його порвався голос; щось стиснуло, мов кліщами, горло. А вона все мовчала. Ледве перемиг себе Петро, знову почав:

– Обоє ми гинемо... Уся душа перемучилась... Скажи мені, що ти маєш на думці, скажи, бо доки ж так жити?..

Вона знов глянула на його своїми позападалими очима і тихо спустила їх додолу. І Петрові здалося, що той погляд досяг йому аж у серце і як ножем різонував його.

– А що я тобі скажу? – почала вона тихо. – Адже ти сам знаєш... Я казала – не роби... Коли ж не сила моя... я любила тебе, а ти злодієм зробивсь.

– Нехай і так, – говорить Петро, – але ж ти знаєш, я не тим це зробив, що... ти знаєш, що не можна було цього не зробити...

– Я знаю, – тихо відмовила Горпина. – Усе те я знаю... Але що ж я з собою зроблю, коли я не можу, коли мені несила до того звикнути. Краще б я з голоду вмерла, ніж це сталося!

Вона все нижче й нижче нахилилась до колиски.

– Яке тепер життя буде?.. Не життя, а мука... Чи ждала ж я того, чи сподівалася!

І вона тяжко заридала, припавши до колиски і б'ючись головою об її бильця. Злякана дитина прокинулась і собі заплакала. А Горпина мов не чула її. Довго вона ховала свою муку, і ось тепер та мука сльозами вибухнула. Тільки ж не пособили ті сльози, не винесли лиха з душі.

V

Ще більший сум обняв Петра. За останній тиждень він перемучився так, що й пізнати його не можна було. Дума по думі минали в Петровій голові, все чорні, непривітні думи. Раз, серед ночі, у його промайнуло в голові: признатися? В острог замкнуть... Там з злодіями, з розбійниками... А хіба він сам не злодій.? Ну й нехай у пута закують, поведуть... А син? А Горпина? Що тоді з сином буде?

– Що! А тепер хіба краще? Тепер мені жінка – не жінка, наче й дитина – не моя дитина... Гірше не буде, та хоч Горпині може полегшає, як мене не бачитиме.

І що більше він думав про це, то все дужче хотілося йому все розказати, крикнути: «Це я!..»

І в його обертом ішла голова. Він ходив зовсім як несамовитий, і його позападалі очі іноді так страшно блищали, що Горпина часом лякалась його.

І ось настав час, наважився він. Це було в неділю. Строк у пана він уже вибув і жив дома. Він устав рано і мовчки почав справлятися біля хазяйства.

– Хіба все сказати їй? – думав він. – Ні, якось страшно. Нехай довідається сама, як уже зроблено буде.

І він вештався на дворі, не ввіходив у хату, бо йому тяжко було бачити жінку. Так-сяк перебувся до обід. По обіді одягсь, глянув на Горпину і знову подумав: «Сказати?..» Вона мовчки поралась біля печі і не дивилась на його. Він одвернувся, перехрестивсь і пішов з хати.

Горпину здивував Петро тим, що йдучи помоливсь. Але вона не зупинила його: їй тяжко було з ним розмовляти. Вона й тепер любила його, і тим-то ще тяжче їй на серці було тоді, як вона при-

гадувала, що її чоловік – злодій.

Петро тихо йшов до волості. Його перестрівали люди, а він і не бачив їх, – так опанували його думки. А проте він був якось надзвичайно спокійний. Саме так, як тоді, коли він ішов красти, саме так і тепер якийсь дивний спокій обняв його.

Але ж як побачив коло волості громаду, серце заколотилося йому в грудях. Як він скаже перед громадою? Хіба подождати, поки розійдуться, та сказати самому старості?

Тим часом він наближався до громади. Він і сам не пам'ятав, як протовпився проміж людей аж до рундука. На рундуці стояв писар, щось читав. Петро став ждати. Писарів голос відбивавсь у вухах, але ж слів зрозуміти він не міг. Та він і не силкувався прислухатись до їх. Голова йому палала.

Що це? Громада загвалтувала – це писар дочитав. Уже час.

Він зняв шапку й почав:

– Люди добрі!..

Громада трохи вщухла.

– Петро щось каже, слухайте!

– Та чого там йому треба?

– Та слухайте вже, що чоловік каже!

Петрові перехопило дух, він ледве дихав.

– Люди добрі! Простіть мене, бо я злодій! Я вкрав з гамазеї...

І те промовивши, він упав до ніг громади.

Громада ледве зрозуміла, за віщо Петро зве себе злодієм, бо нікому й на думку не впало, що з гамазеї вкрадено. Писар звелів був арештувати Петра, та громада не дала:

– Це наше добро, наш і суд, – гукали люди. Але громада нічого не зробила Петрові. Він набрав три повних мішки хліба й одвіз у гамазеї. І немов удруге на світ народився тоді. Громада не розумом, а якось серцем почула, як Петро міг дійти до такого діла, і ніхто більше не згадував про його. Сам Петро потроху заспокоївся. І Горпина знов стала його Горпиною, такою, як і перше була... І стали вони знову жити, як жили...

1884

Каторжна

I

Каторжна – так її всі звали.

– Унеси дров у хату, чи чуєш, каторжна ти! – кричала мачуха.

– Геть з-перед очей, каторжна! – визвірювався на неї батько, вертаючись п'яний з шинку і заточуючись по хаті.

– За що ти мене стовхнула, каторжна! – пищав дворічний мачушин хлопчик, б'ючи її кулаками.

І так усі!.. Навіть хлопці та дівчата на вулиці хоч і не так часто звали її каторжною, але ж і на ймення мало коли звали, а як звали, то все ж із додатком: «Ота каторжна Докія...»

Та й було за що. Відколи мачуха ввійшла в батькову хату, ця маленька, семи років, дівчинка й разу не глянула на неї по-людському, а все з-під лоба. Може, вона боялася мачухи, не знаючи ще, яка вона, а тільки тим, що вона мачуха; а потім не кидала боятися тим, що вже знала, яка вона. Може... А все ж був у неї завсігди вовчий погляд. Та й не самий погляд!

Третього чи четвертого дня після свого весілля мачуха звеліла їй горщики поперемивати, а в неї, бачите, чомусь затрусилися руки, і вона впустила та й розбила горща. Не можна ж було дурну не повчити – і мачуха дала їй штурханця. І ось після цього – хоч ти їй що, а нічого не вміє до пуття зробити: або поб'є що, або наплута, накруте й не так зробить, як треба. Довелося вчити трохи не щодня, а далі й щодня... Так що ж вона – покається? перепросить? Така! Хоч ти її вбий, од неї слова не почувеш і ніколи не заплаче, – найгірше, що й не заплаче ніколи!

– Докіє! – спершу ще її таки на ймення звали, – чому хвiртки не причинила? Теля вибігло.

Мовчить.

– Кому я кажу? Чи я тобі не наказувала?..

Мовчить, у землю очі втупивши. Убив би на цьому місці!

– Чи ти оглухла? – І мачушина рука з усієї сили б'є її.

Стоїть, мовчить.

– Так слухай же! слухай! Ось тобі, щоб слухала, щоб слухала, чуєш ти?!

Ні пари з уст!.. Ні сльозини з очей, мов їй і не болить! Одного разу мачуха не втерпіла:

– Хоч би ти заплакала коли, каторжна!.. А вона тільки глянула на неї з-під лоба, як вовк, і мовчить. І так завсігди. Б'є її мачуха, б'є, поки втомиться, поки заболять руки, – аж тоді кине:

– У-у!.. проклята! Каторжна!..

А до батька яка вона? Ще як мати її жива була, так тоді тільки до неї й мостилася, та вдвох усе плакали. Тоді хоч плакала! Та що з того?.. Така ж і мати її була – або плаче мовчки, або докоря: «Нащо п'єш, нащо жидові хліб носиш!..» Давав їй він доброго прочухана, як під п'яну руч. Ну, то ж матір бив, а ця ж чого тікає від його? Не завсігди ж він і п'яний, іноді схочеться йому пожалувати її – вона ж таки рідна дитина, – оце й покличе:

– Докіє!

Підійде, голову похнюпить.

– Докіє! Дочко... – почне батько та й зупиниться: мов колода, вона перед його стоїть. Штовхне її спересердя, встане, плюне та й піде з хати, промовивши: – Ну, каторжна!

А з мачушиними дітьми що вона виробляла? Мало вона їх біла та штовхала? Як мачухи в хаті нема, так і єсть їм! А одного разу таки розманіжилась: увіходить мати тихенько в хату з городу, дивиться – сидить – вона на полу і хлопчика – років півтора йому було – мачушиного на руках держить та так цілує та примовляє:

– Голубчику ти мій, манесенький! Поцілуй мене, – ніхто ще мене не цілував, як мама вмерли... Мачуха як скрикне:

– Ба, яка ніжна! А Оришку нащо на городі вдарила? Івасику, бий її, бо вона Оришку біла. Бий кулачком, кулачком її...

Воно, маненьке, взяло та й штовхнуло її кулачком. Як скочить вона, як кине його на піл – трохи дитини не вбила – та з хати! Не потрапила її мачуха й попобити. І більше до дітей не підходила й на руки сама не брала, тільки як мачуха звелить.

От так же вона й на вулиці. З неї почнуть сміятися:

– А за що тебе мачуха за волосся з двору в хату тягла?

А вона зараз кулаком!

І зла ж вона була, на всіх зла! І всі їй були вороги, й вона всім ворог, – каторжна, та й годі! Мабуть, у неї не серце, а камінюка була.

І все ховається від людей – мабуть, заздро, що люди веселі, так щоб не бачити. Піде в садок, аж у гущавину, та й сидить. І що вона там робить – хто її знає! Діти мачушині хотіли довідатися і назирцем одного разу побігли за нею. Так, кажуть, пролізла аж у гущавину та зараз до калинового куща – ріс там кущ калиновий великий, – сіла там під ним і головою до його припала, і руками його обхопила, й каже:

– Калинонько, – каже, – моя червоная, рідна моя матінко! Покрый мене своїм листоньком зеленим, своїми ягідками червоними! Одна ти в мене рідная, улюблена! – каже, а сама плаче...

Еге, вона плакала тим, що в неї не камінь у грудях був, а ма-неньке дитяче серденько! І те серденько так хотіло любити, так хотіло! Але ж любити було нікого!.. Недоброго і часто й густо п'яного батька вона не любила, матері не було, мачушиних дітей мачуха любити не давала...

І вона плакала та обнімала червону калину, поливала їй землю своїми слізьми; і нахилила тоді до неї калинонька свої віти, і здавалось дівчині, що то мати рідна руки до неї простягає... І так вона плакала, поки почує, як мачуха кричить:

– І де вона, та каторжна, забігла?!

Тоді вставала вона з землі і втирала сльози. Відразу застигло їй обличчя, мов камінюка, і очі втуплювались у землю, і вона знову була тоді справді каторжна, що її нічим не дошкулиш – ні словом, ні ломакою. Такою вона йшла від калини.

Такою вона й тепер вийшла і відразу страшенно поблідла: вона побачила, як од гущавини побігли мачушині діти. Невже вони знайшли її схованку? А може, ні, може, вони тільки так бігли?

Але ж вони не так бігли, вони знайшли, побачили, почули і розказали про все мачусі.

Днів через два Докія знову була під калиною, засиділась і не почула, як мачуха її кликала. Уже тоді почула, як мачуха знайшла

її в гущавині і потягла за волосся в хату.

– Стривай же ти, каторжна, я тобі дам, як тікати від роботи під свою калину!

Вхопила мачуха сокиру й побігла в садок. Докія відразу так і занімала. Слухає, коли задзвеніла сокира в садку, затріщали гілки – ось ще, ще...

Вона кинулась, себе не пам'ятаючи, пробігла садок, добігла до гущавини... Мачуха рубає калину.

Дівчина несамовито скрикнула, кинулась туди і стала між до калиною і мачухою. Мачуха аж злякалась.

– Ти чого прибігла?

– Не займайте моєї калини!.. Очі її горіли, а щоки були білі-білі; груди так і здималися.

– Ах ти ж падло! Геть!

І здорова мачушина рука відкинула геть маленьку дівчинку. Сокира рубонула, жалібно хряснула цівка калинова, і впала стеблина, тремтячи листом.

– Мамо! голубонько! рідненька! Не рубайте, помилуйте!

– Геть, – каторжна!

Вона кинулась до мачухи, цілувала їй руки, затуляла своїм тілом останні калинові стеблини.

– Геть, каторжна!

Але каторжна обхопила руками кущ, і її тонкі маленькі пальці так і застрягли на цівці. Трохи пальців їй не поламала мачуха, поки відірвала від калини, відволокла геть і останніми разами дорубала дерево...

Так росла Докія: без милування, без жалування, без ляльок, без дитячих іграшок, без калини, – тільки співала іноді тихо, як знала, що її ніхто не чує, тихо та жалібно. Де вона тих пісень училася – Бог її святий знає, а вміла багато – і все жалібно, – так, мов самі вони в неї з серця лилися:

Он до кого ж би я прихилилася?

Прихилилась би я до калиноньки,

До калиноньки, до червоної,

А калинонька нахиляється,

Моє серденько розривається...

А як оце побачить кого, зараз і змовкне, і знову така, як і була: очі додолу, обличчя закам'яніє...

І так минали роки...

Минули – із маленької дівчинки виросла доросла дівчина. Та життя їй не перемінилося: так, як і попереду, біла її мачуха і зневажав п'яний батько; як і попереду, не мала вона на вулиці подруг і була всім чужа, не маючи нікого до себе прихильного, та й сама не була вона ні до кого прихильна – зосталася вона «каторжною», як і була.

Ні, була й відміна.

Колись мов закам'янілий упертий вираз на обличчю тепер неначе злагоднів. Але ж це зробилося не тим, що вона пом'якшала своїм серцем до людей, а люди до неї, – ні; відміну ту на обличчі зробила страшна невсипуща журба, що гнітила їй душу, розривала груди і, не мавши вже сили ховатися в серці, виявлялась і на обличчі. Ця журба обнімала її й тоді, як Докія була ще маленькою дівчинкою, але ж була не така дужа, та й упертість перемагала її.

Потім помалу-малу заворушились у дівчини в голові думки. Які? Про віщо? Вона спершу й сама не знала до пуття, як і про віщо вона дума: думається, та й годі. А думалося все саме смутне, саме невеселе, і ось, нарешті, з цього безладдя розумового вибилася, виявилась виразніш од усіх одна думка: «За що мене так мучать?» А потім: «Хіба я гірша від інших?» І ці дві думки не давали їй спокою. Вона не могла бачити, що й вона була іноді винна: коли її кривджено й зневажувано, то й вона, як мала силу й змогу, не лишала цього без помсти, а іноді й надто. Вона не могла зрозуміти, що вона сама була винна, відіпхнувши від себе Христа тоді, як та на вулиці колись підійшла до неї і сказала:

– Докійко! Я... я...

Правда, всі вони – і хлопці й дівчата, і ця Христя з ними – якось особливо дошкуляли їй того вечора своєю зневагою, але ж Христя оханулась, їй шкода стало бідної Докії, і вона, мало не плачучи, промовила:

– Докійко! Я... мені тебе... я...

Може, вона хотіла далі сказати, що від цього часу буде вірною подругою Докії, – але ж цього нічого не сказала, бо Докія скрикнула: «Геть!», одіпхнула її і втекла з вулиці.

Вона, кажу, не могла ще зрозуміти того, що в таких випадках сама іноді була винна, не могла, бо дуже вже великої кривди зазнала від людей. І вона винуватила цих людей за все: за свої муки й сльози, за своє дитинство безрадісне, безлюбвне, за свої молоді літа, що марно гинули, – за все, за все. І люди були справді винні. Одні пекли її, мучили, – така була мачуха. Другі не хотіли зрозуміти її мук, а тільки глузували з неї (або їй так здавалося, що глузували), – такі були дівчата, парубки. І вона це все терпіла і не знала, чим пособити собі. І отоді прокинулась у неї в серці журба така страшна, сум такий великий, що він палив їй усі груди, не давав спокою ні вдень ні вночі.

Каторжна! Від усіх лаяна, від усіх зневажена! За що? Навіщо? Господи! Краще й на світі не жити!

І вона то плаче, то страшно обурюється на людей за їх неправду і думає про помету.

Еге, її серце бажало тепер помсти, вона задушила б усіх тих, хто зневажа її, хто глузує з неї! А проте її серце не зле було, воно вміло любити і прихилитися до чужого горя.

Вона не дівувала так, як дівують інші дівчата. На вулицю чи на вечорниці вона ходила мало: раз те, що мачуха не пускала; друге – що вона їх не любила – тих хлопців та дівчат – і... боялася; третє – не мала в чому й піти, бо всі сміялися з того дрантя, що в йому водила її мачуха. Ні, вона не дівувала! І хоча деякі парубки таки задивлялися на її стан високий, рівний, на її очі темні, на коси чорні, на брови, але ж тільки задивлялися, а далі йти не зважувались, бо до цієї каторжної не можна й приступитися – така зла, зараз стусанами нагодує. А сама вона про це не думала: може, вона й уродлива була, може, мати й дала їй бровенята, та не дала долі, – вона цього не знала і не дбала про це, бо про це дівчата думають і дбають тоді, як парубки їм згадуються, а їй ще ніякі парубки не згадувалися...

І так вона жила собі відлюдьком з своєю журбою, з своєю му-

кою, а іноді – і останніми часами дуже часто – із бажанням помститися...

II

Одного разу мачуха послала її до тітки Одарки глечика попрохати. У Одарки вечорниці. Увійшла Докія в хату, – аж там шахтарі. Усі в червоних сорочках навипуск, у чоботях з вимережаними халявами, з пістонами та з китицями, у сукняних чумарках. Усі веселі, один на гармонію грає, а ті пісні шахтарської співають:

Позавидував мужик,
Що шахтьору добре жить:
Шахтьор пашеньки не пашеть,
Коси в руки не берють!

На столі горілка, ласощі дівчатам. Це ж сьогодні на шахті гроші зароблені давано: рублів по двадцять, по двадцять п'ять за місяць шахтарі взяли та всі отут за день чи за два прогуляють. А й гарно ж отой на гармонію грає! Та й сам гарний – одежа аж вилискується, а пояс так і сяє весь од блищиків та від гудзиків. А з лица? Брови такі!.. Не встигла ще Докія й добривечір сказати, вже він угледів її та й крикнув:

– А ось і дівка йде нова!

Та як кинеться до неї, та й обняв. Вона його добре пхнула – аж поточився, – а сама навтіки. Всі як зарегочуться, а він за нею з хати та й піймав у дворі:

– А стій, дівчино, яка ти швидка! Хочу на тебе подивитися, чи гарна ти?

Та поставив її проти місяця – місяць ясно світив, – та й дивиться їй в обличчя, не пуска. То гнівна вона була на його, а то вже гніву нема, сором тільки зробилося хто й зна й як! Як кинеться вона, вихопилась та тікати знову. А він кричить:

– Постій, дівчино, підожди! От же, їй-бо, ти гарна!

Утекла та спрожогу як улетить у хату, аж мачуху злякала:

– Тю на тебе! Чи ти сказала? Де ж глечик?

Де глечик?.. Вона й забула про глечик! Сказала, що не дала Одарка.

Полягали спати – не засне вона. Усе місяць повний перед неї, просто їй в обличчя дивиться... А він нахилився до неї: чи гарна? Ой, сором! Ой, сором!.. А він же сказав, що гарна... Невже?.. От якби тепер глянути в дзеркало, та не можна!.. Як його звать? Він не з Ковалівки – мабуть, оврамівський... Та чого він на неї так дивився?

І спала й не спала вона... Другого дня мачуха добре попобила її за те, що стане та й стоїть, як стовпець, а діла не робить.

Та дарма! У суботу ввечері вже вона біля вікна в Одарки й дивиться, чи там він. Нема! І в другу суботу, і в третю – все його нема, і не йде він їй з думки. Коли в неділю смерком іде вона левадою хмизу набрати, аж хтось:

– А здорова, дівчино! Чия ти?

Глянула – він! Так на їй і затрусилось усе. Стоїть – з місця не рушить. А він підійшов та:

– Те-те-те! Та се та, що я при місяці дивився! Чого ж ти тоді втекла?

Та за руку її. Злякалася вона чогось, чи що, – хотіла бігти. А він не пустив. Обняв та як пригорнув... Нічого вона вже потім не знала, нічого не чула, ні того вечора, ні другого дня, – нічого! Тільки чула, як їй на губах його поцілунки горіли.

Що далі було? Те, що вона покохала, її серце нарешті знайшло кого любити і віддалось... Ні про віщо вона не думала тоді: нехай б'ють і лають – байдуже! Їй не болить після цілування солодкого, пригортання щирого. Байдуже!..

Прийшла весна весела, верба зазеленіла, соловейко затьохкав, вишні цвітом укрилися. У садок вона вийде, – серце з грудей вирватися хоче. Небо синіє далеке й широке, хмарки по ньому, як ягнятка, біжать, степи, ліси зеленіють, садок увесь пахощами обнімає, – ох і красо ж Божая, яка ж ти гарна! Ой і світе мій милий, світе веселий та красний, як же на тобі гарно жити, вірно любити!..

Заспіває вона – сама пісня з грудей рветься; серце розцвітає, душа вгору лине. А зустрінеться з ним під вербою зеленою, під вишнею запашною, рясно квітом укритою, зустрінеться – ніч

їй мала, не наговориться, не намилиється. Ох, і любила ж вона! Так любила, що всю душу віддала і назад не думала брати. Візьми мене, милий мій, коханий! Мене ще ніхто не любив, – візьми мене, бо вся я твоя! Ночі тихії, зірки небеснії! Тільки ви чули й бачили. Світе мій ясний, світе мій красний!

Минула весна, літо минає... Чи не мина з ними й щастя?

III

Ні, ще не минуло...

Садком зеленим з повітки Докія Семена випроводжає. Дійшли до перелазу. Ще б далі дівчина йшла, так люди побачать. Обвила вона йому шию своїми руками, пригорнулася до його:

– Семеночку, соколе мій! Чого ти такий невеселий став? Чом ти не такий, як спершу був?

Осміхнувся Семен:

– От дурна! Тобі тільки поцілунки на думці. Не все ж цілуватись, не довіку ж обніматься!

– Не довіку!? Ох, Семене, що-бо ти сказав! А я б умерла коло тебе... Тільки й віку мого, що твоє кохання. Як покинеш ти мене – загину без тебе. Не покидай мене, Семеночку, голубе мій, сонце моє, щастя моє!..

Та й упиалась устами йому в уста... І не одірвалася би, мабуть, якби сам він не одірвався:

– Прощавай!

Перестрибнув через тин та й пішов улицею...

Пішов та знов не прийшов... І тиждень, і два минуло, а його нема. І осінь прийшла, а його все нема. Вона не хотіла йняти віри тому, щоб він її кинув. А вже з неї всі дівчата сміялися...

Вона ждала і – діждалася...

Стріла таки вона його, стріла вдень серед вулиці. Кинулася вона до нього – забула, де й коли це.

– Семеночку, голубчику!

А він:

– Тю! Чи ти не здуріла!

Та й пішов... Краще б він її вбив! Стоїть вона, коли чує, рего-

четься хтось. Озирнулась – двоє дівчат з неї сміються.

– Утік? – кажуть. – Він уже давно до Пріськи ходе...

Невже правда? Ні, не вірю! Сама піду, впевнюся! І пішла туди, на вечорниці. Він там, і Пріська там.

І не дивиться він. Вона до нього, а він від неї, – аж усі помітили. Не мала змоги й слова йому сказати. Тільки як виходили, почула, – каже він:

– І чого вона, каторжна, так до мене в'язне?

Оце вже вона й од його почула це прокляте слово, і йому вона каторжна стала. Усім вона каторжна, усім на світі. Усі її ненавидять! А як вона його любила! Боже, як любила!.. І він зрадив. І він такий, як усі. О, прокляті! розірвала б усіх, задушила б, спалила б і його, і ту Пріську, і тих парубків та дівчат, що з неї сміялися, глузували, знущалися! От якби було чим – вона зараз би підпала цю хату...

Голова її горіла, думки плутались, груди пекло... Якби чим запалити? Чи нема в неї в кармані сірників? Вона почала шукати, чи не зосталося якого сірника, чи не сховала як-небудь, розтоплюючи піч. Вивернула карман, витрусила – нема.

Вона швидко пішла з двору, пробігла вулицею добігла до своєї хати. У вікнах не світиться, – вже полягали. Сіни незасунені, хата теж. Вона ввійшла в хату.

– Хто там? – спитався спросоння батько.

– Я! – сказала Докія і зараз же знайшла на комині сірники та й побігла з хати.

– Куди ти? – гукнув батько.

Вона не відмовила, вибігла з двору, знову пробігла вулицею, але не пішла в двір, де вечорниці, а перелізла на город і зайшла ззаду, щоб ніхто не бачив. Велика повітка була прироблена до хати. Докія зупинилася під нею.

Вона чиркнула один сірник. Він зайнявся і зараз же погас. Сердито кинула вона його осторонь і запалила другий. Він горів. Докія почала підпалювати їм соломі у стрісі. Але солома була мокра, і сірник знову погас. Те саме було з третім і з четвертим.

«Ні, треба знайти сухої соломи. Тут єсть – тут, може, як тепло

було, він, проклятий, з Приською спав. Ну, тепер, уже не буде спати!»

Вона знайшла сухої соломи, згребла її в купку під очеретяною стінкою і запалила. Солома затлілась і почала горіти нарешті.

«Ось коли зайнялося! Гори швидше, займайся! От гарно! Від повітки вогонь на хату. І всі вони згорять».

І Докії згадалася пожежа, що вона бачила, – ух, страшно! Так і тут буде. Але там ніхто не згорів, а тут усі згорять... І Санька згорить? Санька – маленька дівчинка, дочка досвітчаної матері. Докія за останній час дуже влюбила гарне дівчатко, і дівчинка любила її. Але ж і вона згорить... Така гарна, ласкава. І Докії в'явилось все: як хата горітиме, як Санька простягатиме руки з полум'я й кричатиме: «Рятуйте! Докієчко! витягни мене!»

Господи! За віщо ж? За віщо вона спалить її? Це ж гріх! Людину спалить живу. Та й не її саму. Господи, може, все село займеться! Нащо ж це вона робить?

А солома шипіла, шкварчала і починала розгорятися. Ось полум'я вибухло. Ось-ось повітка займеться.

Та Боже мій!.. Та нащо ж це вона?..

Треба гасить, гасить мерщій, а то все займеться. Вона кинулась до вогню, хотіла затоптати його ногами. Але він горів. А їй уже вчувалося, як Санька кричить: «Докійко, рятуї!..»

Все закрутилось їй у голові. Червоне полум'я одно перед нею. Треба його погасити. Вона відразу зірвалася з місця і впала на полум'я. Воно пекло її, на їй займалась одежа. Але вона того не чула. Вона хапала руками вогняну солому, підгортала під себе і силкувалася гасити. Але вже вся одежа горіла на ній. Тоді, не знаючи, що робити, вона скрикнула:

– Рятуйте, хто в Бога вірує! Рятуйте! – і більше нічого вже не пам'ятала...

Очутилась вона дома. Ні, не очутилась, а вперше розплющила очі. Де вона і що з нею, – того вона не розуміла.

Її обрятували парубки та дівчата, вибігши на її крик та погасивши пожежу. Вона страшенно попецлася, але того не чула: її ще дужче пекла гарячка...

Страшно вона мучилась. Усі її розпалені думки крутилися те-пер круг одного осередку: їй все здавалося, що вона гасить пожежу, і вона борсалась, кидалась, давила попеченими грудьми піл, де лежала, кричала:

– Рятуйте! Люди горять! Санька-голубочка згорить!..

Перед смертю вона очутилась зовсім. Вона зрозуміла, що вмирає. Біля неї стояв батько. Мачухи в хаті не було. І більше не було нікого. Вона пізнала батька, але нічого не сказала. Промовила тільки:

– За що? Господи, Боже мій! За що? – підвелася і, скрикнувши, впала знову на подушку. За кілька хвилин вона була мертва.

Її поховано, і ніхто не пожалів її. Вона всім осталась каторжною. Санька тільки плакала. І ніхто й не думав одмовити собі на те питання, що вона кинула вмираючи: за що? За що стільки муки, горя та сліз додають людям люди, коли й так життя таке коротке і таке сумне?..

1888. XII 31. У с. Олексіївці в Катеринославщині

Непокірний

I

Тепер уже виразно було видко, що новий учитель – чоловік непевний. Тому було багато доводів.

Насамперед – учитель ні до кого ніколи не ходив (розумілося: до людей статечних) і сидів у своїй школі то з дітьми, то з якимись книжками. Що тому була правда, міг посвідчити шкільний сторож, що був за сторожа й у волості. Друге – він не мав ніякого «благородного виду» і тільки одежею відрізнявся од мужиків, бо розмовляв «по-мужицькому». Трете – він, як випускав школярів погратись, дурів, як маленький, гуляючи з їми у м'яча, ганяючи наввипередки або ще які грання вигадуючи: таку «кумедію» щодня міг бачити і старшина, і писар, і всякий, хто бував у волості, бо школа була в одному дворі і навіть в одному будинку з волостю. Четверте – він сам собі варив їжу та ще й у гурті з тими школярами, що ночували в школі. Нарешті – він ходив по лісах та по луках, збирав якісь квітки, камінці і всяку таку дурницю, і все те обережно ховав. Про цей останній пункт старшиниха погадала навіть, чи не ворожбит він який, але ж цю думку не взяв собі до уваги освічений писар, і старшина просто сказав жінці, щоб вона не встрявала, куди їй не треба.

Але ж цього мало. Він був навіть неслухняний і неввічливий до начальства. Замість, щоб удовольнитися з двох поламаних лавок, що дала волость школі, і заліплювати побиті шибки папером, він намагався, щоб йому пороблено нові парти, засклено вікна і навіть щоб покрашено стару класову таблицю, начебто через те, що на їй уже крейда не пише. І як волость, звісно, не зважила на такі його кумедні домагання, то він насмілився написати про це до земської управи, додавши, що гроші, від громади призначені на школу, лежать по кишнях у волосних і не вживаються на що треба. Управа ж пойняла тому віри і прислала суворий наказ, щоб старшина, не гаючи часу, поладнав шкільну мебель і зробив усе, що школі треба. Хоча мебелі, звісно, не лагодили і нічого не робили, а просто тільки написали в управу, що все зроблено, –

але ж такий вчинок учителів виразно доводив, що він – чоловік баламутний.

Нарешті, волосний писар, що вже двадцять і один рік писарює, пройшов крізь сито й решето і знає добре, де чим пахне, догадався, що цей учитель... тее... Про це він казав навіть урядникові, що жив у другій волості, й урядник цілком з їм згодився, сказавши:

– Межи ними дуже багато мошенників... вони – сицилісти, тільки так, знаєте, видають себе за вчителів.

І обіцявся незабаром усе «розслідувати», приїхавши.

Такі були провини вчителів і так їх вияснили увечері дня... студня 188... року волосний старшина Пастушенко, поліцейський урядник Швидков, волосний писар Льовшин, сільський староста Губань і сільський крамар, шинкар і волосний поштар Семен Олексійович Цупченко, що до його старшина, урядник, писар і староста зібралися на чарочку.

Розмова почалася після восьмої, здається, чарки з того, що Цупченко розповідав своїм гостям, як він «для штуки» посилав прохати вчителя до себе в гостину і як той одмовив, що йому ніколи.

– А хлопець мій, що в школу ходить, каже мені, – оповідав Семен Олексійович далі, – що він таки швендяє часом у гості... – Тільки ж – як би ви думали, до кого?.. – До Семена Попенка!

– До Семена Попенка? – здивувалися гості. – Та в Семена ж і в самого ані їсти, ані пити, ані в чому походити... чим же він буде гостей гостити?

– А от же бачите, ходить до його! І хлопця Семенового так, кажуть, улюбив, так улюбив!..

Далі потроху почали вияснити вище писані провини, і всіх, хто там був, оповив правдивий гнів на такі несвітські вчинки нового вчителя. Але ж справжнє обурення повстало тоді, як волосний писар Льовшин озвався з своєю славетною промовою. Він сказав:

– Усе, що оце почув я тепер, не здається мені дуже вдивительним. Усякому звісно, що оці молоді панички, которих земська

управа нам понасилала, нічого не знають, для того тільки і вміють ганяти з мальчиками у м'яча...

– Еге, що правда, то правда, – перехопив старшина. – Що тепер за наука? То як старий дяк Панасович був, дак ідеш повз школу – аж гуде, яж рече, – так усі тії склади складають. А тепер що? І мій хлопець у школу ходив, – та потім я його взяв... Бо приходить додому, питаюся: «Ну, що ж ти у школі вивчив?» – Нічого, каже, не вивчив. – «А що ж ви робили?» – Та, каже, вчитель став проти нас та й велить: тягніть, каже, за мною: о-о-о! А ми й собі загудемо: о-о-о! А він знову: – кажіть: гирр! Ми й собі як загарчимо: гирр! гирр! гирр! Он яка історія: гарчати тепер учать! – додав старшина.

Усі зареготалися, почувши про таку сміховину. Писар же, перечасувавши, поки регіт ущухнув, почав знову:

– Так ось, кажу, все це не дуже мені вдивительно. І те не вдивительно, що він у клявзи пустився: нада ж, ежели нічого мальчики не знають, хоч тим себе вигородити, що лавок нету. Мені вдивительно і страшно друге.

Тут писар зупинився на хвилину, немовби щоб дати змогу всім слухачам приготуватися до цього другого «страшного». І справді, ті нашорошили вуха, а врядник додав нащось:

– Діствительно!

Бачачи те, писар почав ізнову:

– От Семен Олексійович кажуть: до них не схотів піти, а до голодранця Семена ходить і хлопця-мальчика його полюбив. Видите: до статечного чоловіка не пішов, а пішов до голодранця і голодранцевого хлопця полюбив. Що з цього виходить – следствие? Следствує, що він прихилиється до голоти всякої і кунпанію з нею імеєть, а з голотою – звісно, які розговори: про багатих та про начальство! Чуєте, які розговори?

Писар знову зупинивсь і глянув навкруги. На всіх обличчях ще більша запанувала увага. Урядник же насупився ще дужче й силкувався дивитися так, як дивиться сам справник. Він хотів би всім довести, що в такому ділі тільки він, урядник, держить в руках усі перуни, але, на превеликий жаль, нагай, яким він ча-

стенько списував селянам спину, слухався його краще, ніж язик, і він тільки набрав справницького вигляду і промовив знову:

– Діствительно! – а опісля додав: – Возмутитель! Прокламацію пущаєть...

Писар почав далі:

– Тепер другое: отчого він, як старшина або господин урядник, або я, або ще хто з начальства – от хоч би поштосодержатель Семен Олексійович – іде, нікогда первый шапки не зніметь? Отчого, кажу, і што з цього виходить – следствує?

– Еге, що правда, то правда, – озвалися старшина й хазяїн, – це ми вже добре помітили. Ніколи сам не поздоровкається, мабуть, где, щоб йому вперед шапку зняли...

– Потом он што, – казав далі писар: – приходжу я раз до його – думаю так: зайти одвідать чоловіка, поговорити, як з образованим. Заходжу, а він книжку читаєть. «Здрастуйте, – говорю, – Василій Дмитрієвич!» – «Здрастуйте», – каже, а сам устав, книжку згорнув, сховав у свою шаховку й на ключ замкнув. Спрашую я вас: на што йому ту книжку прятать, ежели вона такая, как нада, книжка? А ежели прячєть і по ночах книжки читаєть, то що тут виходить? Виходить і следствує, що то такіі книжки, которіі только без людей читать можна.

– Діствительно! – скрикнув урядник. – А я ще осінню получил бумагу сикретную од господина станового пристава: хто учитель? званіє? І потом: способен ли к отправлению своїх обязанностей? Конешно, я отвечаю: неспособен, потому – возмутитель! І книжка запрещонна – всьо одно що прокламація!

– Еге! Так он воно який птах! – скрикнув Цупченко.

– Іменно! – доводив свого писар. – Виділи, яке в його волосся довге?

– А хіба то що, як довге волосся? – запитався старшина.

– Як що? А то ж у них, сицилістів, прикмета така, знак, значить, штоб свій свого узнавав.

– Діствительно!

Після цієї писаревої промови зчинилося, як я вже казав, велике обурення. Чарка не переставала гуляти з рук до рук і пособляла

тому, щоб правдивий гнів проти вчителя виявивсь у виразніших формах. Балакано довго й багато і, нарешті, владжено й постановлено зробити так:

а) щоб скарати вчителя за його зневажливість і непошану до свого начальства, то не давати йому більше дров;

б) щоб не псував він дітей, настренчувати батьків забирати їх зі школи;

в) розпитатися по селу, про що розмовляє вчитель з людьми, а найбільше з Семеном Попенком, а також, якщо буде змога, зазирнути потихеньку і в його шаховку з книжками (розпитуватися мав урядник, приручав це й писареві, а до вислідів у шаховці сподівались помочі від сторожа).

– А там, когда дознаємось, тогда можна буде йому підпустити! Уже я знаю еті дела! – казав писар.

– Окончательно! – додав урядник. – Тогда ми доношеніе секретное і його голубчика тогда – фіть!.. А ви, Хомо Григоровичу, – вдавсья він до писаря, – неукоснительно сообщіть мне, бо знаете – я тут не живу і мне за всім не вспіть, потому – секретних дел множество.

Урадивши так, випили ще по одній перед дорогою, по другій на дорогу й по третій на добре прощання і, хитаючись та коливаючись, гості розійшлися по своїх хатах, хоча треба додати, що старшина до своєї не дійшов, а заночував у писаря.

II

Як урадили, так і вчинили. Другого ж таки дня вчителеві не дали дров і сторожем переказали:

– Оце щоб шанувавсья!

Опріче цього сторожеві звелено було не слухати, якщо вчитель казатиме робити.

Діти мерзли, вчитель приходив у волость, гризсья, але ж похитнути незламність духу сільських орударів не міг. Тоді він здумав був знов написати про це до земства, та волосний писар, догадавшись, що містить у собі присланий од учителя на пересилку па-

кет, вернув його назад, додавши, що по закону волость повинна відсилати тільки такі пакети, які запечатано скарбовою печаттю.

Так минув тиждень.

Одначе, хоч і мерз учитель добре, та його непокірливість не поменшала, а досягла навіть до того, що він сам хотів був їхати в повітове місто в земську управу, але ж Цупченко, звісно, не дав йому коней.

– Ну, а найняти йому, два рублі дати – ні з чого, – казав старшині писар, – він уже третій місяць не отримує жалування, а тепер у його в кармані вітри гудуть!

– Хіба зборщик не брав у його довіреності на жалування, щоб з управи получити, як їздив у город? – спитався старшина.

– Авжеж, я звелів, щоб не брав. Побачимо тепер, як він свої гроші получить! – одмовив писар.

Це була правда, і вчитель ніяк не міг рушити з села. А надто, що після одлиги вдарив мороз і зробилось таке, що їхати зовсім було не можна навіть підкованими кіньми. Таким побитом правдива кара сільського начальства досягла своєї мети. Коли додати сюди, що сторож, слухаючися наказу, не носив у школу води й не робив там нічого, то запевне можна сказати, що й учитель зрозумів, як начальство сердиться.

Не так легко було виконати другий пункт присуду. Хоч староста з старшиною навіть у волость кликали деяких батьків і намовляли їх забрати своїх дітей зі школи (додаючи до того, що за таким чи іншим дядьком було стільки чи стільки недоплатку, себто до «холодної» недалеко), хоч у школі було холодно, діти все ж ходили вчитися, і деякі батьки на перестороги та накази від свого начальства казали:

– А що я йому зроблю? Я йому кажу: покинь у школу ходити, старшина свариться! А він каже: мені треба вчителя слухати, а не старшини.

– Замічаєте, замічаєте, Михайле Степановичу? – питався писар у старшини, – замічаєте? Проти начальства возстановляє!

– Та як же вони там учаться в нетопленій хаті? Там же так холодно, що хоч вовків ганяй! – питався старшина у сторожа.

– А так: їх там багато збереться школярів, а хата маленька, то поки в школі сидять, то воно і нічого, – від духу нагрівається, та ще й усі в кожухах та в свитках.

– А сам мерзне?

– Коли мерзне, а коли хлопці йомуносять з дому дрова, так топлять у себе.

– Що ж це? Звелів він їм, чи що, дрова носити?

– Де вам! Прокляті хлопці так улюбили його! І воду вониносять.

– А ти їм відер не давай! – звелів писар.

– Та я їй не даю. З дому хтось приніс, тими їйносять.

– А ти пильнуй: тільки котрий воду чи дрова принесе – по потилиці жени.

Нарешті зостався ще третій пункт присуду. Але ж тут ні старшина, ні хитромовний писар нічого не могли зробити. Поміг їм урядник, забігши на той час у волость.

– Што ж, как следство? – спитав він.

Ті розказали, що було.

– Нехорошо! – покрутив головою врядник. – Довжно вам приймать мери. Од вищой власті приказ – припаганду ловить і всячески преследовать. Неукоснительно старайтесь! А то будете виновати.

І він дав їм інструкції.

Старшина з писарем трошки злякались і заходились щиріше «ловить припаганду».

Але ж скільки не допитувались, які розмови бувають у вчителя з селянами, ніхто нічого не сказав: чи то не хотіли, чи то справді нічого було казати. Один тільки рудий Гарасим помінився і дещо розказати, якщо йому дадуть на чвертку, і справді з'ясував, що вчитель начебто казав йому, що непогано б старшину скинути геть.

– А про багатих нічого не казав? – спитався писар.

– Про багатих? – не розумів Гарасим. – Ні, про багатих казав... казав, що добре, якби всі були багаті...

– А книжок ніяких не давав?

– Книжок? Ні, давав і книжки всякі...
– Кому ж він давав? Які ж він книжки давав?
– Кому давав? Давав... Я вже того не знаю, кому саме він давав, тільки давав усякі...

– Ну, а ту... як її?.. пре... пра... та як бо, Хомо Григоровичу? – спитався старшина в писаря.

– Прикломація! – одмовив той.

– Еге, приломація! Так приломації тієї не говорив, не делав?

– Як? – спитався Гарасим. – Що воно таке?

Але того не знав і сам старшина з писарем. Тим вони кинули далі питатися, зрозумівши, що від Гарасима великого не довідаєшся. Та й усякому було відомо, що Гарасим за чвертку й рідного батька продав би і що його ловлено в брехні на волосному суді, де він часто ставав за свідка, а одного разу навіть і бито за ці брехні. Але ж, не маючи кращого, можна було, якщо треба, і з Гарасима скористуватися, щоб скарати винного. І писар звелів Гарасимові:

– Гляди ж, не забувай того, що сказав!

– І, боже мій! З чого б я забув? Ні, зроду-звіку не забуду, тільки на чвертку дайте!

Взявши на увагу, що Гарасим може ще здатися, старшина дав йому з громадських грошей на чвертку.

Зоставалося ще одно: довідатися, які книжки вчитель читає. Але це була зовсім неможлива річ, бо, виходячи з школи, учитель щоразу замикав її. Писар уже й так і сяк заходжувавсь, але нічого не міг удіяти.

– А може б, так: при йому трус ізробити? – казав нетерплячий старшина. – Так просто: а давай, такий-сякий, які в тебе проти начальства книжки єсть!..

– Ні, Михайле Степановичу, так не можна. Треба це діло потишеньку вести, – відмовляв політичний писар.

Але ж, щоб учитель не забув, що начальство всякими способами може скарати непокірного, писар дещо-таки вимудрував.

Так звана «холодна» відгороджувалася від школи тільки тонкою стіною (школа, як уже сказано, була в одному будинку з во-

люстю). З цього й скористувався писар, хоча сам він нічого не робив, а все діло звернув на старшину. А старшина того ж таки дня покликав рудого Гарасима, знов вийняв йому з громадської скриньки на чвертку, дав належні інструкції та й посадив його в «холодну» саме тоді, як у школі було вчиття.

Гарасим не хотів дурно брати гроші й зараз же почав галасувати, а потім і бити кулаками в ту стіну, де була школа. Стіна була стара, складена з поганенького кривого дерева, і Гарасим скоро продовбав у її дірку і, вистромивши в школу голову і вдаючи з себе п'яного, почав на всі боки лаяти вчителя і школярів і налякав дітей так, що деякі трохи не повтікали.

Другого дня, писар, лукаво поглядаючи на старшину, сказав:

– А знаєте, Михайле Степановичу, громада лає нас за вчителя.

– Як?

– Та так! Каже: дітей зморозили і все...

– Громада? – скрикнув старшина. – Начхать мені на громаду! Я начальник! Хіба громада начальник? Я! Усе я можу! А що громада старшину вибирала, так я на те начхав! То колись, може, було так, а тепер хіба громада настановляла й настановлятиме мене? Кого справник звелів, того й настановили. Я єсть старшина, а старшина – начальник від справника, а не від громади. Бо не громада мені зуби поб'є за несправність, а він...

І Помінитися – пообіцяти.

– А, отже, громада каже, що буде жаліться, – ще лукавіше додав писар.

– Нехай! Мені те й не свербить. А ось я їм покажу! Я їм школу розвалю і вчителя викину геть к чортам! – кричав уже, зовсім розсердившись, громадський репрезентант¹, начальник од справника, пан старшина.

І цього ж таки вечора, випивши добре в свого кума, він зайшов по дорозі до волості і почув, що в школі хтось гомонить, навіть співає. Розлютований за такі «непорядки», кинувсь у школу. Там був учитель і троє хлопців-ночувальників, – вони й співали.

– Смирно! – гримнув старшина, відчиняючи двері і вступаючи в хату. – Смирно, я вам кажу, мат-тері вашій!.. Що ви мені тут

кричите, діло робити в волості не даєте!

Але ж учитель і тут не змовчав перед начальством і насмілився сказати йому, старшині:

– Вийдіть зараз геть!

– А, так ти, такий-сякий, начальство вигониш! Цить! Р-розде-ру!

Здається, після такого категоричного начальникового слова кожен мусив би скоритися. Тільки ж ледачого нічим не дошку-лиш. І хоч і дуже дивно буде це всім, а мушу сказати, що вчитель вигнав старшину, – так-таки простісінько, взяв та й вигнав, бо був собі чоловік при здоров'ї та й палиця якась у руках у його була, – не диво ж, що старшина, хоч і дуже п'яний був, але ж не хотів змагатися з таким бунтівником і, вилаявшись ще раз чи двічі, вийшов геть.

Другого ж дня після цього в волості довідались, що вчення в школі нема, а вчитель поїхав у повітове місто.

– Хто ж його повіз? – допитувався у сторожа старшина, сердитий вельми, бо йому після вчорашнього вечора своя голова зда-валася завбільшки з винницький казан.

– Та Грицько Дараган. Та ще й набор: сказав – потім оддасте, як свої відберете.

– Хм... Ну, Грицька треба буде провчити...

– А що, – питався старшина на самоті в писаря, – чи не скоїться чого з того, що він поїхав?

– Дурниця! Нічогосінько не буде! Сами побачите, – Заспокою-вав писар.

Учитель повернувся, а за їм наспів і наказ од земської упра-ви. Управа, перелічивши всі вчинки волосного старшини, при-кро наказувала, щоб надалі цього не було, щоб волость уволяла справедливую волю вчителеву, а також щоб «донесла», на підставі якого права старшина робив усе «вище писане».

Писар тільки всміхнувся, прочитавши те, і сказав:

– Ну, ми напишемо такий одвіт, що довго він нас пам'ятатиме!..

«Він» – цебто вчитель.

III

Тут начальству пощастило. Проходячи одного разу двором, старшина побачив школяра, що ніс до школи якусь книжку.

– А ну лиш, що воно таке? – подумав старшина й зупинив хлопця.

– А хто тобі цю книжку дав, хлопче?

Хлопець з острахом одмовив:

– Учитель.

– А дай її сюди!

Хлопець тремтячими руками віддав книжку.

– Ну, йди додому, – звелів йому старшина, а сам зараз же пішов у волость до писаря.

– А гляньте, Хомо Григоровичу, що це за книжка?

Писар розгорнув книжку.

– Хм... що воно таке? А де ви її взяли, Михайле Степановичу?

– А в школяра! Вчитель йому дав.

– Вчитель? Ану, подивимось!

І писар почав пильно з усіх боків розглядати книжку.

«Географія», – читав він заголовок. – Хм... хто його зна, що воно таке...

Потім він розгорнув посередині й почав читати:

– «Дождь происходит от паров, которые поднимаются от водяных вместилищ вверх и собираются там в виде облаков»... А, ось де воно! Ось! Чуєте, Михайле Степановичу, в цій книжці що? Не од бога дощ, а од «паров». Он що!

– То це, значить, книжка така... проти бога?

– Конешно!

– Так її й тее... і представити до начальства можна?

– А всенепременно!.. Ну, тепер, голубчику, побачимо! Тепер я вшкварю! – гукнув писар.

Але він поїхав ще порадитися до врячника. І вони вшкварили! Писар списав цілого аркуша паперу, та як списав! Я можу переказати його чудове писання тієї мовою, якою він сам його написав.

«В Н-СКУЮ ЗЕМСКУЮ УПРАВУ
Н-СКОГО ВОЛОСТНОГО ПРАВЛЕНИЯ
ДОНОШЕНИЕ

Оное Волостное Правление имеет честь донести, что топливо для школы г-ну учителю всегда давалось в достаточности и ежели на каких два дня случилась приостановка, то единственно от недостачи общественных сум, которых не доставало. И на щот оскорблений, то никаких таковых оскорблений волостной старшина учителю не чинил, а наоборот всегда споспешествовал просвещения юношества и зайдя в школу как начальник отечески пекущийся о благосостоянии, чтоб узнать необходимое для школы, но г-н учитель без всякого на то внимания, поносными и дерзкими словами старшину изругал и выгнал прочь с утрашением палкою, каковую для совершенно неизвестных, но весьма вредоносных намерений, постоянно при себе имея, как бы угрожая спокойствию.

И всякия другия г-на учителя жалобы единственно от того, что он на волостного старшину и писаря злобу имеет и постоянно имеет между волостью истязание в разсуждение разных будто бы чинимых ему причепок, каковых причепок он есть причиною, а онных не существует. Сам же г-н учитель нимало в школе не учит, а лишь занимается припагандою и книжки мыслей безбожных разширяет и разные речи относительно против властей, чему примером крестьянин Герасим Рудый и свидетелем»... і таке інше.

До цього додав ще й книжку, що старшина відняв: нехай начальство бачить.

Урядник же написав своєму начальству ще краще. Він просто казав, що вчитель хотів зчинити на селі бунт розмовами та книжками, а доводом виставляв те, що мужики почали виявляти ще більшу непокірливість, бо зовсім нехотя знімають перед урядником шапки.

Це все полинуло, куди треба...

Трохи згодом начальство шкільне завітало в школу. Воно сказало вчителеві:

– Що ви тут так погано поводитесь? Книжки якісь там, розмови...

Бідолашний учитель хотів був виправлятися й доводив, що книжку ту, яку старшина відняв, дозволила не то цензура, а й «учений комітет» у школі, але начальство не дало йому й договорити:

– Це все добре, але ви чоловік неспокоїний... Шукайте собі місця де-інде, – нам вас не треба.

Учитель мусив шукати.

Волосний старшина Пастушенко, поліцейський урядник Швидков, волосний писар Льовшин, сільський староста Губань і поштар Цупченко могли тепер пересвідчитися, що ще існують способи скарати винного...

¹ Репрезентант – представник.

Борис Грінченко

ВІРШІ 1884–1885 рр.

Не гордуй ти життям молодим,
Не журись безнадійно над їм,
Не кажи, що не вмієш робити
Тим, що досі робить не могла;
Не кажи, що не хочеш ти жити,
Що радіючи в яму б лягла:
Носиш сили в душі молодії, –
Не зрікайся завчасно надії.

І покинь ти даремний свій страх:
Он розлігся широкий твій шлях.
Ні, життя ще твоє не минулось,
Почалося воно, молоде,
Ти недавно до його прочнучась,
І воно тебе тільки ще жде:
Сором силу в душі своїй мати
І на працю її не віддати!

І не думай про те ні на мить,
Що не зможеш нічого зробити:
Коли палко і щиро кохаєш
Ти убогий і рідний свій люд, –
То невже ти ще досі не знаєш,
Що любов може гори звернуть?
Ні, хто щиро уміє любити,
Може безліч між людьми зробити!

Не гордуй же життям молодим,
Не сумуй безнадійно над їм

І початки святої надії
Ти зневір'ям тяжким не дави,
Вір у сили свої молодії
І весела й щаслива живи!
Але ж мусиш те щастя придбати
На роботі для рідної хати.

1884

ПО ВЕСНІ

Ось уже промені теплі зігріли
Землю, і сніг розтає уже білий;

От полилися струмки по землі
І обмивають, і будять її.

Голі зробилися степ і долина,
Мов народженна недавно дитина;

Сонце ж ласкаве не спить, не вгава, –
Землю травною потроху вкрива.

Глянув плугатар – година настала,
Став лаштувати й борони, й рала;

Рано він їде на ниву свою,
Кидає зерно у чорну ріллю

І заволочує він бороною,
Зерно вкриває землею святою.

От і засіяв – година мина,
Хліб уже сходить, рости почина:

Там, де було колись чорне і голе,
Зазеленіло селянське поле.

Глянув плугатар на поле й зрадив:
«Тільки б Господь мені хліб позернив,

То не голодні б сиділи зимою.
Ми з діворою своєю малою.

Боже! якби Ти убогим поміг,
Хоч пожалів би дітей Ти малих!»

Він не благає у Бога нічого, –
Просить шматка тільки хліба святого,

Щоб не сидіти голодній сім'ї,
Щоб не дивиться на горе її.

Хочеться вбогим вільніше дихнути,
Голоду й холоду пута розкути.

Сіючи зерно у землю з весни,
Вкупі із їм положили вони

Всі їх надії на кращую долю
В потом кривавим политому полю.

Боязко дивляться, боязко ждуть,
Долю чи горе поля принесуть.

1884

Вітер пісню, повну смутку,
В чистім полі виє,
А у мене з тії пісні
Серце холодіє.

Як неначе буйний вітер,
Що гуля степами,
Долю нашої України
Заміта снігами.

І над нею там високо
Вироста могила,
І ще вищу намітає
Хуртовина біла.

Як неначе... Тільки ж годі,
Бо весна ще буде...
Чом же серце знову плаче,
Чом же світом нуде?

1884

ХЛІБОРОБ

Я убогий родивсь і в ті дні,
Як вмирать доведеться мені, –
Тільки горе та стомлені руки
Та ще серце, зотлієє з муки,
Я зложу у дубовій труні.

Не велике я поле зорав,
Та за плутом ніколи не спав.
Що робив, те робив я до краю
І всю силу, що мав я і маю,
На роботу невпинную клав.

На тім полі каміння було,
Поле все бур'яном заросло,
Зупинявся мій плуг на тім полі,
Та не кидав робить я ніколи,
А гострив свій леміш, чересло.

У годину, в негоду я там:
Без роботи погано рукам!
Нехай дощ і кризь драну свитину
Січе згорблену працею спину,
А спочинку собі я не дам!

Скільки поту свого я пролив,
Скільки сили я там положив!
Та дарма! бо поорана нива
Нам давала багатії жнива:
Я не дурно невтомно робив.

Такі жнива зазнав я не раз,
А тепер вже минувся мій час,
Я вже чую: останнє літо
Бачу я золоте своє жито,
Бачу, ниви широкії, вас.

Мої діти зберуть урожай...
Усьому наступає свій край,
Він прийшов і мені: в домовину
Я іду і навіки спочину, –
Мої ж діти зберуть урожай!

Мої діти – дочки і сини –
Усі вкупі зібравшись, вони,
Як почнуть до обіду сідати,
Будуть хліб, що придбав я, ламати
І згадають мене у труні.

І за те, що працюючи зміг
Згодувати і викохати їх,
То про мене в їх згадка не згине,
Після мене ще довгі години
Моє діло не вмере серед їх.

Так, я вбогий родивсь, та в ті дні,
Як вмирати доведеться мені,
То не сором ці стомлені руки
І це серце, зотлілеє з муки,
Положити в дубовій труні!..

1884

ДО НАРОДУ

Були ті часи, як тобі я до ніг,
Убогий народе, схилявся.
І в думках улюблених чистих моїх
У дні ті щасливії мрій молодих
Мені божеством ти здавався.

Любив я тебе почуванням палким,
Бажав я на тебе робити,
І праці віддався цілим серцем моїм,
І тільки для тебе й тобою самим
Хотів я і на світі жити.

І певна надія у мене була,
Що ти привітаєш, народе,
Ту душу, що тільки тобою й жила,
Що в мріях у сяйво тебе повила,
Й зазнаєм ми братньої згоди.

Але я побачив не те, чого ждав,
І що сподівався, що побачу,

Бо той ідеал ти щодня зневажав,
Який я у мріях собі малював,
Мав інший ти звичай і вдачу.

Замість ідеалу я вздрів на селі
Зубожений люд зацікавлений,
Темнота й незгода у нашій землі,
Здавалося, скрізь панували й жили
І люд той безщасний гнітили.

Чи я працювати для тебе не вмів,
Чи ти не діймав мені віри,
Та вкупі зо мною ти йти не схотів,
На працю мою ти з невірством глядів,
Мов бачив нещирі заміри.

І поглядом іншим я глянув тоді
На тебе, народе коханий.
І зникли рожевих тих мрій і сліди,
Неначе од сонечка краплі з води, –
Ти знову мені був незаний.

Але ж я не кидав і далі робить,
Робив, бо якісь надії
На те, що розрада тяжка ця на мить,
Що знову у згоді ми будемо жить –
Були ще хоч трохи у мрії.

Що більше і важче невтомно робив,
Що більш віддававсь я роботі,
То більше мені все твій образ яснів
І в поті чола я того зрозумів,
Хто сам працювать звик у поті.

Чи той – я спитався – кому засягти
Ти дав і культури, й освіти,

Братався з тобою, схотів принести
Тобі свого світла у темні хати,
Щоб міг ти свій шлях зрозуміти?

Ні! здавна хто світло в руках своїх мав –
Не йшов він до тебе світити,
І той тільки в хату до тебе вступав,
Що заздро на працю твою зазіхав
І вмів тебе тільки гнітити.

Не дивно ж, що темрява – доля твоя,
Що темними йдучи лісами,
Забув навіть власне своє ти ім'я,
Забув, що існує з народів сім'я,
Що рівний ти в їй із братами.

Як міг ти, пригнічений вниз до землі,
Недавній ще раб в своїй хаті
І наймит часами на власній ріллі,
Тепер, після всіх, що дурить тебе йшли,
Як друзів ти міг упізнати?

Я це зрозумів. І вагання, і страх –
Все зникло, і знов до роботи
Іду я, і певний лежить мені шлях,
Я силу новую почув у руках,
Щоб зло і темноту бороти.

І вже чи дійду до своєї мети,
Чи зламаний вмру серед шляху,
Але не покину до неї йти,
За правду, за волю все зможу знести –
І жити, і вмерти без страху!..

1884

ТЕПЕР!

Не тоді нам у полі до бою ставать,
Як вже сонце і сяє, і гріє,
І як співи пташині в повітрі летять,
Усміхаються дні золотії!

Не тоді! не тоді! Як лютують вітри
І скрізь ніч, всюди хмари похмурі,
Ти тоді уставай, свою зброю бери
І борись серед темряви й бурі!..

1885

ПОДИВИСЬ

Подивись: весна устала,
Сипле пишними квітками;
Подивись: веселим птаством
Ожили степи з лісами;
Подивись: в безкраїм небі
Сонце-велетень палає;
Подивись: земнії груди
Хлібороб плугами крає;
Подивись: життя устало,
Дні лишають золотії;
Подивись – і встань до праці
Повний сили і надії...

1885

Лідія Козар

Перші кроки у велику фольклористику

Життя Бориса Грінченка – «се один суцільний подвиг, метою котрого було відродження України» [1, с. 448]. На першому плані в нього завжди була громадська діяльність, яка тісно перепліталася з фольклористичною. Початок її припадав на кінець 70-х років XIX ст., коли захоплення народною словесністю помітно згасало. Емський указ 1876 р. про закриття Південно-Західного відділу РГТ у Києві, заборону української мови та видання українських книжок на багато років затримав розвиток українського письменства в Східній Україні, зокрема й публікацію фольклорно-етнографічних матеріалів окремими збірками. У 80-х роках тут не було видано жодного значного збірника народної словесності. 80–90-і роки XIX ст. – період напруженої боротьби української інтелігенції за долю свого народу, його мову, культуру.

Розглядаючи етнографічну діяльність Б. Грінченка, З. Кузеля справедливо відзначав, що фольклорист «руководився тут не так зацікавленем до тем народної творчості, як більше патріотизмом, який пробиває з кожного кроку його діяльності і любов'ю до всього, що вийшло з народу» [2, с. 18]. Витоки цієї довічної любові також слід шукати серед народного оточення. Адже в дрібнопанській змосковленій сім'ї Грінченків, яка мешкала на хуторі Вільховий Яр, що на Харківщині, де 27 листопада (9 грудня) 1863 р. народився Борис Дмитрович Грінченко, українською не говорили. Мати не знала її, а батько цурався і дітям забороняв вживати «мужицького наріччя», навчав розмовляти «по-благородному». Усе виховання, як згадував він у листі до І. Липи, було «наскрізь

московське, навіть вороже до всього українського та мужичого» (ІР¹, ІІІ, 41016).

На відміну від більшості фольклористів, перше знайомство Грінченка з народною творчістю відбулося не в рідній хаті, а в середовищі селян, які з'їжджалися до батькового млина. Там хлопець «виявив велику сміливість до розмов, полюбив селян дивним інстинктом чи глибиною душі, і слухав, слухав цих розмов без кінця, слухав казок чи приказок, поки батько суворо не покликав додому» [7, с. 1287]. Були на хуторі в хлопця великі приятелі – пічник дід Андрій та його сліпа баба Галька, які розказували йому багато цікавих казок та оповідань. Коли помер Борисів дядько, батькові дістався другий хутір Кути (Долбино), поблизу села Великої Данилівки, що на Харківщині, куди в 1876 р. переїхала вся сім'я Грінченків. Хутір був серед українських сіл, тому Борис уже міг добре вчити від народу українську мову. Тут улюбленим місцем для хлопця стала кузня, де дядько-коваль розказував йому казки про всякі страховища [4, с. 7–8].

Того ж року сталася ще одна важлива подія, яка остаточно визначила життєвий напрям юнака. Під час навчання у Харківському реальному училищі, живучи на квартирі в московській сім'ї, він випадково почув, як одна пані обороняла Україну, українську мову, згадуючи про Шевченка. У листі до І. Липи Б. Грінченко писав, який вплив зробили на нього твори Великого Кобзаря: «Я якось одразу і без вагання порвав з усіми московськопатріотичними тенденціями шовіністичного коліру (а саме до цього я прихильний був) і Тарас зробивсь міні і до сього дня застається пророком» (ІР, ІІІ, 41016). З цього часу хлопець починає записувати від односельчан слова, пісні, казки, приказки. Він уважніше придивляється до селянського життя, усвідомлюючи свій важливий обов'язок перед народом: «Узнавати, як живе нещасливий, приходити до його на поміч, роблючи так, щоб хмари не закривали йому сонце правди, краси і добра – ось на що ми повинні жити» (ІР, І, 31441).

¹ *Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Тут і далі будемо подавати скорочену назву інституту.*

На сімнадцятому році життя Б. Грінченко переживає першу важку життєву пробу характеру великої людини. Арешт, півтора місячне ув'язнення (за те, що він сам читав «Парову машину» С. Подолинського, потім дав товаришеві, а його батько поскаржився начальству шкільному) і жорстокий засуд – заборона продовжувати навчання в середній і вищій школі, а найстрашніше – розвиток тяжкої хвороби (туберкульозу). Цей випадок загартував юнака, а важке відчуття неправди залишилось у його серці наказом служити своєму народові. Знать, ерудиції набув Б. Грінченко поза школою. «Жив завсігди самото, освіту мав зато го ніяку, – до всього доводилося доходити самото», – признавався він у листі до І. Липи (ІР, ІІІ, 41018).

Після однорічного перебування на поруках у батька хлопець знову приїздить до Харкова, де за допомогою свого дядька влаштовується писарчуком у казенній палаті. Відкидаючи всякі розмови і скарги на важкі умови життя, Б. Грінченко береться за роботу, організовує разом із Д. Ткаченком (псевд. Д. Пісочинець) та І. Зозулею (псевд. І. Спілка) товариство, яке «мусило балакати своєю рідною мовою, вчитися мови та історії, писати, робити переклади, складати популярно-наукові оповідання й видавати книжки» [3, с. 22]. Як згадував Д. Пісочинець, «Грінченко вже записував українські слова, пісні, вчив думи, перечитував народні перекази та оповідання, кажучи разом, – виучував народ, історію, мову...» [3, с. 19].

Перші записи юного фольклориста, зроблені в 1878–1880 рр., вдалось відшукати серед рукописних матеріалів колекції Б. Грінченка (ІМФЕ², ф.1 – к.2 / 7). Вони засвідчують його уважне ставлення до різноманітних жанрів народної творчості. Серед 40 номерів зустрічаються зразки колядок і веснянок, жартівливих, весільних, родинно-побутових і соціально-побутових пісень, дитячих дражниць та лічилок. При записуванні фольклору Грінченко дотримувався власної методики: враховував етнографічні елементи, прагнув детально фіксувати текст у його первісному

² Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології. Тут і далі будемо подавати скорочену назву інституту.

вигляді, без будь-яких коректив і доповнень. До кожного уснопоетичного зразка додано повний паспорт, який включає рік і місце запису, прізвище, ім'я інформатора. Вік носія фольклору він подає в описовій формі: «хлопчик», «дівчина», «дівчата». Це доводить те, що більшість записів зроблено в живому побутуванні, під час гуртових дівочих співів в селі Велика Данилівка і на хуторі Немишля, що на Харківщині. Записи Б. Грінченка зберігають особливості місцевої говірки. Він звертав увагу і на вимову слів, зокрема на потребу подання наголосів, про що свідчать такі рядки із записаних ним пісень:

*Нехай гуде, нехай гуде,
Вона нагудетця
Як піймаєм, прибуркаєм
Тоді схаменетця;
Написала б я письмечко,
Та не вмію;*

*Наша дружичка, наша Марушка;
Усі дівочки, як маківочки,
Зачесані йдуть;
Як прилетється Василечко,
Рушники давай
(ІМФЕ, ф.1-к. 2/7, №2, 10, 15, 23, 29).*

До окремих слів записувач дає пояснення в дужках:

Обізвався козак на солодкім меду (сладкогласно)
(ІМФЕ, ф.1-к. 2/7, №24).

Такий підхід юного фольклориста свідчить про його ставлення до народної творчості як до предмета науки.

У 1881 р. Б. Грінченко склав екзамен на звання народного вчителя при Харківському університеті й був призначений на роботу в російське село Введенське Зміївського повіту, що на Харківщині³. У листі до товариша І. Зозулі він так описував свою першу школу: «...се маненька хатина, в ній дві поламаних парти, вибите скло, зрита долівка і страшенний холод. Книжок нема ні одної» (ІР, III, 40903).

Молодий учитель повністю віддається педагогічній праці. Часто діти з навколишніх сіл і ночували в школі. «І ото ввечері сидить учитель із школярами і варють гуртовий куліш або печуть картоплю, – згадувала М. Грінченко, – іноді просто розмовляють, а іноді вчитель читає казки українські або думи. Найбільш подо-

³ Тепер Введенське має назву Введенка Чугуївського р-ну Харківської обл.

балась москальчатам «Дума про трьох братів Азівських», і вони часто просили: А тепер, дядинька, почитай про братиків. Вони казали на вчителя – дядинька, ти. І дядинька читав про братиків, а москальчата слухали пильно, і деякі втирали сльози» (ІР, I, 32541 – 32542).

Через рік школу було зачинено «за неможливістю вести в неї преподавание», а Б. Грінченка переведено в іншу, знову в російське село Тройчате Зміївського повіту⁴. Але тут, як писала М. Грінченко, пощастило йому хоч не вчителювати, так жити в українському селі: Тройчате було на межі з Полтавщиною і за 4 чи за 6 верст від нього було українське село Чунишина, то Б. Грінченко і найняв там собі квартиру та й ходив щодня в школу на Харківщину, а ввечері вертався в Полтавщину (ІР, I, 32541 – 32542). Причину свого переходу до українського села він пояснював у листі І. Зозулі: «... оце недавнечко трохи не пропав. А було це саме тоді, як приїхав з Харкова, – така гидка здалася та московщина, що я не знав уже як і викрутитися відтіля. І, нарешті, викрутився. Хоч трохи. Живу у Полтавщині. Є з ким словом своїм рідним перемовитися, можна рідну пісню почути, можна не ламати свого язика» (ІР, III, 40898).

У Чунишині та інших українських селах Харківщини почалася справжня збирацька праця молодого вчителя, результат якої засвідчує його рукописна фольклористична спадщина. При її перегляді виявлено, що Б. Грінченко починає звертати увагу на локальні відмінності записів із різних місцевостей; на це вказують його приписки до паспортизації, зроблені в 1879–1883 рр. Так, до весільної пісні, записаної у с. Велика Данилівка (1880 р.):

*Загрібай, мати, жар, жар,
Коли тобі дочки жаль, жаль.*

Кидай у піч дрова,

Оставайсь будь здорова, – зроблено примітку: «У Водолазі Валковського пов. і у Чунишині Полтавської губ, Констант. пов., додають ще:

Кидай у піч тріски,

Дожидайся невістки (ІМФЕ, ф.1 – к. 2/7, №16).

Б. Грінченко невтомно шукав цікаві варіанти, переглядав зібрані ним матеріали, порівнював їх з новими записами. Тексти

⁴ Тепер Первомайського р-ну Харківської обл.

пісень супроводжуються примітками про варіанти, поширення їх, про особливості виконання. Так, до весільної пісні:

*Ой матінко-утко,
Ворочайся прудко:
Сонечко низенько,
Дружечки близенько,
Сонечко ще нижче,*

Дружечки ще ближче, – є приписка: «Співають у Великій Данилівці Харківського пов. і у Новій Водолазі Валковського пов. у неділю після обід, як коровай розділять і молодому вінок пришиють, – тоді прощаються і йдуть до дружки» (ІМФЕ, ф.1 – к.2 / 7, №14). Записи, в основному, зроблено з голосу, в живому побутуванні, про що засвідчують такі пояснення: «дитина на Різдво», «у Водолазі на весіллі співають».

Б. Грінченко не тільки сам збирав фольклор, але й заохочував до цього інших. Його листи до вчителя І. Зозулі пересипані питаннями такого змісту: «Чи багато записав по етнографії і лінгвістиці?» (ІР, III, 40901); «Що ти зробив для рідного діла? [...] Тобі треба записувати народні твори і лексичні матеріали і вчитися мові» (ІР, III, 40900).

Улітку 1883 р. в Змієві відбувалися педагогічні курси для учителів Харківщини, на яких Б. Грінченко визначився своїм знанням педагогічних справ, що звернуло увагу директора народних шкіл. Він призначив його другим учителем в Олексіївську двокласову школу Зміївського повіту, але знову московську, в якій, за словами М. Грінченко, Грінченкова самотність була тяжча, ніж самотність у Введенському, бо «самотність серед людей ще тяжча, ніж самотність без людей» (ІР, I, 32541 – 32542).

В Олексіївці вчитель продовжує етнографічну працю не стихійно, а намагається увійти в загальний процес розвитку української науки про народну творчість, відсилаючи свої фольклорні записи до журналу «Киевская старина». У 1883 р. вони вперше з'явилися друком («Киевская старина», 1883, т. 7, №12). В архіві Б. Грінченка зберігається лист редактора журналу, в якому він дякує молодому фольклористові за «сочувствие к делу, которое

держитися лишь общим трудом» (ІР, ІІІ, 40382), і просить знову надсилати зразки усної словесності. Це ще більше заохотило молодого ентузіаста, тому що зразу ж на адресу журналу «Киевская старина» було відіслано три листи (10 листопада, 3 грудня 1883 року і в січні 1884 року) із записами пісень, повір'їв, приказок (ІР, І, 5059; І, 32402). На жаль, вони не знайшли свого місця в журналі, можливо, з тих причин, що, як пояснював сам редактор, етнографічні матеріали «помещаются в малых дозах, так как задача журнала – история и только отчасти этнография» (ІР, ІІІ, 40382).

На педагогічних курсах у Змієві Б. Грінченко познайомився зі своєю майбутньою дружиною Марією Гладиліною, до якої він писав листи з Олексіївки, що рясніють зразками народних пісень, казок, дум, прислів'їв і допомагають ширше розкрити духовне багатство молодого фольклориста. Двадцятирічний юнак радить дівчині записувати «незнайомі слова, приказки, загадки, казки, пісні [...] навіть від хлопців і записувати «дословно» (ІР, ІІІ, 42251), закликає до великої праці задля рідної України, признаючись, яким важким був його шлях до цього усвідомлення:

*«Не плач, не плач, Марусенько, не плач, не журися,
Та за рідну Україну Богу помолися.»*

Еге, тільки за рідну Україну, тільки за її одну безщасну і святую! А про нас самих – наші муки нічого перед муками, одвічними муками цілого народу. І тільки тут, у цій праці для його, для рідного краю і можна знайти забуття цих мук, можна здобути щастя» (ІР, ІІІ, 42266).

10 лютого 1884 р. вони одружилися, і з того часу Б. Грінченко не був уже «самітним на своїм шляху тяжкої праці» [4, с. 23] – дружина стала йому вірним другом і щирим помічником. Цього ж, 1884 р., щастя вдруде посміхнулося Борису Дмитровичу – його, нарешті, було направлено в українське село Нижню Сироватку Сумського повіту, що на Харківщині, вчителем і завідувачем двокласовою школою, де він, не вагаючись, повів можливу українську роботу [3, с. 25].

У Нижній Сироватці Б. Грінченко зібрав велику кількість колядок, щедрівок, веснянок, купальських, побутових, дитячих

пісень та ігор, частина яких зберігається в ІМФЕ (ф.1 – к.2/44, ф.1 – к.2/43) та ІР НБУВ (І, 1545). При записуванні він звертає увагу на варіанти пісень. Серед архівних фольклорних матеріалів Грінченка (ІР, І, 1545) під №2 знаходимо два записи веснянки «Кропив'яне колесо» і «Кропове колесо», зроблені в селах Нова Водолага Валковського пов. і Нижня Сироватка Сумського пов., і примітку: «Вариант предыдущей веснянки из с. Нижней Сироватки (Сумского у.)» (ІР, І, 1545). Увага до варіантів уже зафіксованих пісень свідчить про науковий підхід до записування народної творчості. Такий напрям властивий і сучасній науці, яка трактує фольклорний текст як сукупність варіантів словесного втілення того чи іншого народного твору [6, с. 144].

Б. Грінченко починає звертати увагу на оповідачів народної творчості. Серед інформаторів у Нижній Сироватці фольклорист виділяє свого учня М. Нечипоренка, зробивши таку примітку при паспортизації записів: «В записывании нижеследующих песен Сумского у. принимал длительное участие местный житель М.М.Н., за что приносим ему искреннюю благодарность. Б.Ч.» (ІР, І, 1545).

Через рік Грінченку довелося розпрощатися з педагогічною роботою в Нижній Сироватці у зв'язку з наклепом попа – закончителя Лавденкова, якому не сподобалася «українська прихильність» [3, с. 26] молодого вчителя. Але «українську баціллу» (ІР, І 32541 – 32542) в Сироватці він залишив, про що свідчать хоча б такі рядки з листа його учня М. Нечипоренка: «У мене есть декільки записаних українських пісень і поговорок, коли бажаєте, – я вам їх вишлю [...]. Коли ви думаете, що я зможу що-небудь зробити, то дайте мені таку роботу: коли я зроблю хоть крихту добра, то це буде для мене великою радістю» (ІР, ІІІ, 38838). Заохочуваний Борисом Дмитровичем, М. Нечипоренко записав 384 зразки побутових, наймитських, солдатських пісень та колядок і надіслав своєму вчителю. Нині вони зберігаються в рукописних фондах ІМФЕ (ф.1 – к. 2/17).

Одержавши повідомлення про переведення в іншу школу, Грінченко кинув на деякий час учительовання і поїхав до батька на

хутір, а в кінці 1885 р. пішов працювати статистиком оціночної комісії Херсонського губернського земства. Півтора року їздив він по селах та містах губернії, описуючи майнові статки сільських громад, а разом з тим поглиблював знання народного життя. Про цей період Борис Дмитрович пізніше згадував як про «один з найгірших часів життя» (ІР, ф.124, №89).

В архіві Грінченка зберігається щоденник (ІР, І, 31607), записи якого охоплюють початок 1887 р. і свідчать про глибоку цікавість 23-річного фольклориста до народного життя. В одному з них знаходимо розповідь про те, як в селі Костомарівка зустрівся йому сліпий кобзар, який співав про Лазаря. І хоч псалма не була новиною, Бориса Дмитровича вразив сам сліпець – «він співав од щирого серця, і слова псалми на його самого робили такий дужий вплив, що в деяких місцях у його бриніли на сліпих очах сльози». Коли спів закінчився, він попросив діда заспівати «Пісню про правду», і хоч «пісня була попсованим трохи варіантом, але ж пісня «Про правду» завсігди робила глибоке враження, – то ж зробила й тепер». Останні рядки запису сприймаються як щира сповідь душі молодого борця проти недолі людської, шукача правди народної: «Я люблю цю пісню – в їй відбився чистий, святий смуток по згубленій правді і укупі з тим пекуче поривання знайти цю правду, знайти її неодмінно, не вважаючи на те, що тепер неправда – с панами в світлиці, а що тая правда у темній темниці – і що тепер усюди панування неправди, котра увесь світ зажерла» (ІР, І, 31607).

Незважаючи на те, що «атмосфера у Херсоні була брудна, тяжка, гнітюча», що приходилось жити «не тілом, не душею, а тільки одними нервами, не маючи душевного спокою, котрий дав би змогу серйозно узятися за роботу» (ІР, ІІІ, 40823), Б. Грінченко все-таки продовжував видавати книжки для народу, писати статті, рецензії, художні твори, робити переклади.

У цей час він укладав збірник народних пісень, казок і загадок «Село» (Харків, 1886), якого ми відшукали в рукописних фондах ІМФЕ (ф. 28 – 3/93). Там вміщено понад 30 записів казок, дитячих ігор, більшість із яких не паспортизована. У 1888 р. у журналі «Киевская старина» була опублікована його перша наукова розвідка – «Некоторые остатки старины в Херсонщине» («Киевская старина», 1888, т. 22, с. 73–75).

Об'їздивши та описавши всю Херсонську губернію, Борис Дмитрович знову повертається до педагогічної праці й на запрошення відомої просвітительки Х.Д. Алчевської переїздить до її приватної школи в село Олексіївку Слав'яносербського повіту, що на Катеринославщині⁵, де й учителював з осені 1887 р. по вересень 1893 р. «Тут нам було вільніше, – згадував Б. Грінченко в листі до В. Дубровського, – і ми нишком учили також і по-українському і мали для школярів і селян чималу українську бібліотеку» (ІР, I, 32449).

Спілкуючись із народом, учитель усе більше переконувався, що «у рідному краї живеш, як чужий, бо живеш серед людей, котрі не мають рідного краю тим, що не знають його» (ІР, III, 40798). Причину такого відчуження він вбачав, найперше, в недооцінці значення рідної мови для народної освіти, недостатній кількості українських книжок, у важких соціальних умовах життя селян. Тому Б. Грінченко склав для своїх учнів і переписав друкованими літерами граматику і читанку⁶. У процесі навчання він намагався прихилити дітей до «живого» вивчення фольклору, пропонуючи після кожного уроку завдання – записати й розповісти про певний жанр народної творчості своєї місцевості. Не дивно, що його учні згодом стали активними збирачами усної словесності – Я. Безинський, П. Теремець, П. Коновалов, І. Шоломій, П.Ф. і М.Й. Познякови.

У Інституті рукописів НБУВ зберігається рукописний журнал «Думка» (ІР, I, 31457), який учитель писав разом із школярами в Олексіївці (1888–1889 рр.). До нього занесені перші літературні спроби учнів, написані українською мовою, а також фольклорні матеріали, зібрані Є. Позняковим (казки «Три мужики і циган», «Жид і коза», «Мати і син» і народна пісня), П. Книшенком (казка «Вовк і заєць»), І. Проведенком (народна казка), які згодом увійшли до «Этнографических материалов...» Б. Грінченка.

В Олексіївці та інших навколишніх селах Слав'яносербського повіту вчитель продовжував свою активну збирацьку діяльність.

⁵ Тепер с. Олексіївка Перевальського району Луганської обл.

⁶ Тільки в 1907 р. «Українська граматка» Б. Грінченка була опублікована, а в 1912 р. – «Рідне слово. Українська читанка».

Серед його рукописної фольклористичної спадщини цього періоду найчисельнішими є записи пісень різноманітних жанрів (ІМФЕ, ф.1 – к.2/21; ф.1 – к.2/43; ф.1 – к.2/44) та легенд (ІР, 1545). Тут знаходимо чимало зразків сороміцького фольклору, якому фольклорист віддавав належну данину як одному з факторів культури народу і старанно фіксував, при цьому не прикрашаючи оповіді і не замінюючи «грубих» виразів.

Своїми фольклорними матеріалами він завжди був готовий поділитися з друзями. У листі до М. Комарова Борис Дмитрович писав: «Шкода, що Ви не написали мені про свої «Приказки» – я прислав би Вам с сотню тих, що сам записав» (ІР, III, 40927). До «Нової збірки народних малоруських приказок...» М. Комарова (Одеса, 1890) увійшло 204 приказки, записані Б. Грінченком у Костянтиноградському, Харківському, Зміївському, Вовчанському, Богодуховському і Слав'яносербському повітах. Т. Зіньківському для альманаху він також посилав записи «казок, анекдотів, оповіданнів, легенд», правда, признаючись, що «без добору», бо для цього треба «угрупувати декільки сотень пісень, казок, оповіданнів і ін., записаних безладно, на клаптях» (ІР, III, 40802).

Як бачимо, у Б. Грінченка на час роботи в Олексіївці вже було чимало фольклорних записів, але він не поспішав укладати їх в етнографічні збірники. Можливо, це пояснюється не зовсім сприятливими для наукової праці умовами⁷, а, може, тим, що основна його увага в цей час зосереджувалася на виданні фольклорних збірників для масового читання та інших народно-просвітницьких книжок, серію яких було розпочато ще в Нижній Сироватці⁸ та продовжено на Херсонщині⁹. Так, у листі до збирача народної творчості В. Кравченка Борис Дмитрович пояснював: «Дуже цікаві маєте Ви етнографічні матеріали. Але мушу – хоч із жалем великим – сказати, що даремне покладали Ви на мене надію. У

⁷ Із листа Б. Грінченка до Т. Зіньківського, 2 жовтня 1889 р.: «Не погано міні тут жити, але ж важко бути одрізаному од світу. Залюбки перейшов би куди у велике місто, та ба. Найгірше, що тут важко дихати» (ІР, III, 40794).

⁸ У 1885 р. вийшла передрукована із збірника І. Рудченка казка «Бідний вовк».

⁹ Під час роботи на Херсонщині вийшли: «Думи про турецьку неволю та Самійла Кішкуну» (1886), «З народного поля: Три казки В. Чайченка» (1887).

мене в самого лежить ціла купа такого добра і я цілком вже кільки років уряд не маю часу торкнутися до їх. [...] Завсігди стільки нагальної роботи, що за таку хоч і важливу, але не нагальну працю, як упорядкувати етнографічні матеріали, не можу й думати. А чому б Вам самим не узятися до цього діла? Ви все ж живете у місті і Вам легше здобувати потрібні книжки (Я ж де їх тут візьму? А без їх же неможливо!)» (ІР, III, 40952).

У Олексіївці вчений підготував понад 30 рукописів, переслідуючи давно поставлену мету, – видати «серію книжок для дітей і народу: казки (народні і не народні, прозові і віршовані), оповідання (свої і переробки), збірники пісень (народних і літературних) і ін.» (ІР, III, 40815), щоб «з неї міг читач здобути елементарну загальну освіту» (ІР, III, 40796). Рік за роком виходять з-під пера просвітителя «метеликові» випуски народних творів та фольклорні збірки для масового читача – «Веселий оповідач» (1888, 1893), «Колоски» (1891), «Казки та оповідання» (1890), «Довгоязика Хвеська» (1889), «Царівна жаба» (1890), «Дівка-чорнобривка і сорок розбійників» (1890), «Верба і зірка» (1890), «Івась Удовиченко» (1890), «Олексій Попович. – Мати-удова і три сини. – Сестра і брат» (1890), які фактично доводили, що «ідея українства безсмертна та що її не можна замкнути навіки в тюрму» (ІР, III, 36145), і викликали заслужену похвалу з боку передових культурних діячів. Так, І. Франко відзначав, що Б. Грінченко «засипає мало що не всі видання своїми, не раз многоцінними, писаннями: повістями, віршами, статтями, критичними і популярно-науковими, працює без віддиху, шле до цензури рукописи за рукописсю, не зражуєсь ніякими невдачами, ані критикою, часто неприхильною, а у всьому, що пише, проявляє побіч знання мови української, також гарячу любов до України, щирий демократизм, бистре око на хиби української суспільності» [5, с. 14].

Належачи до народу, «позбавленого прав нації», і відчуваючи «всю болючу вагу такого становища» (ІР, III, 41194), Борис Дмитрович у листах до товаришів часто доводив, що треба стати «справжніми, а не мальованими, проводирями нашому народу» (ІР, III, 40995), пам'ятаючи, що «тепер ще такий час, коли діло

роблять одиниці, а той час, як робитиме загал, ще не прийшов, хоча він не так далеко...» (ІР, ІІІ, 41121). Прикладом особистої народно-просвітницької діяльності він намагався «розворушити людей до якої-небудь реальної праці» (ІР, ІІІ, 41043), щораз нагадуючи друзям, що «треба принатурюватись до обставин і робити як можна, але ж робити щиро, невсипуще, тоді тільки буде добро» (ІР, ІІІ, 40803). «Роботи, роботи – до самої суботи. Аж сум бере, що без міри багато діла, а часу мало, а сили ще менше. Іноді не знать, що зробив би собі за те, що безсилий» (ІР, ІІІ, 41003); «опріче роботи, ніяка личина не розважить – це вже я впевнивсь [...]» (ІР, ІІІ, 40793), – такими рядками рясніють його листи з Олексіївки до друзів по українській справі.

Так, на першому місці у нього завжди була робота, яка мала під собою міцний ґрунт у рідному слові і якої не змогла посправжньому оцінити Х.Д. Алчевська. Вона не розуміла того, що Грінченко вчителював тільки через те, що школа давала йому змогу виховувати дітей українцями, а не перевертнями і, живучи серед українського народу, мати на нього безпосередній вплив (ІР, І, 32541 – 32542). Не погодившись з її поглядами, Б. Грінченко в 1893 р. залишає педагогічну роботу і завдяки клопотам В. Самійленка та І. Шрага оселяється в Чернігові, де з початку 1894 р. обіймає посаду діловода оціночної комісії губернського земства, а з 1898 р. – секретаря земської управи.

Отже, фольклористична діяльність Б. Грінченка тісно перепліталася з громадською і проходила в кількох напрямках – збирання й публікація усної словесності, видання народних творів для масового читача, написання наукових праць. Вона мала великий вплив на зміцнення загальнокультурних зв'язків, пробудження цікавості широкої громадськості до народознавчих проблем. Перші фольклорні записи Б. Грінченко здійснив по селах Велика Данилівка, Введенське, Тройчатє, Чунишина, Нова Водолага, Олексіївка, Нижня Сироватка Харківської губернії та селі Олексіївка Катеринославської губернії. Вони засвідчили його уважне ставлення до різноманітних жанрів народної творчості. Збирацькому методу вченого властиве прагнення до збережен-

ня автентичності, дослідження варіантності, увага до новотворів та зразків сороміцького фольклору, вичерпна паспортизація матеріалу. Численні архівні листи та чорнові матеріали Б. Грінченка засвідчують його ставлення до народної творчості як до предмета науки і служать суттєвим доповненням до висвітлення методологічних засад фольклориста.

Література

1. Дорошенко Д. Борис Грінченко: (Некролог). *ЛНВ*. 1910. Т.LX. Кн. IX. С. 448.
2. Кузеля З. Борис Грінченко як етнограф. *На могилу Бориса Грінченка*. Чернівці, 1910. С. 18.
3. Пісочинець Д. На дружню могилу. Мої спомини та враження. *Над могилою Бориса Грінченка*. Київ, 1910. С. 22.
4. Плевако М. Життя та праця Бориса Грінченка. Харків, 1911. С. 7–8.
5. Франко І. Наше літературне життя в 1892 р. *Збір. творів: У 50-ти тт.* Т. 29. С. 14.
6. Чистов К.В. Вариативность и поэтика фольклорного текста. *История, культура и фольклор славянских народов: IX Международный съезд славистов*. Москва, 1983. С. 144.
7. Шаян В. Життя і творчість Б. Грінченка. *Визвольний шлях*. 1963. Кн. 11-12. С. 1287.

Світлана Маховська

Трансформації весільної обрядовості в с. Нижня Сироватка (кінець ХІХ – 80-і рр. ХХ ст.)

На сучасному етапі формування українського суспільства чітко виразно простежуються тенденції до відцентрових процесів, тому проблема етнографічного вивчення локальних характеристик етнокультурних реалій є достатньо обґрунтованою та актуальною.

Вузьколокальні дослідження викликали інтерес у науковців різних історичних епох. Однією з перших робіт, присвячених українському весільному обряду, зокрема на території Слобожанщини як окремого регіону, в історіографії етнографічної науки вважається дослідження українського етнографа, армійського прапорщика, уродженця м. Кролевець Сумської області Г. Калиновського «Описание свадебных украинских простонародных обрядов в Малой России и в Слободской Украинской губернии...» (1777 р.) [14]. Робота містить загальний для означеної території опис різних етапів весілля. Зокрема, досить повно висвітлені звичаї пов'язування старост рушниками, благословення молодих на кожусі, обсипання молодих зерном, торг за молоду, публічне засвідчення цнотливості дівчини шляхом демонстрації її сорочки.

До проблеми вивчення ареальної специфіки весільної обрядовості дослідники зверталися і наприкінці ХІХ ст. Так, «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край» [16] П. Чубинського містять фактографічні дані про весільний обряд в окремих слободах ХІХ ст., які за сучасним адміністративно-територіальним поділом відповідають селам, селищам міського типу або містам.

Польовими матеріалами представлений і докладний опис весілля в сл. Нижня Сироватка Сумського повіту Харківської губернії (нині – с. Нижня Сироватка Сумського району Сумської області), зроблений 1899 р. українським письменником, лексикографом, етнографом, істориком і публіцистом Б. Грінченком [5]. Власне, цю розвідку і взято за основу для визначення ступеня трансформації весільної традиції на прикладі одного села.

Серед робіт сучасників дослідження культурних реалій невеликих ареалів також є доволі чисельними. Зокрема, привертають увагу публікації Р. Дубини «Весільний обряд в селі Северинівка Жмеринського району Вінницької області» [7], Н. Зіневич «Весільні традиції чехів села Малинівка на Житомирщині» [11] тощо.

Основу цієї статті складають матеріали власних експедицій авторки (с. Нижня Сироватка Сумського району Сумської області), а також польові записи Л. Артюх (с. Манухівка Путивльського р-ну Сумської області), Л. Орел, С. Щербіни (с. Михайлівка Лебединського р-ну Сумської області). У роботі чітко висвітлено основні етапи святкування весілля зі збереженням мовленнєво-діалектних особливостей у визначенні тих чи інших атрибутів та обрядодій окресленої території, а також трансформації обряду, що відбулися протягом кінця XIX – 80-х рр. XX ст.

На означення власне весілля та весільного обряду загалом у сл. Нижня Сироватка наприкінці XIX ст. використовували термін «свальба», що було характерним для загальнослов'янської традиції, коли у найпоширенішому визначенні «свадьба» відбувалася заміна кінцевого приголосного в корені даної лексеми на *р*, *л'* та *й* (у російських та чеських локальних назвах – «свар(ь)ба», у російських, чеських та українських – «свальба», «свайба» тощо) [6, с. 546]. У Нижній Сироватці XX ст. поняття «свальба» практично втратило своє побутування. Інформанти 1930-х рр. народження використовують у повсякденному мовленні переважно лексему «свадьба», подекуди «свайба» [3], що, очевидно, є наслідком впливу переселенців.

Традиційно першим компонентом передвесільного циклу обрядовості були «змовини» – початкова церемонія весільного до-

говору, у процесі якої попередньо з'ясовувалися наміри батьків дівчини. Цей етап є локально побутуючим переважно на українсько-російському та українсько-білоруському пограниччі кінця ХІХ ст. [4, с. 21–22]. Зокрема, цей факт підтверджують й етнографічні студії по весіллю Слобожанщини.

На території Сумського повіту посланцем до батьків обраниці виступав батько. Лише у випадку відсутності останнього цю функцію виконувала мати або близький родич. Якщо батьки і дівчина погоджувалися, молодому перев'язували руку хусткою. При бажанні ще подумати, посланця просили прийти наступного разу.

Після «змовин» батько і мати молодій йшли на «розглядини» до молодого. Наприкінці ХІХ ст. були зафіксовані випадки, коли батьки дівчини після «роглядин» відмовлялися від весілля: «... якщо хазяйство не до вподоби, то просто нічого не кажуть, а тільки говорять, що перекажуть абиким, коли приїздити. І переказують, що «ганьбувати нічи́м не ганьбуємо, а дівки не оддамо; хай їм бог помагає, хай шукають собі» [5, с. 393]. Назва цього етапу («розглядини») протягом періоду дослідження зберігала активну позицію в мовленні селян, однак сам етап із середини ХХ ст. почав втрачати свою обов'язковість. Похід до батьків молодого переважно здійснювався з метою частування, а не задля знайомства з умовами для майбутньої дружини. Особливо це стосувалося тих випадків, коли хлопець і дівчина були з одного села.

Після «розглядин» до дівчини «посиляли старостів». Структуруючи весільний обряд як послідовну систему актів, можна помітити чіткий сценарій появи весільних чинів під час ритуалу. Так, у договірній частині бере участь лише чин «старостів» (в окремих повітах Харківської губернії зустрічається найменування «сваті») – поважних осіб похилого віку, від яких залежало, чи засватають молоду. Недаремно, за твердженням Н. Здоровеги, «старости були особливою категорією верховних правителів-жерців у стародавній Русі» [10, с. 65].

Узявши по хлібу, старости з молодим йшли до майбутнього тес-тя, «...зрідка казали про слід, що їм до хати прийшли, а більше

так, що зараз починають про діло» [5, с. 393]. А от описи місцевого весілля 40–70-х рр. ХХ ст. містять згадки про формулізовані метафоричні тексти, в яких обов'язковим персонажем була «телиця» [3].

Публічне озвучення згоди парубка та дівчини на шлюб було традиційним елементом місцевого весільного сценарію. Першим питали хлопця. Коли ж парубок за власним бажанням засилав «старостів», то рішення фактично приймала дівчина. У сл. Нижня Сироватка Сумського повіту на знак згоди стелили перед столом білий рушник [5, с. 393]. Після батьківського благословення дівчина подавала старостам рушники, а подруга перев'язувала їм руки. Молодому перев'язувала руку шовковим платком сама молода.

Використання рушників у місцевому обряді, як і в українському загалом, було доволі символічним і чисельним. За свідченням інформантів, з середини ХХ ст. найбільше обрядове навантаження почав виконувати саме крелевецький рушник, навколо якого і сьогодні побутує багато легенд. Одна з них пов'язана з постаттю Т. Шевченка. Так, поет В. Сухомлин написав вірш «Тарасові рушники», в якому Тарас Григорович ніби замовив рушники в місцевого ткача собі на весілля, а після смерті поета ці рушники, начебто, поклали йому на домовину, коли її везли з Москви в Канів. За твердженням відомого крелевецького історика-краєзнавця А. Карася, ці події повністю вигадані місцевим поетом і ніякого відношення до історичних фактів не мають [12, с. 27].

Функції крелевецького рушника у весільному обряді Сумщини не обмежувалися лише обрядовістю старостів. Так, наприкінці 60-х рр. ХХ ст. у с. Нижня Сироватка був поширений звичай танцювати за рушник [3, арк. 2]. У багатьох селах області крелевецьким рушником обов'язково обмотували коровай [1, арк. 3; 2, арк. 9]. У с. Михайлівка Лебединського району його використовували під час запросин на весілля (як обов'язковий елемент одягу молодої) та вінчання (молоді становилися на нього перед престолом) [9]. Подекуди крелевецькими рушниками вбирали весільний поїзд [8].

Через кілька днів після «старост» батько і мати молодого йшли до тестя домовлятися про подарунки, про час та місце проведення весілля, що скріплювалося могоричем. А в четвер скликали родичок молодого та молоді «бгать коровай».

За свідченням М. Сумцова, серед слов'янських народів українське («малоруське») весілля посідало перше місце за повнотою обрядового вживання хліба [15, с. 56]. На території Харківської губернії кінця XIX ст. найпоширенішими видами весільного хліба були: «корова́й», «ле́жень», «ші́шки» і «кала́ч». У записах цього періоду зі сл. Нижня Сироватка зустрічаємо згадки лише про перший із них.

За звичаєм, посадивши коровай у піч, двоє чоловіків і дві жінки брали діжу навхрест і тричі піднімали її до стелі, після чого так само навхрест цілувалися. Цю ритуальну дію обов'язково повторювали до трьох разів. У місцевому весільному обряді XX ст., щоб молода була багата, у «коровай» стали класти «грошик» [3, арк. 11], а до традиційного оздоблення додалися качки з тіста [3].

Окрім загальновідомих, до групи передшлюбних обрядів можна віднести звичай «цідити пиво», поширений ще в 50-х рр. XIX ст. в Сумському повіті Харківської губернії, оскільки, як свідчать записи, там було більше хліба. Йому передували такі етапи: «З усякого хліба зерно мішали, наливали водою; зерно мокне днів зо три, а тоді його розсипають на чисто виметеній землі, – там воно лежить, аж поки проросте; тоді се зерно місють на борошно і запарюють, як на брагу; тоді цідють, і от вже пиво, – його в погріб виносять, а гущу водою розводять. Пиво на стіл подають, а гущу в сінях становлять, – її всяке може пити. Та вже тепер сього не роблять. У п'ятницю тільки те та се до весілля лагодють» [5, с. 395]. Припускаємо, що описана традиція мала не лише функціональний характер (підготовки випивки для частування гостей під час «свадьби»). Пиво (так само як і горілка) – продукт бродіння, що виконував роль ритуального напою, а процес його проціджування символізував створення нової сім'ї. На території інших повітів згадки про цей звичай не зустрічаються.

У суботу молодих виряджали запрошувати рідних на весіл-

ля. Спочатку наречена кликала «дружок» (дівчат), а наречений – «бояр» (хлопців), з якими й вирушали на запросини. Обійшовши родичів, молода заходила до свекра, де її разом із дружками запрошували до вечері. Показовим є те, що в сл. Нижня Сироватка Сумського повіту перед початком весільної трапези батько обов'язково хрестив юшку в мисці ложкою, брав тричі сам, після чого могли приступати всі інші [5, с. 398]. Цей звичай свідчить про визначальну роль батька як голови роду в обрядовій канві «свальби». Примітно, що склад весільної їжі залежав від заможності селян. Так, бідняки могли дозволити собі лише скромні страви – переважно хліб, огірки, капусту, варене м'ясо. Закінчувалася вечерея зазвичай варенухою.

Помолившись після гостини, усі вирушали до батька молодої. Брат дівчини за хустку заводив її навколо столу до причілка, після чого продавав «дружкові» (у середині ХХ ст. подекуди номінація «дружкó» замінювалась терміном «дружók» [3]) місце біля сестри на посаді. Повечерявши, молода з дружками вставала, молодий вів бояр до себе, і після чергового частування разом із музикантами, дружками і старостами йшов до тестя на «подружбини». У сл. Нижня Сироватка «дружкийі» і «старостіі» обов'язково в якості викупу несли із собою по хлібу, а молодий – два книші. І вже після весілля зять цілий рік ходив до тестя в гості з двома книшами [5, с. 402]. У неділю зранку молодого виряджали по молоду. Залишивши подвір'я, весільний «поїзд» перш за все вирушав до церкви, об'їжджав її тричі, зупинявся навпроти південних (іноді західних) дверей, де молодий зі «старшим боярином» злазив з коня, ішов до дверей, кланявся три рази і клав коло них або на замок шапку, після чого їхав на ту вулицю, де жила молода. Подекуди цей ритуал мав назву «цілувати замок» [5, с. 403]. Жодних згадок про побутування наведеного звичаю в ХХ ст. під час збору польових матеріалів зафіксовано не було, що, на нашу думку, є наслідком витіснення з народного життя церковних звичаїв та обрядів у часи радянської влади.

Весільний «поїзд» не мав права в'їжджати в двір молодої, поки батько не вийде з хлібом-сіллю просити, «щоб уїздив». Отримав-

ши запрошення, молодий заходив до хати, де на нього вже чекали брати нареченої з кийками. За висновками відомого славіста середини ХІХ ст., члена-кореспондента Санкт-Петербурзької АН (з 1856 р.) П. Лавровського, слова «батько» і «брат» у слов'янських мовах мають спільне походження, і в патріархальній родині брат «розглядався як природній покровитель сестри, як за життя батьків, так і після нього» [13, с. 28]. Головним атрибутом «продавця» вважався «кийок» із соломою (за матеріалами ХІХ ст.) або реп'яхами (початок – середина ХХ ст.) на кінці, за допомогою якого брат вимагав у молодого викуп – махав на «дружкá», а іноді й бив його по голові, не підпускаючи нареченого до нареченої. Зазвичай «дружко» розплачувався чаркою і грошима.

Наступним весільним етапом було пришивання квітки до шапки молодого, що входило до обов'язків сестри молодой. За виконання ритуалу дівчинка також отримувала винагороду. Після цього відбувалося обдаровування всіх присутніх. Ця традиція зберігалася у весільному обряді Нижньої Сироватки протягом усього періоду дослідження.

Після дарування готували скриню молодой, накривали її рядном і перевозили до молодого, а «дружко» тим часом ділив коровай. Перш ніж його різати, «старший боярин» виймав ножа, рубав ним тричі сволок і вже тоді повертав «дружкóві» [5, с. 408]. Поділивши коровай, гостям подавали вечерю.

Не менш важливим етапом «свадьби» вважалося «покривання» молодой хусткою. Через цей обряд відбувався остаточний перехід нареченої до групи заміжніх жінок. До початку ХХ ст. звичай зберігав традиційну послідовність проведення. Після вечері мати виносила на «короваї» рушники, очіпок і серпанок. «Дружкó» це все клав собі на голову і просив благословення в «старост» покрити молоду. Дві «свáшки» (одна від нареченої й одна від нареченого) ставали на лавку й починали ритуал: знімали з нареченої хустку, мастили волосся горілкою, укладали їх пожіночому, надівали очіпок, який дівчина тричі зривала з голови і кидала до порогу. Локальна відмінність цього звичаю полягала в тому, що, якщо в батька молодого були бджоли, молоду мали

везти обов'язково покритою (щоб ті роїлися) [5, с. 409]. Після покривання «дружки» прощалися з молодою, а на їхнє місце сідали молодиці, що символізувало остаточне прощання дівчини з дівочтвом. За матеріалами ХХ ст., звичай прощатися з «дружками» вже з кінця 30-х рр. почав зникати – молодь залишалася в складі учасників обряду до кінця весілля.

Звичаї, пов'язані з першою шлюбною ніччю та визначенням цнотливості молодої, в описах кінця ХІХ ст. не представлені. Немає згадок і про повесільний цикл обрядовості, що унеможлиблює проведення аналізу цього етапу та виявлення динаміки його змін. Зазначимо лише, що за своїм ритуально-семантичним навантаженням цей етап обрядовості у ХХ ст., як засвідчили польові записи, по суті був продовженням кульмінації, пов'язаної з обрядами першої шлюбної ночі, і складався з таких частин: умивання молодих, «снідання», обдаровування родин і молодят у молодого, обрядове рядження гостей, купання батьків, обряди кінця весілля. Він фактично не мав чіткої хронології: міг тривати від одного дня до кількох тижнів, що залежало від матеріальних статків сторін та історичного періоду. На темпоральні ознаки останнього циклу весільної обрядовості впливали роки лихоліття (Голодомор, Друга світова війна, голод 1947 р. тощо), коли «свадьби» або взагалі не грали, або обмежувалися одним днем (по факту – обідом на честь молодят). Тобто саме ця група ритуально-магічних акцій як завершальна в структурі весілля в окреслені історичні періоди зазнавала найбільшого скорочення.

Отже, наведені матеріали засвідчують, що структурно-функціональний склад звичаїв та обрядів у с. Нижня Сироватка Сумського району Сумської області протягом кінця ХІХ – 80-х рр. ХХ ст. зазнав низки трансформацій, зокрема: 1) у формі й характері проведення окремих рівноцінних за призначенням обрядодій; 2) у термінології весільних реалій; 3) у формулізованих метафоричних текстах, що супроводжували окремі етапи обрядовості; 4) у часі та місці проведення ритуалів. Подальші дослідження дозволять з'ясувати ступінь і характер змін, які відбулися в структурі місцевого весілля другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Література

1. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. – Ф. 14-5. – Од. зб. 718. Маховська С. Л. Весільні обряди – опитування респондентів, с. Річки, Білопільський район, Сумська область. 2011 р. Комп'ютерний набір. 28 арк.
2. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. – Ф. 14-5. – Од. зб. 719. Маховська С. Л. Весільні обряди – опитування респондентів, с. Боромля, Тростянецький район, Сумська область. 2011 р. Комп'ютерний набір. 29 арк.
3. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. – Ф. 14-5. – Од. зб. 720. Маховська С. Л. Весільні обряди – опитування респондентів, с. Нижня Сироватка, Сумський район, Сумська область. 2011 р. Комп'ютерний набір. 31 арк.
4. Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні (Історико-етнографічне дослідження) / В. К. Борисенко. – К., 1988. – 192 с. : іл.
5. Весілля в селі Нижня Сироватка Сумського повіту Харківської губернії. Записав Б. Д. Грінченко. 1899. // Весілля: у 2 кн. / АН УРСР, Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського; [упоряд. М. М. Шубравська; редкол.: О.І. Дей (голова), М.М. Гордійчук, К.Г. Гуслистий та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970. – Кн. 1. – С. 393–411.
6. Гура А. В. Свадебный обряд / А. В. Гура // Славянские древности. Этнолингвистический словарь: [в 5 т.] / РАН, Институт славяноведения / под общ. ред. Н. И. Толстого. – М. : Международные отношения. – 1995. – Т. 4 : П (Переправа через воду) – С (Сито). – С. 544–547.
7. Дубина Р. Весільний обряд в селі Северинівка Жмеринського району Вінницької області (сер. ХХ ст.) / Дубина Руслан // Весільна обрядовість у часі і просторі. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Одеські етнографічні читання». – Одеса : вид-во КП ОМД, 2010. – С. 98–107.

8. Записала Л. Артюх у с. Манухівка Путивльського р-ну Сумської області від Банної Ганни Онисіївни, 1912 р.н.
9. Записали Л. Орел, С. Щербань у 1994–1995 рр. у с. Михайлівка Лебединського р-ну Сумської області від Шамари Софії Терентіївни, 1913 р.н. та Пукало Галини Павлівни, 1918 р. н.
10. Здоровега Н. І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні / Н.І. Здоровега; АН УРСР, Державний музей етнографії та художньо-го промислу. – К. : Наук. думка, 1974. – 154 с.
11. Зіневич Н. Весільні традиції чехів села Малинівка на Житомирщині / Зіневич Наталія // Весільна обрядовість у часі і просторі. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Одеські етнографічні читання». – Одеса : вид-во КП ОМД, 2010. – С. 126–137.
12. Карась А. З історії Сумщини. Історичні нариси / А. Карась. – К.: СМП «АВЕРС», 2006. – 104 с.
13. Лавровский П. Коренное значение в названиях родства у славян / П. Лавровский. – Спб., 1867. – 120 с.
14. Описание свадебных украинских простонародных обрядов в Малой России и в Слободской Украинской губернии, також и в Велико-российских слободах, населенных малороссиянами употребляемых. Сочиненное Григорием Калиновским, армейских пехотных полков, состоящих в украинской дивизии, прапорщиком. В Санкт-Петербурге. Печатано при Артиллерийском и Инженерном Шляхетном Корпусе у содержателя типографии Х. Ф. Клена. 1776 года / Григорий Калиновский. – Х. : Тип. Губернского Правления, 1889. – 10 с.
15. Сумцов Н. Ф. Хлеб в обрядах и песнях / Н. Ф. Сумцов. – Харьков : Типография М. Зильберберга, Рыбная, 25. – 1885. – 137 с.
16. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д.чл. П. П. Чубинским. – Т. IV : Обряды: родини, крестини, свадьба, похорони. – Спб. : Типография В. Киришбаума, 1877. – С. 679–696.

ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

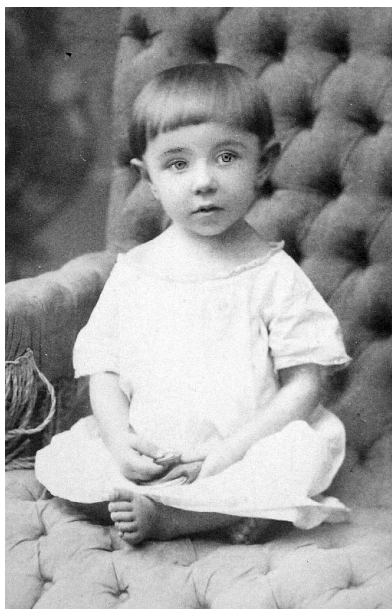
Борис Грінченко, народний учитель. 1883 р.

Борис Грінченко з дружиною та донькою. 1887 р.

Марія Грінченко

*Настя Грінченко,
донька Бориса Грінченка*

9 45
111

Перенес
1/2 1/2 1/2

№ 9 № 5

До III 20 року
всього свіжен.

Метраб

для стиснення п'ясто

Молодий Ігнатий.

№ 7

кв. 1358

Рукописи записів народних пісень з с. Нижня Сироватка, здійснених учнями Бориса Грінченка Марком Нечипоренком та Ігнатієм Шоломієм. Помітки здійснені рукою Б. Грінченка. Зберігаються в архіві Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України (м. Київ)

1978

17/17

Світлова зоря не виходила,
 Поупошиль запускала
 Надь хвабрычкыль славныхъ городовъ,
 Надь проклятой земляной тюркой!
 Тюрма темна невесема
 Ой тамъ нема ни дверей
 Ни оконечокъ
 А сидить же тамъ
 Самъ неволничокъ,
 Отецькою сьмь
 Ма полковничокъ

С. Кисельничъ Сировавка Булск. у. Харьк.
 ул. М. М. Чернипоренко, в 1985 г.

Ин-т Мистецтвознавства
 Фотодору та Етнографіі
 АН УРСР

180

ММ

ТД

Гусята утята сретку поїшли,
 На поливъ ставокъ полетили.

Выйди ты, Галочка, заверни сусы,
 Ма поццилуї Петра въ золоти усн.
 То цо, то і му, то і поццилуї
 Въ його бароду у золотиу.

Сиб. К. 1181
 № 225.

С. Нискиня Сыроватка Сусск. у. Харьковск.
 суд. М. М. Чернопоренко въ 1885 г.

~~Сиб. К. 1181 № 225;~~ Минор. 106 № 70.

181

Якъ бы шкура добра,
то сидела бы дома
та пидь свого метельного
та проша бы ты кудельного
та на рукавного.

HT
70

3
25a
8

С. Нижняя Сыроватка Сураш. у. Харьк.
губ. М. М. Негипоренко в 1885 г.

Губ. у. 1143 и 126.

182

МД

44

Ой горе горе, несчастная доле
 Зорала дивчына мысленка камы поле
 Карнымы очыма та і заволочыла,
 Дрыбнымы словамы рыммо прылочыла.
 Ой не шумны, мужке, земляны Гайраке,
 Ой чого ты плачеш, маладзіі хозаче?
 А я з гэў тачу тачу, сама не знаю чого,
 Сусіды блызкіі варогы тыхакіі
 Не ведаць ходыта дивчыны любыты.
 А гэў дивчыну любіло за себе возды
 Въ дарочу пяду, въ дарозы чырку.
 Не знатывынеш, мома, де мая могыла.
 А мая гэў могыла край сымова мора
 Не ходы гэў ты, мома по надъ морышъ блыду
 По надъ морышъ блыду, коло моря гэў слыду.
 На могылу ступышы, на сяденьку влудышы.
 Сама гэў, мома, знашы; * пядъ землею вавыко,
 Пядъ землею вавыко, на сяденьку тыхакію
 Пядъ землею гэў тудно, на сяденьку нудно.
 С. Няманя, Сырваватка Аумск. у. Харык. губ.

42 25

Ві не їдб, голубиць,
Та на листечко,
Не курці конопель
Ни повси. повислетка,
Та купи мети шотку
Одну жлиметку,
Буде зо мене приятки
На всю зипочку;
Не сама я прѣла —
Кума помагала,
А я купи миску пшома
И тры куски сала;
Не сама я прѣла —
Булы поличниці
Та за шиб, та за шиб,
Та за паличницѣ.

С. Низкиндя Сироватка Сулек. ч. Харк.
губ. М. М. Нечипоренко, во 1885 г.

Сиб. Г. 1182 № 239 Море. 132 № LXXXV.

стаканъ меду деражуръ.
Стаканъ до рукъ прихыталъ
Скрипкохъ очи заемтае... " X

— Ты думалъ, молодой козаче,
Що я тебе вирно люблю,
А я ажъ тебе, молодой козаче,
Огеньками проведу
А бривоньками обжарю,
А де найбилгма челядонька —
Тамъ я тебе осушу. —

" На що зрѣ було любити,
Якъ теперъ судити,
На що зрѣ було прикде зазнаватися,
Якъ теперъ же розставатися.

Дивомонико молода
Судитъ же насъ обійга."

— Нехай судитъ, нехай и говорить,
Вони сами зрѣ таковы.

С. Низинная Сыроватка Сулск. у. Харьковск. губ.
М. М. Негиноренко, въ 1885 г.

Чуб. V. 18-1148. 47x106; 83x173.
Наблюден. 90 X

185

IV

117

74

Якъ выйдуть за ворота прохлываться,
 Ни до кого на чуркыни прихлываться.
 Прохлывалось я на чуркыни до дубовка,
 Бидна моя несчастная илювожка.
 Били-били барабаны, выбивали,
 Охотой жь у гусарн выхлывали.
 Которым жь охотой — скачуть, пляшуть,
 Которым жь охотой — тушкать, плачуть.
 Запущена дубриновка зеленка,
 Запущена гусарочка молодейка
 По своему гусарыму молодому.
 Та задуря гусарына поспытаты
 Ты ей замужь ити, ты гулять?
 Гуляй, гуляй, мой мой, якъ гуляла
 Танцы, танцы червоны, якъ танцала,
 Наймай, наймай музыкантыв, якъ наймай!

Милор. 117 X 20

С. Нижняя Сировавка Сумск. у. Харьк. губ.,
 М. Ш. Нелиторенко, в 1885 г.

Ч. 5. 303 X 596. Милор. 117 X 20. Довн. Заволж.
 Радч. 171 X 101. Соборн. к. Ч. 0. 0. 176 X
 ский 85, 1439

146

Ст. № 20. п. № 48⁵³

Он дубь на березу
шляпину похмылься,
А само своё кепице
У ноги вклоповей:

«Мене жь, под мене,
Гоня не жемонит мене?»

— На что жь тебе, сынку,
Молодому жемониты,
Хода въ тебе, сынку,
ми съ коня говорят?

Купи жь сося, сынку,
Коня вороного,
Коня вороного

та и неуселого.
Коня будешь вьоты
съ конемь говорят.

Он коню мий коню,
Коню вороженский
Коню вороженский

того жь ты смутженский?
Ты у тебе, коню,

7
48

Суд. 1868 N 496, 960 N 49

870, N 429, 217, 188/6

Занос 110, N 22, 213

Сима вивса нема?
 І у мене сима
 по сали колма,
 А е во мене вивса
 по салии пера
 І якъ того смутяемый,
 Шо ты молодецкой
 Шо ты мене, коня,
 Тасітенько сидиашь
 На мене сидиашь,
 У поли гучиашь
 Корьмы не локнашья.
 Мене вороного
 До стовна провяджешья.
 То я сыру землию
 У колма выдешю
 токи якъ тебе, маме
 Та ись корьмы выдзу.
 Ві маме, мій маме,
 Подумай на себе,
 Подумай на мене
 Коня вороного,
 Якъ за наги знамо
 Тотши погоди

А ми якъ утикали
 Битыми шибісали
 Крутими деревами
 По наві дупавали.
 А якъ же я схожу —
 Дунали перескожу
 Маме якъ тебе, маме,
 Зв неволі виставу
 Ступай, ступай, коню,
 Правого ногою

Калитович виставля
 До вивсови просто.

С. Мисюньс Суроватка Сурм. у. Харьв. уд.
 М. М. Чернопоринсо, вь 1885 г.

Орудьв Очерк. 740 870. N 4294

Уд. К. 27. Вар. в. 868. N 426 (7.0)

1193 X 14 20.005110. X 22. 23

Пашии II, 81 Маме. (1834) 160. N 23

187

117

176

Ой што буды не знае,
 Некай мене слытае,
 А то буда такая,
 Як горшкы шуркая.
 Горшочкы напелася,
 Та й зь людзьми побялося.
 Годы зь тоды, брацкія сыну,
 Горшочкы пыты,
 Годы пыты, людзей бытыя
 Усе и такь лаютъ.
 Некай лаютъ, некай лаютъ
 Иль жна безгалова,
 А я пиду та изе вольно
 За свое здарова.
 Дес узався Чнась,
 Вжымувъ буды въ шевскый квасъ,
 Дес узався Мартынь
 Витяль буды та обь тынь.
 А та буда зидкалася
 Та пидь мосткою сховалася.

Ихавъ Юрко съ хворостами
понавъ дяду нидь мостомъ.

Де ты, дядо, родилася?

Де ты, дядо, хрестомася?

Я во Харькове родилася,

А во Борозини хрестомася,

У Сироватки зрела,

Изъ Деркаги замаря пишла.

С. Мискиндъ Сироватка Сулм. у. Харьк. уц.

М. М. Кериморенко, въ 1885.

Уц. V. 1164 X 185. Морд. Лит. Сб. 238 X 43

К. С. 1887 I, 27, 1889, IX, (652-704)

198

4
17
19
24

Носию орошокъ
при широкой носу;
Носило экъ я черевычки
Своиѣ порнобрывици.
Ще экъ орошокъ не носилъ,
Тильки лопаточки,
Выстоптала черевычки,
Тильки запяточкы.

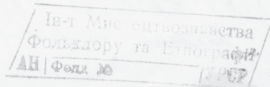
С. Мискинд Сороватка Сумск. у. Харьков.
губ. М. М. Мегиноренко, въ 1885 г.

Радг. 238 N 253

Та ми стала, ми лавоць
Ниде гостю систи.
Ге-ге, серденья, ниде гостю систи.
Гусарочно зьво милода
Стели гостю спати.
Хотила зьво тоди гусарочка
Ись хати втикати,
Стала зьво вона сьвова проговилити:
А. я жыву двадцать лить,
И безь мужка и безь дити,
а десятиая зима,
Якь мужка нема.
Ге-ге, серденья, якь мужка нема.
Та хьба зьво ты мене не влизнала,
Якь ты мене молодецькимь во службу одправляла,
Ге-ге, серденья, во службу одправляла,
Во службу одправляла,
На ливии ружи дитя держала,
А правою ручкою сьвози утирала.
Ге-ге, серденья, сьвози утирала.

С. Нижнякня Соробатка Сумск. у. Харьк. губ. М. Шоломский въ 1895 г.

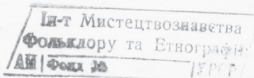
Числ. X. 66. N 142; 815. N 386.

Як поїшла як я дре скито надъ водою, —
 Уродилося та дре скито зъ любовою.
 А хто якъ тебе дре скито, хто його пропоне, —
 То той мене молодую дивному пригорю!
 Обизвався дугъ съ сидом та изъ бородою.
 А я такъ тебе дре скито та пропонею,
 А я якъ тебе молодую дивному пригорю.
 Ві не буду, старий диду, та я за тобою.
 Ты похочешъ мене била пыхко бородою!
 А твоею бородою та пухъ выкистатъ,
 А твоею головою та верха затыкатъ,
 А маю та красю — шотцувъ звеселятъ.

С. Нижня Сироватка Сучск. у. Харк. губ. № 1885
 отъ хлопца Шота Ивана Шоломів.

Губ. V. 1135 № 102. Метр. 477.

Та і повезли вь городочкь,
Поставили у старогочкь
Та і обрили йому поборокь.
Лугре мені свийей настє,
Нисокь мені съ коней внастє,
Лугре же мені съ дивыцею,
Нисокь изь мучыцею.
Лугре же мені съ товарокь,
Нисокь ходить зь барабаною.
Лугре же мені траву косить,
Только ружькошь шаблею носить.
Якъ же вьдмаєсь дивка марья
Отмакала того парий,
Ругеюкалаи кудри завывала,
Торши кудри на головизе у парий вьломився,
А вь дивчыны молодом гурки словоє млюбсь,
Не плачь, дивко, не вьдывайсь,
Кимь я такить удавсь,
Царю Богу сподобавсь.

С. Нисокня Сироватка Сумск. у. Харьк. губ.
М. Шапокинъ вь 1835 году Раденко, 159, № 46.
Кіевская Старина 1897, № VII, 30, № 15. Збун. найку. тисень, № 5.

ЭТНОГРАФИЧЕСКІЕ
МАТЕРІАЛЫ,

собранные въ Черниговской и сосѣднихъ съ ней губерніяхъ.

Выпускъ 1.

Рассказы, сказки, преданія, пословицы, загадки и пр.

Б. Д. Гринченко.

ЧЕРНИГОВЪ.
Типографія Губернскаго Земства.
1895.

ЭТНОГРАФИЧЕСКІЕ
МАТЕРІАЛЫ,

собранные въ Черниговской и сосѣднихъ съ ней губерніяхъ.

Выпускъ 2.

Рассказы, сказки, преданія, пословицы, загадки и пр.

Б. Д. Гринченко.

ЧЕРНИГОВЪ.
Типографія Губернскаго Земства.
1897.

*Титульні сторінки
видання Б.Д. Грінченка
«Етнографічні
матеріали зібрані
в Чернігівській і сусідній
з нею губерніях».*

*Випуск 1, Чернігів, 1895.
Випуск 2, Чернігів, 1897.*

52584

ЭТНОГРАФИЧЕСКІЕ

МАТЕРІАЛЫ,

СЪБРАННЫЕ ВЪ ЧЕРНИГОВСКОЙ И ОКОЛЕДНЫХЪ СЪ НЕЮ Губерніяхъ.

ТОМЪ III.

ПѢСНИ.

Б. Д. Гринченко.

ЧЕРНИГОВЪ.
Типографія Губернскаго Лействы.
1899.

ИЗЪ УСТЪ НАРОДА.

Малорусскіе разсказы, сказки и пр.

Б. Д. Гринченко.

Черниговъ, 1901.
Земская Типографія

*Титульні сторінки
видань Б.Д. Грінченка:*

*«Етнографічні
матеріали зібрані в
Чернігівській і сусідній
з нею губерніях».
Випуск 3. Чернігів, 1899.*

*«З вуст народу»,
Чернігів, 1901.*

Приміщення колишньої двохкласної школи у селі Нижня Сироватка Сумського повіту Харківської губернії, у якій Борис Грінченко працював учителем і завідувачем у 1884-1885 рр. Побудоване у 1876 р.

Нижньосироватська школа І-ІІІ ступенів імені Бориса Грінченка

Шкільний музей Бориса Грінченка

ПРИМІТКИ

До видання увійшли записи, здійснені Б.Д. Грінченком та його учнями у 1884–1885 рр. у селі Нижня Сироватка Сумського повіту Харківської губернії (нині Сумського району Сумської області) та вперше опубліковані в тритомному збірнику «Етнографічні матеріали, зібрані у Чернігівській і сусідніх із нею губерніях» (Чернігів, 1895, 1897, 1899) і збірнику «З вуст народу» (Чернігів, 1901). Тексти подаються за цими виданнями відповідно до сучасного правопису й українською абеткою. Літери ы, и замінені на и, і. Знак ь у кінці слів опущено. Сполучення йи передане літерою ї. Відокремлення йотованих голосних звуків замінене зі знаку ь на апостроф (б'є – б'є). Сполучення -цця в дієсловах замінене на -ться.

Посилання на варіанти в тогочасних фольклорних збірниках опущені. Вказівки на місце запису й рік запису також опущені, оскільки всі пропоновані увазі фольклорні тексти записані в одному місці й протягом одного й того ж часу.

Записи, під якими не вказано, хто зафіксував, належать Б. Грінченку, про що він зазначає в передмові до першого й третього випусків: «Якщо записувач не вказаний, то запис належить нам». Вказівки до деяких текстів, які містять посилання на того, від кого цей твір записано, та ким записано, перенесено до Приміток.

Народна проза

Песиголовці. *Записав І. Шоломій у 1885 р.*

Комарі. *Від жінки записав М. Нечипоренко в 1886 р.*

Гадюка з золотими рогами. *Записав І. Шоломій у 1885 р.*

Чорт до меду ласий. *Записано від хлопця в 1884 р.*

Чорта окропом облито. *Записано від хлопця в 1884 р.*

Лісовик. *Записано від хлопця Ігнатія Шоломія в 1884 р.*

Про вдову, що вночі пряла. *Записав М. М. Нечипоренко від дівчини.*

Як Ничипір ділив вареники. *Записав М. М. Нечипоренко.*

Скарб. *Записано в 1884 р. від хлопця Василя Нечипоренка.*

Про Пантелемона. *Записав М. М. Нечипоренко.*

Святий. *Записано від старої жінки.*

Лад у сім'ї. *Записано від І. Д. Шоломія в 1885 р.*
Розбійник старцем. *Записано у 1885 р.*
Прикажчик та гадюка. *Записано від парубка.*
Ятлик-кум і лисиця-кума. *Записано від парубка Михайла Голуба у 1885 р.*
Дід та баба. *Записано від парубка.*
Зла мати та син, що побив зміїв. *Записано від дівчини.*
Зла мати та син. *Записано в 1885 р. від хлопця.*
Чурило, Іван-царевич та Єлена Прекрасна. *Записано у 1885 р. від хлопця.*
Батько і три сини. *Записано від парубка Михайла Голуба.*
Про двох братів: убогого та багатого. *Записано у 1885 р. від хлопця.*
Івашко-Ведмеже вушко. *Записано у 1885 р. від хлопця.*
Хлібороб. *Записано від парубка освіченим, начитаним селянином по пам'яті.*
Три денешки. *Записано у 1885 р. від хлопця.*
Дурні люде. *Записав М. М. Нечипоренко від парубка Михайла Голуба в 1885 р.*
Два брати, розумний та дурний. *Записано у 1885 р. від хлопця.*
Вор Антон. *Записав М. М. Нечипоренко від парубка Михайла Голуба.*
Дід та я. *Записав М. М. Нечипоренко.*
Як один чоловік та хотів забагатіти. *Записано від хлопця в 1885 р.*
Жид та його кучер. *Записав М. М. Нечипоренко.*

Народні пісні

У пана в Грицька та в його дворі. *Записано від М. Нечипоренка, 1884 р.*
Жала Оксана шовкову траву. *Записано від М. Нечипоренка.*
Ходить зайчик. *Записано від учня М. Нечипоренка в 1885 р.*

Матеріали в Додатках доповнюють уявлення про Бориса Грінченка як фольклориста та сприяють глибшому розумінню записаних ним у с. Нижня Сироватка Сумського повіту фольклорних творів.

Оповідання «Без хліба» написане в 1884 році в с. Нижня Сироватка. За свідченням старожилів, приміщення гамазеїв, де зберігалося громадське зерно й звідки головний герой твору Петро вкрав трохи зерна для своєї голодуючої сім'ї, розташовувалися навпроти школи, у якій учителював Б. Грінченко. У тексті згадується село Сироватка.

Оповідання «Каторжна», яке змальовує важку долю обділеної материнською любов'ю дівчини Докії та її нещасливе кохання, яке штовхнуло дівчину на нерозважливий вчинок, написане у с. Олексіївці на Катеринославщині в 1888 році й передає атмосферу сільського життя, селянського світогляду та утверджує категорії любові, вірності, людяності.

Оповідання «Непокірний» (1886) має автобіографічний характер і передає гнітючу атмосферу, в якій молодий учитель опинився в Нижньосироватській школі, переслідуваний сільською владою й духовенством за свої народницькі погляди та любов до української мови.

Тексти подаються за виданням: *Б. Грінченко. Каторжна: для серед. та ст. шк. віку.* – К.: Школа, 2009.

Вірші Бориса Грінченка 1884–1885 року, які ввійшли до збірок «Пісні Василя Чайченка» (1884) та «Під сільською стріхою» (1886), відтворюють настрої та світоглядні переконання молодого вчителя й фольклориста періоду перебування в с. Нижня Сироватка на Сумщині. Поезії перейняті оптимістичними настроями та закликами до праці на благо народу.

Вірші подаються за виданням: *Б. Грінченко. Поезії. Книжка перша (1880–1892).* – К., 1929.

Наукові статті Лідії Козар «Перші кроки у велику фольклористику» та Світлани Маховської «Трансформації весільної обрядовості в с. Нижня Сироватка (кінець XIX – 80-і рр. XX ст.)» висвітлюють початок фольклористичної діяльності Бориса Грінченка та особливості весільного обряду, зафіксованого Б. Грінченком у с. Нижня Сироватка.

Статті надані до публікації авторами.

Відомості про авторів:

Козар Лідія Петрівна (м. Київ) – фольклорист, кандидат філологічних наук, дослідник історії української фольклористики другої половини ХІХ – початку ХХ ст., автор дисертаційного дослідження «Борис Грінченко як фольклорист» (К., 1997) та монографії «Борис Грінченко як фольклорист» (К., 2005).

Маховська Світлана Леонідівна (м. Київ) – етнограф, кандидат історичних наук, дослідник весільного обряду, автор дисертаційного дослідження «Весільні традиції Слобожанщини кінця ХІХ – початку ХХІ ст. (історико-етнографічне дослідження)» (К., 2013) та монографії «Ой з-за гори старостоньки...»: Весільні традиції Слобожанщини кінця ХІХ – початку ХХІ ст. (К., 2014).

Ілюстративний матеріал містить:

- світлини Бориса Грінченка та його родини 1880-х років;
- рукописи записів народних пісень із с. Нижня Сироватка, здійснених учнями Бориса Грінченка Марком Нечипоренком та Ігнатієм Шоломієм.. Копії документів надані до публікації Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України (м. Київ);

- титульні сторінки видань Б. Грінченка: «Етнографічні матеріали, зібрані в Чернігівській і сусідній із нею губерніях» та «З вуст народу»;

- світлини приміщення колишньої двокласної школи в селі Нижня Сироватка Сумського повіту Харківської губернії, у якій Борис Грінченко працював учителем і завідувачем у 1884–1885 рр.

Словник застарілих і діалектних слів укладений упорядником пропонованого видання зі слів, які зустрічаються в текстах фольклорних творів із с. Нижня Сироватка на Сумщині. Для пояснення значення слів використовувався «Словарь української мови», укладений Б. Грінченком, та інші лексикографічні джерела.

СЛОВНИК

ЗАСТАРІЛИХ І ДІАЛЕКТНИХ СЛІВ

Арш'їн – міра довжини.

Багацько – багато.

Борс – борть.

Боя́рин – товариш молодого, який є головним розпорядником весілля.

Буга́й – племінний бик.

Бурла́к (бурлака) – самотній, неодружений чоловік, парубок, людина без постійної роботи і місця проживання.

Важка – вагітна; ходити важкою – бути вагітною.

Велі́ння – наказ, вимога, розпорядження.

Венбе́рь – імбир.

Вербу́нок – вербування, набір людей на роботу чи до війська.

Верете́но – ручне знаряддя для прядіння, що становить собою тонку паличку з видовженими загостреними кінцями й потовщенням посередині.

Гаман – торбинка для тютюну, люльки та інших дрібних речей; гаманець.

Гі́скра – іскра.

Гли́тати – жадібно, квапливо ковтати.

Говору́чий – говіркий; той, що має дар слова.

Горобе́й – горобець.

Греча́ник – хлібний виріб із гречаного борошна.

Губка – висушене плодове тіло гриба-трутовика або гніт чи ганчірка, якими користуються при викресуванні вогню.

Ді́вер – брат чоловіка.

Довбе́ха (довбе́шка) – дерев’яний молоток, палиця з потовщенням на кінці.

Доско́чити – стрибаючи, досягти якого-небудь місця; дострибнути.

Дра́ла – бігом; швидко тікати куди-небудь.

Дру́жбонько (дружба) – товариш молодого, що бере участь у весільному обряді; те саме, що і дружок.

Дру́жка – дівчина, яка на запрошення молодої бере участь у весільному обряді.

Дружко́ – одружений чоловік, який на запрошення родичів жениха є головним розпорядником весільного обряду.

Же́нчик – жнець.

Жирува́ння – пустиці, забавляння, залицяння хлопців до дівчат і навпаки.

Жирува́ти – пустувати, забавлятися, залицятися, розкошувати.

Жупа́н – теплий верхній чоловічий суконний одяг.

Жура́ (журка) – журба.

Замурава́тися – зарости, вкритися травою.

Зови́ця – чоловікова сестра.

Ік – до (прийменник).

Кади́б (кади́вб) – велика діжка для зберігання зерна, борошна, капусти тощо.

Кал – бруд, болото, грязь.

Кали́чний – покалічений, скалічений.

Канто́ха (карто́ха) – картопля.

Кану́пер (кану́пір) – пряна рослина.

Карасі́р – керосин.

Кватирува́ти – наймати квартиру, жити, мешкати на квартирі.

Ква́ша – страва з гречаного або житнього борошна з солодом, подібна до густого киселю.

Кіре́ць (коре́ць) – металевий або дерев'яний кухоль чи ківш із держакон; міра сипких тіл.

Кісній – тісний.

Кісто – тісто.

Кло́ччя – грубе волокно, що його одержують як відхід під час обробки льону або конопель.

Клу́ня – будівля для зберігання снопів, сіна, полови тощо, а також для молотьби та віяння.

Комо́ра – будівля для зберігання зерна, приміщення для зберігання продуктів та хатніх речей.

Коро́мисел (коро́мисло) – дерев'яна вигнута палиця з зарубками або гачками на кінцях, якою носять на плечах відра з водою.

Коро́стявий (короставий) – хворий на коросту.

Косі́ця – загнуте перо у хвості птаха.

Крама́р (крамарочок) – торговець.

Кра́яти – різати на шматки; розрізувати, розтинати.

Креса́ло – залізне або сталеве знаряддя для викресування вогню з кременю.

Криві́й – вигнутий; кульгавий.

Кро́ваць – ліжка.

Кро́кви – бруси, на яких тримається дах.

Кро́сно (кросна) – ручний ткацький верстат, п'яльці, полотно.

Кукі́бниця – дбайлива жінка, господиня.

Ку́чер – візник.

Лемі́ш – частина плуга.

Лі́ко (лі́чко) – внутрішня частина кори молодих листяних дерев, переважно липи, стрічки з такої частини кори, що використовуються для виготовлення різних побутових предметів.

Лу́чче – краще.

Лях – поляк.

Макогі́н – дерев'яний товкач, яким розтирають у макітрі мак, пшоно тощо.

Мені́нник – іменинник.

Метлі́ця – метлюг, однорічний озимий бур'ян.

Мі́рка – народно-побутова одиниця об'єму сипких тіл; дерев'яна посудина для тримання зерна, борошна.

Міх – мішок, ковальський пристрій для роздування вогню.

Мнякі́й (мняке́нький) – м'який.

Мня́со – м'ясо.

Мня́та – м'ята.

Мурава́ (мура́вка, мура́вонька, мура́вочка) – муріг (моріг), густа молода трава.

Незнаро́шно – ненароком.

Не́крут – рекрут, солдат-новобранець.

Обича́й – звичай, звичка.

Огорчу́ти – засмутити.

О́рїх – пропущене або погано оброблене місце під час оранки, сівби.

Окрі́п – кипляча або дуже гаряча вода; кріп (рослина).

Орда́нь – місце освячення води на Водохреще та саме освячення; зображення хреста, виготовлене на Водохреще.

Орі́шення – орішина, горішина, ліщина.

Осло́ник – ослін, переносна кімнатна лава для сидіння.

Пахо́лок – хлопчик, підліток.

Пахоля́ – маленький хлопчик.

Пашні́ця – хліб у зерні й на стеблі.

Пелеха́тий – волохатий, кошлатий.

Песі́головець – казкова людиноподібна істота з одним оком у лобі, що поїдає людей.

Підка́пок – головний убір, очіпок.

Підреші́ток (підреші́тка) – густе решето.

Плавóчок (плавок, плав) – плаваючий острів з очерету й рослин.

Плига́ти – стрибати.

Пожáр – пожежа.

Пожирéння – пожирання, поїдання.

Пóїзд (весільний) – весільна процесія.

Пóломня (пóлом'я) – полум'я.

Полу́шка – старовинна мідна монета вартістю в одну четверту копійки.

Помі́ст – дерев'яна підлога.

Помості́на – кладка, поміст через річку, струмок.

Пості́л (постóли) – м'яке селянське взуття з цілого шматка шкіри без пришивної підошви, яке звичайно носили з онучами, прив'язуючи до ніг мотузками.

Поту́га – сила, міць.

Прика́жчик – найманий службовець у поміщика, купця; продавець у крамниці.

Прі́кілок (прі́кіл) – кілок, вбитий у землю.

Присі́нечки (присі́нки) – ганок із накриттям на двох стовпцях; прибудова перед входом до приміщення; невеликі сіни.

Причілок – бокова стіна будинку; бокова частина даху.

Пріч – геть.

Прядіво (прядиво) – волокно конопель, льону, бавовни, вовни і т.ін., приготовлене для прядіння.

Пу́то (пу́та) – ремінь, мотузка, ланцюг, якими стягують ноги якої-небудь тварини.

Пу́чка – кінчик пальця руки; палець на руці взагалі.

Рій – сім'я бджіл.

Рогáль – віл із великими рогами.

Рóжа – троянда.

Рокúта – верба, вербовий кущ.

Са́жень – міра довжини.

Сва́ненька (сванечка) – сваха; жінка, яка порядкує на весіллі; мати одного з подружжя щодо батьків другого.

Свисті́лка (свистілочка) – сопілка.

Сві́сть – своячка.

Світу́лка – дівчина, що виконує обряд тримання меча й свічки на весіллі.

Світлі́ця – чиста кімната без печі.

Сво́лок – балка, яка підтримує стелю в будівлях.

Се – це.

Се́лезник – селезень, самець качки; качур.

Середу́льший – середній.

Серпа́нок – легка прозора тканина, покривало на голову заміжньої жінки.

Сиріве́ць – хлібний квас.

Су́рян (су́ряний) – сирний, з сиру.

Сіни (сінці, сінечки) – нежила частина селянських хат між ганком і кімнатами.

Сіряк – старовинний верхній довгополий одяг із грубого сукна.

Скріня – великий ящик із кришкою й замком для зберігання одягу, коштовних предметів і т. ін.

Слава – поговор, пересуди, розмови.

Соб! – вигук, яким повертають волів ліворуч.

Страсній – дні останнього тижня перед Великоднем (Страсний тиждень, Страсний четвер); страсна свічка – свічка, яка горіла на вечірній службі в Страсний четвер.

Стригун (стригунець) – однорічне лоша, якому підстригають гриву.

Струмѐнт – інструмент.

Стугоніти – глухо гудіти, утворювати тривалий шум, гул.

Стьо́жка (стьонжка) – стрічка.

Сукати – скручувати, звивати кілька пасом разом; виготовляти мотузку, шнур і т. ін.

Ськати – шукати вошей у чиємусь волоссі.

Танчик – танець.

Тисовий – зроблений із деревини тису.

Тпру! – вигук, яким зупиняють коня.

Уді́ла (вуді́ла) – залізнi стрижні, прикріплені до ременів вуздечки, якими гнuzдають коня.

Уп'ять (вп'ять) – знову.

Ущолочати – відстоятися, встоятися.

Хлів – будівля для свійської худоби.

Хомут – шийна частина кінської упряжі.

Хорт (хірт) – пес, мисливський собака.

Цабé! – вигук, яким повертають волів праворуч.

Цебрó (цебер, цеберко, цеберка) – велике відро.

Ці́вка – тонкий струмінь води або якої-небудь рідини; шпулька для намотування ниток (у ткацькому човнику, прядці і т. ін.).

Цю́ця (дитяч.) – собачка.

Чаву́н – сплав заліза з вуглецем; горщик із чавуну округлої форми для тушкування й варіння в печі.

Частувáти – запрошувати кого-небудь поїсти, випити; пригощати.

Челяді́на – доросла дочка, дівчина.

Че́лядь – молодь; жінки, дівчата.

Черві́нець – золота монета.

Чмі́ль – джмі́ль.

Шевлі́я – шавлія (рослина).

Шинка́р (шинкарка) – власник шинку або продавець у ньому.

Шино́к – невеликий заклад, де продавалися на розлив спиртні напої; корчма.

Шум – танок, який ведуть дівчата, ставши в два ряди і взявшись за руки; назва міфічної істоти, згадуваної в піснях, якими супроводжується цей танок.

Ю́шка – суп м'ясний, картопляний, рибний і т. ін.

Я́тлик (ятел, ятіл) – дятел.

Я́щур – весняна хороводна гра; назва міфічної істоти, згадуваної в цій грі.

ЗМІСТ

Сергій П'ятаченко. Фольклорні скарби слобідського села	3
НАРОДНА ПРОЗА	13
Уявлення і оповідання про явища природи і винаходи	14
Песиголовці	14
Комарі	15
Гадюка з золотими рогами	15
Вірування і оповідання про надприродні істоти	16
Скрипаль	16
Чорт до меду ласий	16
Чорта окропом обито	17
Лісовик	18
Оповідання про мерців	20
Про вдову, що вночі пряла	20
Як Ничипір ділив вареники	20
Вірування та оповідання про людей	
з надприродною силою	21
Кінь	21
Скарб	21
Про Пантелемона	22
Про Свиридона	24
Янголь	25
Святий	26
Оповідання про явища життя сімейного і суспільного	28
Лад у сім'ї	28
Людська правда	29
Розбійник старцем	29
Три брати	30
Прикажчик та гадюка	31
Коза	35
Казки фантастичні, гра слів і дотепності	36
Ведмідь, дід та лисиця	36

Ятлик-кум і лисиця-кума	37
Дід та баба	38
Зла мати та син, що побив зміїв	40
Зла мати та син	44
Чурило, Іван-царевич та Єлена Прекрасна	47
Змієва дочка	52
Батько й три сини	55
Про двох братів: убогого та багатого	59
Два брати	60
Івашко-Ведмеже вушко	62
Хлібороб	63
Три денєжки	67
Дурні люде	69
Дурний Йося	71
Два брати, розумний та дурний	73
Дурисвіти	76
Вор Антон	78
Небилиця 1	82
Небилиця 2	84
Дід та я	86
Як один чоловік та хотів забагатіти	87
Жид та його кучер	87

ПРИКАЗКИ. ЗАГАДКИ. ПРИКМЕТИ 89

НАРОДНІ ПІСНІ 93

Пісні культу і періодичні 94

Колядки 94

«Чи дома, чи дома сей же пан-господар?..»

«Прийшли ми, кумо, колядувати до тебе...»

«Їхав Марочко од полку до полку...»

«Михайло коника сідлає...»

«Семеник коника сідлає...»

«У пана в Грицька та в його дворі...»

«Жала Оксана шовкову траву...»

«Відсіть могилка, відтіть долина...»	98
«А в дядька, в дядька...»	98
<i>Веснянки</i>	99
«Ой весна, весна – днем красна!...»	99
«Ви, комарі, ви, комарики мої!...»	99
«Ой піду я, ой піду...»	99
«Піду я по воду, положу відро на льоду...»	100
«Ой за лісом, за лісом...»	100
«На горі два дубки...»	102
«Кропове колесо...»	102
«По улиці громада...»	103
«Орел поле ізорав...»	103
«Через наше село...»	104
«Ой вийдіте, безштаньки...»	104
<i>У Шума</i>	104
«Ой нумо, нумо...»	104
«Виорем нивочку...»	105
«Сам ходжу, сам!...»	105
«Бив мене муж...»	106
«Чи не клин-дерево...»	106
«Ой дощ іде...»	106
«Ой шум ходить...»	107
«Ой шум ходить по діброві...»	108
«Сиди, сиди, ящуре...»	108
«Сиди, сиди, ящуре...»	108
«Окріп сію...»	109
«Ой нумо, нумо...»	110
<i>Мак</i>	110
«Горобеечку...»	110
<i>Город</i>	111
«Ходить зайчик...»	101
<i>Купалові пісні</i>	112
«Купалочка скупалася...»	112
<i>Пісні полільницькі, гребовицькі, косарські</i>	112
«Ой вже сонце котиться...»	112

Пісні життя особистого	114
<i>Кохання. Щасливе життя. Любощі</i>	114
Шукає пари. «Ой сосна, сосна...»	114
Розпитуються. «Ой здорова, дівчино, куди йдеш?..»	114
Він дожидає біля колодязя. «Що яром, яром та долиною...»	115
Бачуться на вулиці. «Близько річки, близько гаю...»	115
Сумуючи за милим, дівчина пересаджує калину. Милий звістку подає. «Щаслива милому дорожка...»	116
Шукав і знайшов милу. «Ти, голубе сивесенький...»	116
Не пішла заміж, бо милий ледащо. «Судять мене сусідоньки...»	117
Не пішла, як мати до нелюба кликала, тільки як до милого. «Іди, Варко, тебе матінка кличе...»	118
Не жениться, бо ще дівчина не виросла. «Чом ти Василь не женився...»	118
Не можна дівчину несватану брать. «Викопаю я черемху...»	119
Мати радить королівну брати. «Окріп сію та ромен сажу...»	119
<i>Нещасливе кохання</i>	120
Дівчина не хоче бути за їм. «Молодий козаче...»	120
Рід не велить кохати дівчину, а парубок на те не зважа. «Ой дівчино, моє серденятко...»	120
Дівчина хоче покинути. Він питає, якого їй зілля дати, щоб любила. «Там над річкою, там над бистрою...»	121
Дівчина вже не любить, він журиться, ходячи понад Осколом. «Ой б'є хвиля по Осколу...»	121
Посварилися: казав, свататиме – і одурих. «В саду вишенька...»	122
Пита милу, чим огорчив, а сам зна, що іншу полюбив. «Текла річка Хвартавочка...»	123
З гуляння – лихо. «Спородила мене матінка одну...»	124

Ідучи через помостину, милий утоп. Дівчина проклинає річку. «Гірко мені, нудно мені...»	124
Козак переймав вінка з дівчини і втоп. «У яру, яру криниця нова...»	125
Біда радить козакові не впиватися, не любити чужих жінок. «Йшов козак дорогою...»	126
П'яна була, хвартух замочила. «Ой учора ізвечора...»	126
Пісні життя сімейного	127
<i>Чоловік та жінка</i>	127
Жінка йому правди не каже. «Ой місяцю- перекрою...»	127
Свекра невістка боїться збудити. «Через сіни стежки-кладки...»	127
Невістка гуляла в багатого роду, а дома бита буде. «Коли б мені неділі діждати...»	127
Невістка у великій сім'ї. «Ой мати моя та не жаліслива...»	128
Жінка п'яна приходить додому, чоловік жаліє бити. «Ой по улиці та метіль струже...»	129
Пішла за нелюба, він б'є. «Ой гаю мій, гаю...»	129
Чоловік гуляє з кумою, жінка жаліється, його віддають у солдати. «Ой послала мене мати...»	130
Горе з другою жінкою: розігнала дітей. «Ой гей, воли, та гей помалу...»	132
<i>Батьки й діти. Рід</i>	134
Синові мати наймиліша. Дочка краща за невістку. «Що ж то за дерево...»	134
Їде Йванько женитися. «По чужих сторонах...»	135
Син вигнав матір. «Мати сина колихала...»	135
Дочка прибуває до матері в гості. «Посію я маку...»	135
Брати й сестри в гостях. «Віє вітер на долину...»	136
Брат у вбогої сестри в гостях. «Ой приїхав братік...»	138
Удова. «Ой за гори вітер віє...»	140

ВЕСІЛЛЯ	140
Дитячі пісні й грання	165
<i>Колискові</i>	165
«Мальована колисочка...»	165
«Ой кіт-либидин...»	165
<i>Чукикаючи дітей</i>	165
«Через греблю вода тече...»	165
Пісні життя економічного і станового	166
Просють дощу. «А в нашої пані...»	166
У вівчаря дівка закохалася. «Ой за гаєм, за гаєм...» .	166
Робота на сахарні. «Ой хоть воля, хоть неволя...»	167
Пропивши чумак усе, не хоче вертатися додому.	
«Ой у корчми на риночку...»	167
Пісні життя політичного	169
Жайворонкове гніздо. «Журку, журку, та малий	
жайворонку...»	169
<i>Розбійники</i>	169
Розбійник ту же в тюрмі. «Як заспіва, заспіва	
ремезочок...»	169
<i>Некрутські й солдатські пісні</i>	170
Вербунок. «Пристань, пристань до вербунку...»	170
Некрут розважає свою дівчину. «Туман яром	
котиться...»	170
Сатира і жарти	171
«Як у мене чоловік...»	171
«Горобчикок манісінький...»	172
«Сидів горобець на крокві...»	172
ДОДАТКИ	175
Додаток 1. Борис Грінченко. Оповідання	176
Без хліба	176
Каторжна	189
Непокірний	201

Борис Грінченко. Вірші 1884–1885 рр.	214
«Не гордуй ти життям молодим...»	214
По весні	215
«Вітер пісню, повну смутку...»	217
Хлібороб	217
До народу	219
Тепер!	220
Подивись	220
Додаток 2. Дослідження	223
<i>Лідія Козар. Перші кроки у велику фольклористику</i>	223
<i>Світлана Маховська. Трансформації весільної обрядовості в с. Нижня Сироватка (кінець XIX – 80-і рр. XX ст.)</i>	237
Додаток 3. Ілюстративний матеріал	247
ПРИМІТКИ	272
СЛОВНИК ЗАСТАРІЛИХ І ДІАЛЕКТНИХ СЛІВ	276

Фольклорні записи Бориса Грінченка з села Нижня Сирватка

Збірник матеріалів

Упорядкування, передмова, примітки – С.В. П'ятаченко.
Використані малюнки Ірини Мохової.

Формат 60x84/8. Друк офсетний.
Папір офсетний. Гарнітура Times MinionPro.

Підготовлено до друку та друк – ФОП Щербина І.В.
м. Суми, вул. Г. Кондратьєва, 25/1, оф. 1. Тел. (0542) 78-14-25.
Моб. (095) 313-10-35. www.ellada-sumy.com